

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. К. Д. УШИНСЬКОГО»

С. В. Коч

**ТРАНСКОРДОННЯ:
ПРОСТІР СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ І ПОЛІТИЧНОЇ ДІЇ**

монографія

Одеса
Фенікс
2019

УДК 321.001.7
ББК 66.2
К 755

Рекомендовано до друку вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського».

Протокол № ____ від _____ 2018 р.

Рецензенти:

Третьяк Олексій Анатолійович – д.політ.н., професор;
Тихомирова Євгенія Борисівна – д.політ.н., професор;
Цокур Євген Георгійович – д.політ.н., професор.

Коч С. В. Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії : монографія / С. В. Коч. – Одеса : Фенікс, 2019. – 288 с.

В монографії розглядаються феноменальні особливості транскордоння, як соціально-політичної системи, яка сформувалася під впливом політик національних держав щодо периферійних та прикордонних просторів, а також через неформальні соціально-політичні практики локальних спільнот.

В роботі представлені моделі та форми організації прикордонних просторів в практиках сучасних національних держав, в постімперських геополітичних стратегіях і в програмах розвитку мережевих соціокультурних діаспорних систем.

Книга розрахована на спеціалістів в сфері політології та політичної антропології, які цікавляться проблемами світового та регіонального розвитку.

ЗМІСТ

Розділ 1. Транскордоння: феноменологія простору та соціально-політичних практик

- 1.1. Концепт «транскордоння» в соціальних та політичних науках
- 1.2. Функціональні можливості прикордонних просторів в дослідницьких стратегіях
- 1.3. Локальності прикордонного простору: методологія дослідження
- 1.4. Феноменологія соціально-політичних практик суб'єктів транскордонних систем

Розділ 2. Соціальний порядок транскордонного простору: структурно-функціональний аналіз

- 2.1. Соціальна природа локальності: соціальні норми та публічні відносини і в прикордонні
- 2.2. Транскордоння в умовах зустрічної політичної інтеграції
- 2.3. Структурні моделі та форми організації соціального порядку в прикордонні
- 2.4. Транскордонне позиціювання культурної ідентичності: соціально-політичний аналіз.

Розділ 3. Локальні спільноти прикордоння як суб'єкти політики: онтологічний аналіз

- 3.1. Образ прикордоння в контексті політики ідентичності
- 3.2. Соціально-політична комунікація в прикордонні: суб'єкти і практики.
- 3.3. Функціональна диференціація локальних груп транскордонної системи

Розділ 4. Соціально-політичне позиціювання локальних спільнот в транскордонних просторах

- 4.1. Міжгрупова соціально-політична комунікація в умовах транскордоння: конструювання системи
- 4.2. Регіональний порядок прикордоння: інституціональна еластичність та формально-правова рухомість
- 4.3. Мережеві транснаціональні системи: формальні основи інституалізації.

Розділ 5. Локальність в політичних практиках транскордонного простору

- 5.1. Локальності в регіональних політиках і практиках критичної геополітики
- 5.2. Конструювання лобістських практик і структур суб'єктами транскордонних просторів

ВСТУП

Транскордоння – відносно новий об'єкт міждисциплінарного наукового аналізу. Він вимагає мноковекторного аналізу, який дозволить дослідити структурні чинники організації простору навколо кордону і в той же час дозволить виявити функціональні особливості багатовимірної системи, всередині якої в якості елементів взаємодіють політичні та соціальні інститути, примордіальні соціокультурні групи, транснаціональні мережеві системи.

Етнічна культура в умовах полікультурного маргінальної соціально-політичного середовища прикордоння є значущим елементом конструювання соціального простору: від організації регіонального ландшафту, в межах якого співіснують різні соціокультурні сегменти до етнічної презентації в соціально-економічній діяльності більшості «старих» і «нових» діаспор.

Відсутність стійкої (однозначною) національної ідентичності в прикордоння зумовлює актуалізацію локальних варіантів ідентифікації (регіональної, етнічної, конфесійної, соціально-професійної). Локальна ідентичність зручна в соціально-політичній практиці, так як дозволяє групам пристосовуватися до різних геополітичних трансформацій, не вдаючись до значних змін своєї ідентичності, зберігаючи незмінними, основні елементи соціокультурної системи.

Функції спільнот, що володіють локальною ідентичністю (субетнос, діаспори, регіональні спільноти, тощо), завжди передбачають створення соціальної мережі, всередині якої реалізується основна соціокультурна діяльність групи:

- адаптація в полікультурному / инокультурній середовищі;
- утримання частини соціального простору та інфраструктури регіону, в межах якого функціонує група і здійснюється трансляція культурної традиції, яка необхідна для підтримки ідентичності та відтворення групи.

Соціально-економічні умови розвитку прикордонних регіонів обумовлюють практику свідомої демонстрації причетності до локальних груп - етнокультурним, конфесійним, регіональним співтовариствам, що є природним умовою для формування на їх основі лобістських груп, діяльність яких спрямована на надання сприяння у розвитку економічних і соціальних проектів ініційованих членами груп .

Таким чином, метою дослідження є:

1. виявлення форм соціо-культурної презентації груп зі стійкою локальною ідентичністю.

2. аналіз методів діяльності різних соціо-культурних, економічних і політичних організацій створених у середовищі локальних груп прикордоння з метою резервації і утримання частини соціального простору.

3. проведення порівняльного дослідження в прикордонних регіонах, що володіють подібними характеристиками:

- маргінальність соціально-політичного середовища;
- анклавних етнокультурного розселення;
- стійкою політичною периферійних.

Подібні характеристики властиві більшості прикордонних просторів в Східній Європі, а саме України і Молдови; Україна і Білорусі.

4. Виявлення особливостей розвитку і взаємодії з органами державного управління локальних соціально-політичних структур в регіонах стійкого культурного і політичного пограниччя

Короткий виклад методології

Методологічною основою дослідження є системний підхід до аналізу проблем формування і функціонування соціокультурних регіональних систем, здатних впливати на адаптацію, презентацію і соціально-політичну активність локальних груп.

Передбачається використання методів політико-правового, соціально-економічного, соціально-політичного, демографічного та міграційного аналізу з метою визначення умов та особливостей інституціоналізації локальних соціокультурних груп прикордоння.

Передбачається використання синхронного і порівняльного аналізу впливу державної національної політики на процес придбання соціокультурними групами функцій соціального, економічного і політичного лобювання.

Крім того, застосування порівняльного методу дозволить співвіднести теоретико-методологічні підходи до аналізу процесів і результатів соціально-політичної адаптації груп в умовах відносної стабільності і нестабільності / радикальних соціальних трансформацій.

Синхронний аналіз дозволить розглянути ступінь розвитку різних форм етнічного лобювання, як форми соціальної презентації в умовах політичних систем різних держав.

Завдання дослідження.

Аналіз алгоритмів колективної ідентифікації орієнтований на виявлення адаптаційних проблем, які вирішують соціокультурні локальні групи в умовах подвійної природи транскордонної середовища.

Визначення функціональної спрямованості меморіальної політики на різних етапах її розвитку.

Дослідження трансформацій механізмів обґрунтування національного суверенітету в технологію геополітичного конструювання на прикладі меморіальних практиках сусідів України

Адаптація теоретико-методологічного підходу в аналізі соціальної презентації локальних груп прикордоння до соціально-історичних особливостей регіонів

Соціально-історична і структурна характеристика регіональних систем прикордоння, як одного з базових умов у формуванні локальної групової ідентичності. Аналіз механізму, що визначає залежність між специфікою регіональної системи і ступеня інституціоналізації локальних соціокультурних систем.

Розгляд особливостей і виявлення форм інституціоналізації і презентації різних локальних етнокультурних груп в умовах різних систем прикордоння.

Аналіз соціальних, політичних і економічних умов, які обумовлюють різну ступінь активності соціокультурних груп прикордоння

Специфіка феномену «трансграніччя» як форми соціокультурного взаємодії розглядаються в роботах З. Баумана, О. Бреднікова, В. Колосова, Н. Мироненко, Дж. Розенау, Д. Замятіна, Б. Хеттне і ін. В роботах П. Бакланова, С. Ганзея, А. Зикова, М. Шінковського, О. Харитоновой піднімаються питання транскордонного з точки зору політичного регулювання регіональних і національних процесів.

Важливе значення мають дослідження Д. Ємченко, Ю. Качанова, С. Лур'є присвячені аналізу соціокультурних та ідентифікаційних процесів в транскордонних просторах. Аналізу впливу держави на ідентифікаційні процеси присвячені класичні роботи У. Бека, В. Межуева, В. Пантіна, С. Хантінгтона.

Стосовно до соціокультурних процесів, які відбуваються в мережевих системах локальних груп діаспорного типу, в представленій роботі використовуються концепти «дрейфуючої ідентичності» [¹], «локальної

---

¹ Курбачёва О. «Дрейфующая» идентичность локальных культур в условиях глобализационных трансформаций. Дни науки философского факультета. К.: Киевский университет, 2014. С. 126-128.

ідентичності» [²], «менталітету діаспори» [³], «культурних гібридів» [⁴], «соціального капіталу» [⁵]. Сучасні світові, регіональні та прикордонні діаспори давно є об'єктом уваги в науковому середовищі. Дослідження орієнтовані на вивчення природи таких форм соціокультурних колективів та способів організації їх внутрішньої структури, включаючи механізми самовідновлення і трансляції культурної традиції в умовах сучасних національних систем. Так, роботи Б. Андерсона [⁶], Р. Брубейкера [⁷], В. Сафрана [27], В. Тішкова [⁸], В. Шнірельмана [⁹] склали академічну базу подальших досліджень, заклали методологічне підґрунтя діаспорознавства.

Погляд на етнічні діаспори почав змінюватися у ХХІ ст., коли докорінно був переглянутий концепт «повернення на Батьківщину», як важлива риса діаспори. Нові дослідження додали динамічних визначень «діаспори» із множинною орієнтацією в ідентифікаційному процесі. З'явилися роботи, присвячені аналізу соціальних і політичних можливостей мережевих структур етнокультурних транскордонних груп та їх ролі в сучасному політичному процесі. Вивченням специфіки діаспоральної дипломатії та аналізом етнічних

---

² Коч С.В. Локальная идентичность в кризисной ситуации (на материалах истории греческой диаспоры Украины). Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память В.Н. Станко. О.: СМІЛ, 2012. С. 374 – 383

³ Левин З.И. Менталитет диаспоры (системный и социокультурный анализ). М.: Институт Востоковедения РАН, 2001. 170 с.

⁴ Bhabha H. Culture's in-between. Questions of Cultural Identity. Ed. by S. Hall, P. du Gay. London: SAGE, 2008. P. 53—60.

⁵ Turner J. The formation of Social Capital: A Multifaceted Perspective. J. Turner. 2000. URL: www.unlv.edu/center/adv/archives/interactonism/index.html.

⁶ Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. пер. с англ. В. Николаева. – М.: Кучково поле, 2016. – 416 с.

⁷ Brubaker R. The «Diaspora» Diaspora / R. Brubaker // Ethnic and Racial Studies. 2005. – Vol. 28. – № 1. –Р. 1–19.

⁸ Тишков В.А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии / В.А. Тишков. – М.: Наука. 2003. – 544 с.

⁹ Шнірельман В. Войны памяти. Мифы, идентичность и политика в Закавказье / В. Шнірельман – М.: Академкнига, 2003. – 601 с.

лобістських структур в умовах сучасної світової системи відзначені роботи Т. Ліонса [¹⁰], Дж. Гонсалеса [¹¹], А. Торреальба [¹²] К. Рана [¹³], тощо.

Інформація про передбачувані результати дослідження:

1. Визначення соціально-політичного впливу предопределяючого наділення етнокультурної групи функціями лобістської групи.

2. Виявлення залежності формування механізмів етнічного лобювання від наявності і ступеня розвиненості соціальних діаспорних систем.

3. Вплив електорального рекрутування в період виборчих компаній на формування механізмів етнічного лобювання.

---

¹⁰ Lyons T. *Diaspora Lobbying and Ethiopian Politics* / T. Lyons // *Diaspora Lobbies and the US Government: Convergence and Divergence in Making Foreign Policy* / ed.: DeWind, Josh, Segura. – NY: Social Science Research Council / New York University Press, 2014. – 292 p.

¹¹ Gonzalez J. III *Diaspora Diplomacy: Philippine Migration and its Soft Power Influences* / J. III Gonzalez. – USA, Minneapolis: Mill City Press, 2012. – 278 p.

¹² Торреальба. А. Три основных подхода диаспоральной дипломатии во внешней политике / А. Торреальба // *Актуальные проблемы экономики и права*. – 2017. – Т. 11. – № 2. – С.154–169.

¹³ Rana K. S. *21-st Century Diplomacy: A Practitioner's Guide* / K. Rana. – NY: Continuum, 2011. – 392 p.

РОЗДІЛ 1.

ТРАНСКОРДОННЯ: ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРОСТОРУ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИК

1.1. Концепт «транскордоння» в соціальних та політичних науках

Поняття кордону набуло особливого значення у всіх соціально-значущих типах дискурсу. У соціокультурному сенсі кордон конституює «своє» простір, відтворює уявлення про дихотомічної структурі світу, в якому існує людина. Вона стає основою рефлексії, коли соціокультурна ідентичність будується на певному протиставленні з «за-граничними» жителями, що впливає на модель соціальних дій і поведінку.

У ситуації, коли збереження цілісності соціально-політичної системи залежить від стабільності факторів, определяючих регіональне своєрідність і процес національної ідентифікації в межах регіону, його позиціонування в масштабах країни - проблема співвідношення національної, регіональної та групової ідентичностей в межах одного співтовариства набувають характеру науково-практичної проблеми .

Погляд на пограниччі як на об'єкт соціально-політичного дослідження - не є новим. Його відправна точка знаходиться в роботах Ф. Ратцеля (поняття антропогеографії)¹⁴ , Ф. Тернера (вчення про фронтіре)¹⁵, Л. Хаусхофера (вчення про межі) ¹⁶. Заслуга вчених - розгляд кордонів і прикордонних просторів як значущих чинників людської історії, формування соціокультурних

---

¹⁴ *Ratzel F.* Anthropogeographie. Bd. 1. – Stuttgart., 1899.;

¹⁵ *Тёрнер Ф.* Фронтир в американской истории. / Пер. с англ. А. И. Петренко. – Москва: Весь Мир, 2009. – 304 с.;

¹⁶ *Хаусхофер К.* Границы в их географическом и политическом значении / К. Хаусхофер // Классики геополитики, XX век / Сост С. Королев. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – С. 227 – 598.;

спільнот і соціально-політичних процесів. Концепції Ф. Барта¹⁷ і П. Кушнера¹⁸ про етнічних межах стали предтечею постмодерністських досліджень кордонів і прикордоння. Ідеї Ф. Барта вивели на позицію об'єкта дослідження культурні кордони, самосвідомість, ідентичність, заклали основи дослідження прикордонних просторів як наративних і репрезентативних феноменів.

У сучасному науковому дискурсе пограниччі розглядається: як політичний, економічний і культурний феномен, який отримує особливе значення в умовах зміни функцій національної держави, «постсуверенного» етапу розвитку міжнародної системи; як нова інформаційна та комунікаційне середовище.

Особлива увага в науковій літературі приділяється аналізу впливу процесів глобалізації на зміну природи кордонів і прикордонних просторів; розвиток ідентифікаційних стратегій населення в залежності від типу прикордонного простору (роботи: О. Вен, В. Колосова¹⁹ А. Гриценко²⁰, М. Крилова²¹); побудова нових просторових порядків - локальні, транскордонні соціо-культурні системи - виникнення «транскордонних регіонів», прикордонні комунікації (роботи: С. Барінова²², О. Брескій²³, І. Мальковской

---

¹⁷ *Этнические группы и социальные границы: социальная организация культурных различий* / Под ред. Ф. Барта. — М.: Новое изд-во, 2006. — 187 с.;

¹⁸ *Кушнер П.И.* Этническая территория и этнографические границы / П.И. Кушнер // Труды Института этнографии АН СССР. — М., 1951. — С. 3 – 128.;

¹⁹ *Российско-украинское пограничье: двадцать лет разделенного единства* / Под редакцией В. А. Колосова и О. И. Вендиной. — М.: Новый хронограф, 2011. — 352 с.;

²⁰ *Баринов С., Гриценко А., Самсонова А.* Образ Украины и особенности местной идентичности населения российско-украинского приграничья II Региональные исследования. - 2009. - №3., - С. 22-28.;

²¹ *Крылов М.П.* Категория «идентичность» в контексте проблемы приграничий / М.П.Крылов // Мир психологии. — 2012. — №1. — С.137 – 151.;

²² *Баринов С. Л.* Новое западное пограничье РФ: влияние границ на коммуникацию населения: автореферат дис. ... кандидата географических наук: 25.00.24 / Баринов С. Л. — Москва, 2012. — 28 с.;

²³ *Бреский О., Бреская О.* От транзитологии к теории пограничья. Очерки деконструкции концепта «Восточная Европа» / О.Бреский, О.Бреская — Вильнюс: ЕГУ, 2008. — 336 с.;

²⁴). Аналіз проблем методології вивчення прикордоння представлені в роботах Н. Антанович ²⁵ Н. Безпам'ятних ²⁶, М. Крило²⁷, Н. Цибульської ²⁸

У сучасних дослідженнях, традиційний підхід членування світового простору на «центр», «напівпериферію» і «периферію» став доповнюватися виділенням просторових рівнів ієрархічного порядку (макрорегіону, регіони, субрегіону і ін.) В конституювання яких значну роль відіграють культурні кордони, як на транснаціональному, так і на регіональному рівнях ²⁹; а також просторів комунікаційного / інформаційного порядку (мережеві системи з відсутніми просторовими межами) ³⁰

Проблема визначення «пограниччя» відноситься до розряду теоретико-методологічних і міждисциплінарних. Прикордоння, як об'єкт дослідження має різну характеристику і сферу докладання наукового аналізу. 1). Прикордоння може розглядатися як простір - ареал, регіон в контексті національної регіональної історії в тісному зв'язку з географічним положенням, демографічними станом і господарської специфікою. Значна увага такого розуміння прикордоння приділила традиційна історична

---

²⁴ Мальковская И.А. Знак коммуникации. Дискурсивные матрицы. – М.: Едиториал УРСС, 2004. - 240 с.;

²⁵ Антанович Н.А. Методологический анализ пограничья в социально-гуманитарных науках / Н.А. Антанович // После империи: исследования восточноевропейского пограничья: Сб. статей / Под ред. И. Бобкова, С. Наумовой, П. Терешковича. – Вильнюс: ЕНУ-international, 2005. – С. 6 – 17.;

²⁶ Беспам'ятных Н. Н. «Пограничные исследования»: генезис, эволюция, перспективы / Н.Н.Беспам'ятных // Народы, культуры и социальные процессы на пограничье. — Гродно: ГрГУ, 2010. — С. 12–15.;

²⁷ Крылов М.П. Взаимодействие смежных наук при изучении региона: эффективность и сочетаемость методологий и теоретических допущений / М.П Крылов // Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований, 2012. – №1 – С. 37 – 57.;

²⁸ Цибульська Н. В. Границы и пограничья в современных социокультурных исследованиях // Народы, культуры и социальные процессы на пограничье. Гродно: ГрГУ, 2010. – С. 105 – 107.;

²⁹ Колосов В. А. Теоретическая лимнология: новые подходы [Электронный ресурс] / В.А. Колосов // Международные процессы:– 2003. – № 3. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/three/004.htm>;

³⁰ Бергер П., Лукман Т. – Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.; Луговая Е.А. Топоним виртуального пространства как культурно-историческая категория Автореф. к.ф.н. Ставрополь, 2006. – 22 с.;

географія.³¹ Методологія регіонального дослідження (area studies) по відношенню до «прикордоння» дає можливість розглядати цей простір як підмет «освоєння» і «включенню» в систему «центр - периферійних» відносин держави-нації. Аналізу підлягають соціальні і культурні параметри прикордонного простору, які розглядаються в контексті політичної доцільності і перспективи національного розвитку.

Сучасна історична географія розширює розуміння простору, вивченням соціального ландшафту, проблем сприйняття часу і тлумаченням культурного минулого, ідентифікаційних стратегій і глобалізації, впливу цих факторів на інтерпретацію локального простору - місця розселення етнокультурних груп.

Інтерпретація соціального простору передбачає взаємопов'язаний аналіз географічних умов і культури, облік локального контексту при визначенні меж регіонів, соціальної топології і тенденцій їх зміни в історії.

2). Прикордоння може досліджуватися як контактна зона - простір особливого цивілізаційного, політичного, економічного і культурного взаємодії і тоді термін «пограниччя» розуміється як «прикордоння» - сукупність співвідносяться з державним кордоном просторових, тимчасових і інших рубежів, які поділяють соціальні, політичні, економічні, етнокультурні та інші системи. Для такого прикордоння характерно спочатку кількох центрів тяжіння, що створюють свої (особливі) зони впливу, що накладаються одна на іншу. Методологія «border studies» дозволяє подолати традиційні рамки регіональних досліджень (area studies) і зробити більш плідним аналіз процесів, що відбуваються в обраному регіоні.

3). Прикордоння може виступати як простір «порогової», «нестандартної», «гібридизувати» культури. Земля між світами - «the land between» - характеризується рядом історичних, етнокультурних, соціально-

---

³¹ Медушевская О.М. Историческая география как вспомогательная историческая дисциплина. / О.М.Медушевская - М.: МГИАИ, 1959. – 21 с. ;

політичних нашарувань в просторі лімітрофу. Двоїстий розмитий статус території, яка породжує новий сплав світосприйняття, незважаючи на значні прояви пракультури.

Виходячи з даного тлумачення можна розглядати «пограниччя» ще ширше, як своєрідну «ментальну карту» реальності в її просторовому аспекті, яка існує не реально, фактично, а в свідомості - як уявлення, як віртуальний простір «свого світу», «своєї групи», «рідної землі», «ідеальної держави», «діаспори». Таке простір характеризується станом «балансування» (актуалізація / віртуалізація) - можливістю значних трансформації, бінарні, «трансформними». Так, результатом такого стану системи може стати явище біфуркації, яке описується як явище «роздвоєння». Просторові характеристики виявляються в цьому випадку приписаними поняттями, які не мають просторової природи: в концептуальному, психологічному, соціальному плані. У цьому випадку «пограниччя» розглядається як характеристика станів: лімінарное, маргінальне, бікультурна, мультикультурне і інші.

Дослідницькі стратегії «area studies», «frontier studies», «border studies», «boundary studies» демонструють наявність багаторівневої теорії Прикордоння, яка існує у вигляді окремих дослідних пакетов - «case-study»³². Науковий апарат локально-регіональних і прикордонних досліджень включає поняття: «центр» і «периферія», «кордон» - «Лімітроф» - «фронтир», «пограниччя» і «прикордонні», «простір» і «регіон», «локальність» і «транскордонність» та ін. Ключовими методологічними проблемами є їх визначення. Методологічними проблемами є: визначення меж прикордоння; територіальність і ментальність як фактори визначення прикордоння; визначення кордону, як простору і форми її інституалізації та ін.

---

³² . Крылов М. П., Гриценко А. А. Региональная и этнокультурная идентичность в российско-украинском и российско-белорусском порубежье: историческая память и культурные трансформации / М. П. Крылов., А. А. Гриценко // Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований – 2012. – № 2 – С. 28–42;

При визначенні обсягів і характеристиці ключових понять має місце три основні підходи: онтологічний, конвенціоналістській і соціально-психологічний. Онтологічний підхід виходить з того, що використовувані поняття - відображення особливої реальності («між»), яку можна описати в категоріях різних дисциплін (географії, етнології, психології, демографії, соціології, політології ...). Конвенціоналістській підхід бачить у всіх поняттях результат конструювання реальності, угоди між дослідниками. Цей підхід підкреслює відносність заданих визначень, пояснює їх мінливість під впливом геополітичних, соціально-історичних і суб'єктивних факторів. Він виходить з конструювання просторів (етнічних, соціальних, ментальних, комунікаційних, політичних ...), кордонів, ідентичностей залежно від ідеології, економічної і політичної кон'юнктури. Відповідно межі простору визначаються дослідником, законодавцем, жителями і не мають жорсткого обґрунтування. Соціально-психологічний підхід визнає існування реальності, що лежить в основі конструювання понять, проте вбачає її в соціально-психологічній реальності - «ментальної географії», коли населення будує ідентичність через самопрічисленіє до регіону. Колективне уявлення про територію і її кордоні (розташування, форма, функції, організація і можливості трансформування), формує образ простору соціуму, як цілісної, що самовідтворюється системи, яка забезпечує існування ціннісних установок в рамках соціально-політичної структури.

Особливе місце у визначенні кордонів прикордоння з точки зору соціально-психологічного підходу грає «хронологія», яка виступає маркером цілісної системи. Там, де існує регіональна хронологія - вона виступає фактором усвідомлення зовнішнього кордону. Образи «своєї землі» формуються на базі репрезентативних цільових уявлень (родових і соціальних груп, представників науки і культури, політиків і адміністраторів) про місце, роль і особливості території в суспільстві, державі. Образ виступає як частина

ментального простору груп, що впливає на цілісність регіону («вільна земля», «вольниця», «свята земля», «проклята земля»). Простір, введене в ідентифікаційну систему, представляє інтеркомунікаційний вузол і виконує компліментарні, мирські функції для етнічних, конфесійних та соціальних груп, що утворюють регіональні системи і демонструють їх активну протиставлення по відношенню до зовнішнього середовища. Всі три підходи розрізняються методологією конструювання понять, їх обсягом і змістом.

Труднощі, пов'язані з визначенням методів вивчення локальних систем і прикордонних просторів добре відображають складність досліджуваного феномена. Досліджувані соціальні простору слід аналізувати як системи, структура яких задана особливостями існування кордону. Природа прикордонних просторів задається кордоном, яка з одного боку, має розділяють властивостями, а з іншого - є фактором породжує особливі форми взаємодії між людьми, нові солідарності, і соціальні спільноти³³. Двоїстість прикордонного простору проявляється в здатності виступати в якості як «периферії», так і «центру». Будучи периферією країни, прикордонні території можуть виступати центром регіону, життя якого визначається задаються кордоном правилами. Так межа впливає на формування соціальної структури регіону і груп, які там проживають, диктує логіку внутрішніх кордонів спільнот, використовуючи засоби: комунікації, культурної та соціальної ідентичності, локалізації, поведінки, професії та ін. Критерієм формування соціальних спільнот прикордоння стає ставлення до кордону. Це проявляється: у виборі життєвих стратегій і формуванні моделі поведінки, в використанні ресурсів кордону та прикордонного простору (регіональна економіка, професійні або етно-соціальні мережі в основі яких кордон як ресурс і умова солідарності).

---

³³ Бредникова О., Воронков В. Граница и реструктурирование социального пространства (случай Нарвы-Ивангорода) / О.Бредникова, В.Воронков // Кочующие границы: Сборник статей по материалам международного семинара. Под ред. О.Бредниковой и В.Воронкова. ЦНСИ. Труды. Вып.7. – СПб, 1999.

Методологія аналізу пограниччя включає кілька обов'язкових стратегічних напрямків. Перше - передбачає розгляд регіону як підсистеми великої інтернаціональної або національної системи. Ключове значення має відношення «центр-периферія», конструкція якого повинна враховувати можливість зміни балансу між ними, а також можливість переміщення «центру» в історії просторових комплексів. Багаторазова зміна геополітичних координат обумовлює зміну статусу досліджуваних просторів, перш за все по відношенню до суміжних регіонів і соціально-політичних структур. Поняття «кордон» є по суті вторинним від поняття «регіон», так як його не можна розглядати поза змісту того просторового або соціо-культурного освіти, яке він окреслює. Системний підхід дає можливість здійснювати моделювання регіонального розвитку, враховуючи позиції різних сторін взаємодії, дозволяє визначати тенденції у відносинах між акторами в регіоні: вплив кордону на соціально-культурний ландшафт суміжних соціумів; феномен їх спрямованого конструювання в залежності від розуміння що є «центром», а що «периферією». Ідеологічне конструювання соціального та етнокультурного простору включає пошук, обґрунтування та презентацію кордонів між суб'єктами просторового взаємодії. В рамках даної концепції з'являється можливість інтерпретувати мінливі співвідношення різних геополітичних стратегій щодо регіону з боку суміжних соціально-політичних, культурних і геополітичних «центрів».

Другий напрямок досліджень - механізми регіонального розвитку. Моделювання регіонального розвитку включає ситуаційний аналіз - визначення основних параметрів і варіативність характеру їх взаємодії. До числа таких параметрів відносяться: а) стратегічні міркування геополітичного суперництва в регіоні. Звідси виводилися територіальні претензії держав і їх динаміка в залежності від факторів, які здатні впливати на оцінку геополітичного статусу; б) соціальні, економічні і комерційні пріоритети.

Традиційні соціальні структури і форми господарювання, реалізовані форми державного впливу; в) ступінь гомогенності населення - наявність або відсутність деструктивних чинників соціальної мобільності. Національна складова проблеми регіонального пристрою включає: аналіз етнонаціонального балансу в регіоні та його динаміки в результаті міграцій населення; питання адаптації та / або асиміляції нових діаспор, їх прагнення і здатність зберегти свою культуру в умовах діючої регіональної соціально-культурної моделі; здатність слідувати особливих технологій запобігання конфліктів на національному ґрунті; г) розвиток комунікацій на міжрегіональному та внутрішньо регіональному рівні в тому числі комерційна і сакральна складові: проблема виходу до торгових шляхах, роль монастирів як форпостів колонізації, військові бази і фортеці; д) перспективи економічного зростання регіону його соціально-економічний статус, рівень прогресивності / депресивності (індустріалізація, урбанізація, демографічні та соціальні зміни), формування наукових і освітніх установ, професійної інтелігенції; відкриття туристичних маршрутів та інфраструктури відпочинку і т. д.

Третій напрям - аналіз динаміки функціонування регіону в контексті децентралізації і централізації, виразом якої стають мінливі концепції відносин центру і периферії, роль державної влади в форматуванні регіонального простору. Для прикордонних соціальних систем характерно нестійкість у відносинах між Центрами і регіональними політичними елітами. Ці процеси актуалізують історичний аспект проблеми: якою мірою регіональні інтереси відповідали державним пріоритетам на різних етапах історії; як Центр забезпечував реалізацію своєї політики і як регіон реалізовував свою історико-культурну та соціальну самобутність.

Сучасні методологічні підходи при аналізі прикордоння значну увагу приділяють суб'єктивними категоріями, за допомогою яких людина / група структурує реальність. Універсальної шкалою пізнання виступають простір (

«освоєний / олюднений / своє») і час (хронологія як етапи освоєння та адаптації). Сприйняття легітимності і стійкості регіональних меж, стабільності кордонів, визнання можливості або неможливості їх трансформації залежать від уявлень людей певних груп і епох про території. Аналіз цих уявлень передбачає: вивчення середовища, території проживання людини, географії населення, міст, питання історичної топоніміки.

Актуальності набувають методи реконструкції культурного ландшафту, як в середовищі окремих груп, так і регіонального ансамблю всіх учасників; спадкоємність групових пріоритетів шляхом аналізу соціальних стереотипів, висхідних до етапів освоєння території (міфологічному осмисленню простору, сакральним елементів ландшафту зафіксованих в пам'ятках епохи - фольклорі, архітектурі, літературних текстах, етнографічних даних, речових пам'ятках).

Перспективним представляється з'ясування параметрів, в яких «регіон прикордоння» висловлює себе у свідомості різних епох і соціумів. Презентація регіону виражається в таких категоріях як ідентифікація населення; підкреслення особливостей культурних традицій; моделей регіональної політики - рухів, партій, лідерів, які відстоювали самобутність культури регіону (діяльність просвітителів, учених і політиків). Уваги заслуговує аналіз стратегії самопрезентації регіону (захист культурної ідентичності, як стійкої моделі добросусідських відносин; акцент на відсутність міжетнічних протиріч і конструювання позитивного образу регіону з метою підвищення його привабливості для мігрантів та інвестицій).

Прикордоння, таким чином, представляється як сума культур, локальних випадків адаптації і стратегій. Локальні прикордонні дослідження ставлять завданням інтеграцію / синтез) підходів і методів різних дисциплін при вивченні регіонів - їх формування, структури, функціонування та тенденцій взаємодії. Труднощі з визначенням методів цієї дисципліни відображають складність досліджуваного феномена. Вона виражається в різних

дослідницьких конструкціях досліджуваного явища - «регіону», його самостійність по відношенню до існуючих системним параметрам територіального поділу.

Сучасні дослідження показують, що соціальні процеси в прикордонні, хоча і пов'язані з макропроцесами, мають власну динаміку, логіка вивчення якої обумовлена пошуком особливостей і специфічних чинників в історії, економіці, геополітиці, етнографії. Виникає необхідність обґрунтування методологічного підходу, який би дозволив розкрити механізми зв'язують ідеологію, об'єктивні умови і сучасні технології. Розглядаючи пограничні як регіон з єдиною системою комунікації, є можливість визначити ієрархію пріоритетів його розвитку, напрямки презентації і функціонування конструюються образів в інформаційному просторі. Інтерпретаційні можливості комплексного міждисциплінарного підходу дозволяють вибудовувати прогностичні концепції, які є основою довгострокових політичних технологій.

1.2. Функціональні можливості прикордонних просторів в дослідницьких стратегіях

Аналіз взаємодії між простором як об'єктом і простором як суб'єктом регіональних відносин, спирається на значний пласт дослідних концептів і прийомів, синтез яких дозволяє уявити процес структурування прикордоння як об'ємний, багатовекторний процес розвитку регіону.

Більшість досліджень «пограниччя», здійснювані в контекстах національних (українською, білоруською, молдавською, російською, європейському ...) або групових (етнічних, культурних, конфесійних, соціальних) просторів, мають на меті формування стратегій і політики в інтересах існуючих «центрів» і груп, які усвідомлюють себе суб'єктами дії по відношенню до локусу, простору, регіону. Такі дослідження традиційно

поєднують аналіз соціального простору з географічним і культурним, де ці простору є об'єктом соціально-політичного або політико-економічного впливу, як у К. Хаусховера³⁴ або Ш. Ейзенштадт³⁵. Точкою відліку в цих випадках виступає власне «кордон», яка розглядається як «область», «лінія», «точка», «район», «зона» переходу між середовищами і просторами з якісно і кількісно різними властивостями і параметрами.

Усвідомлення і «визнання» кордону, зазвичай відбувається одномоментно з формуванням «образу простору», межею якого вона виступає. Тому «образи» кордонів і «пограниччя» виступають як самостійний об'єкт вивчення, причому предметом аналізу стають як процес і закономірності формування «образів», так і їх функціонування в межах певних територіальних і ментальних просторів, в певні епохи, в рамках локальних груп.

Жан Готтман, французький урбаніст, для аналізу уявлень спільнот самоорганізованих просторів, використовував поняття «іконографія», розуміючи під нею систему символів, образів, публічних дій - всього, що демонструє групову солідарність і створює «кордон локальності»³⁶ [: 512-519]

В науці склалося цілий напрям «образної географії», «географії уявлень» або «імажінальної географії», яке вивчає закономірності формування і організації географічних образів, їх структури і специфіки. У роботах Дмитра Замятіна, якого вважають одним з основоположників цього

---

³⁴ Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении /К.Хаусхофер // О геополитике. Работы разных лет. - М.: Мысль, 2001. – С. 7 – 250.

³⁵ Эйзенштадт Ш. Структура отношений центра и периферии в имперских и имперско-феодалных режимах // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия / Сост. Б.С. Ерасов. – М.: Аспект Пресс, 2001. – С. 176-180

³⁶ Gottmann J. The Political Partitioning of Our World: an Attempt at Analysis // World Politics, 1952. - № 4. - P. 512-519

напрямку, представлений аналіз механізмів репрезентації й інтерпретації історико-географічних образів кордонів і прикордоння³⁷.

Більшість дослідницьких стратегій виходять з розгляду «пограниччя», як специфічного простору, яке відчуває вплив з боку різних гравців: центральної і регіональної влади, що населяють груп, транснаціональних систем і ін. Так, «соціальна інфраструктура», як результат взаємодії різних локальних культурних груп і їх пріоритетів, представлена в роботах Р. Брубейкер³⁸, О. Бреднікова, Е. Чекидзе³⁹ (Бредніков Чекидзе 1998), А. Кросбі⁴⁰, Е. Лозаннського⁴¹ і ін. За словами редактор британського журналу «Локальний історик» (The British Association for Local History) Алана Кросбі, вивчаючи локальність, доводиться враховувати явище «ланцюгової реакції» (chain reaction), коли те, що сталося за тисячу миль, може пояснити приватний, що цікавить нас випадок. Тому локальність може розглядатися тільки за умови існування національного / глобального. У той же час, на його думку, локальна історія - це не національна історія «розбита на частини», а, навпаки, «локальний досвід» - це утворює складова національного досвіду.

Розгляд простору як унікальної соціально і індивідуально маркованої середовища, як об'єкта соціальних процесів пояснює наявність «глокальна біографії», яка за словами соціолога і політичного філософа Ульріха Бека

---

³⁷ Замятин Д.Н. Политико-географические образы и геополитические картины мира (Представление географических знаний в моделях политического мышления) / Д.Замятин // Полис, 1998. - № 6. - С. 35-46. ; Замятин Д. Н. Русские в центральной Азии во второй половине XIX в.: стратегии репрезентации и интерпретации историко-географических образов границ / Д.Замятин // Восток, 2002. - № 1. - С. 43 - 63.;

³⁸ Брубейкер Р. «Диаспоры катаклизма» в Центральной и Восточной Европе и их отношения с родинами / Р. Брубейкер // Диаспоры, 2000. – № 3. – С. 6 - 32.

³⁹ Бредников О., Чекидзе Е. Армяне Санкт-Петербурга: карьеры этничности // Конструирование этничности / под ред. В. Воронкова и И. Освальд – СПб., 1998. – С. 227 – 259.

⁴⁰ Crosby A. The Local Historian / Crosby A. // 2002. – Vol.32. – No.2. May // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: [http://www.balh.co.uk/publications/tlh_volume32_cory\(2\).html](http://www.balh.co.uk/publications/tlh_volume32_cory(2).html).

⁴¹ Лозаннский Э.Д. Этнос и лоббизм в США. О перспективах российского лобби в Америке / Э.Д. Лозаннский – М., 2004. – 272 с.

дозволяє «групі» протиставляти себе глобальному людству ⁴². Простір як «місце» / «locus» в якому реалізована повсякденна практика людини, розглянуто в роботах Е. Гуссерля, М. Хайдеггера, А. Шюца і ін.

В контексті конструювання соціальних систем в регіоні прикордоння цікавим видається вивчення практик (візуальних, поведінкових, комунікаційних), що дозволяють локальним співтовариствам маркувати місця пам'яті, соціальні простори, формувати локальний хронотоп. Вивчення простору образів, яке дає можливість концептуалізувати групу в межах регіону спирається на дослідження Дмитра Замятіна ⁴³, Анни Соловйової ⁴⁴, Габліела Швітека ⁴⁵ та ін. Подібні практики формують «образ» простору як рефлексивну систему, яка за визначенням Германа Люббе є носієм оригінальної ідентичності ⁴⁶. Завдяки локальним історіям, по Г. Люббе, системи набувають свій індивідуальний характер, ідентичність.

Значущим пластом у вивченні «пограниччя» став його аналіз як «символічної системи», «topos», самоструктуруючої структури, яка здатна диктувати умови розвитку для учасників або частин даної системи, тобто виступати не об'єктом, а суб'єктом соціально-культурних відносин. «Топос» представляється як смислоутворююче простір, як місце розгортання смислів в системі сформованої комунікації. Ця ідея представлена у вигляді концепції

---

⁴² Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма - ответы на глобализацию / Пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника; Общ. ред. и послесловие А. Филиппова – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

⁴³ Замятин Д. Н. Метагеография: Пространство образов и образы пространства / Д.Замятин — М.: Аграф, 2004. - 512 с.; Замятин Д. Н. Культура и пространство: Моделирование географических образов/ Д.Замятин. – М.: Знак, 2006. - 488 с

⁴⁴ Соловьева А. Модели концептуализации этнических субкультур в глобально/локальном контексте диссертация ... доктора философских наук: 24.00.01 / Соловьева Анна Николаевна - Москва, 2009.- 319 с.

⁴⁵ Швитек Г. За железными воротами: излишек памяти и забывание в современном городе / Г.Швитек // Р.С. Ландшафты: оптики городских исследований. Сборник научных трудов / отв. ред. Н.Милерюс, Б.Коуп - Вильнюс: ЕГУ, 2008. - С. 63 – 83.

⁴⁶ Люббе Г. Историческая идентичность / Пер. Н. С. Плотникова // Вопросы философии, 1994.- №4.- С. 108-113.

«досвіду простору» в процесах формування особистісної та культурної ідентичності у П'єра Бурдьє ⁴⁷. Тут реальність зумовлюється сформованим конформізмом, «почуттям соціального світу», яке виступає в якості «символічної влади» у вигляді «соціального ресурсу», традиційно закріпленого за групою. Місце і роль суб'єкта в цьому просторі зумовлює економічний капітал, який може виступати в різних видах, таких як культурний, соціальний і символічний капітали.

Соціальна дійсність стає результатом конструювання як з боку агентів, що існують об'єктивно в результаті розподілу життєвих ресурсів (матеріальних, символічних, інформаційних та ін.), Так і з боку уявлень людей про соціальні структури і навколишній світ у цілому. Останні зумовлюють принцип «подвійного структурування», який реалізується в будь-якому практичній дії між структурами і практиками первинних і інкорпорованих структур. Соціальні відносини, реалізовані в «практичних схемах» регіону, обумовлюють відтворення породили їх об'єктивних структур в моделях соціальної адаптації ⁴⁸ і соціокультурної презентації ⁴⁹.

Особливо активно процес «подвійного структурування», взаємоактивна тенденція впливу соціальної структури на поведінку суб'єктів соціальних відносин і конструювання соціальної структури з боку учасників регіональних соціальних відносин, відбувається в прикордонні.

---

⁴⁷ Бурдьє П. Социология социального пространства / П.Бурдьє - М.: Ин-т экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2007 - С. 87-96.

⁴⁸ Коч С.В. Социально-экономические модели адаптации этнических групп (на примере «старых» и «новых» диаспор юго-западного региона Украины) // Предупреждение насильственных конфликтов в мультикультурных сообществах и формирование культуры мира: Сб.научн.трудов / ред. сост. М.А.Араджиони, И.В.Брунова-Калисецкая / Крымское отделение Института востоковедения имени А.Е. Крымского Национальной академии наук Украины. – К.: ЧП «Золоті Ворота», 2011. – С. 61 – 71.

⁴⁹ Коч С.В. Механизм социальной презентации диаспор: этнические лобби и группы давления (на примере Одесской области) // Постфактум: історико - антропологічні студії. Етнічне, соціальне, політичне: перехрестя просторів - Одеса, 2013. - № 3 – С. 31 – 46.

Прикордоння - феномен полісемантичний, зі складною структурою багатомірного підпорядкування. Множинність соціально-активних смислових систем, які функціонують в прикордонному просторі, припускають різні форми інституціоналізації для суб'єктів соціокультурних відносин. Форми інституціоналізації можуть класифікуватися як просторові: регіональні, національні, транснаціональні; як соціально-історичні або як віртуалізовані.

Соціальне простір прикордоння - конструювати соціальна реальність, в якій символи «присутності» і у влади-«центру» (національно-політичні) і у локальних груп - «периферії», формують іконографію, як у вигляді самототожності знаків, так і в формі презентації бажаного змістостворюючого образу, який покликаний демонструвати соціальну дієздатність суб'єкта в регіоні. Ці презентаційні образи виконують функції маркування, «резервування» частини соціального простору за суб'єктом відносин. Конструюються «символічні системи» виконують соціальну і політичну функцію легітимації в рамках існуючих «ієрархій» центр-периферійних відносин модерну, і в межах «мереж» у вигляді транснаціональних систем постмодерну.

Діюча система прикордонного простору має в основі усталений алгоритм поведінки, який відтворюється учасниками - діючими суб'єктами локального простору в формах, адаптованих до власних культур.

1.3. Локальності прикордонного простору: методологія дослідження

Кліважування простору: чинники конвергенції та дивергенції. Нажаль пролематика адміністративно-територіального устрою в сучасній політології майже не представлена аналізом бінарної системи “центр-периферійних відносин”, яка є важливою структуроутворюючою науковою категорією, що фіксує рівні суспільного розвитку, сценарії розвитку політичних систем. Вагомість категорій «центр», «периферія» посилюється при дослідженні

розвитку системи і трансформації місця її складових в ієрархії. Значущість категорій зберігається і при дослідженні відносин між адміністративно-територіальними одиницями або рівнями політичного Цілого.

Зупинимося на аналізі існуючих моделей устрою територіально-політичних систем з позицій теорії центр-периферійних відносин та визначенні концептуального впливу теорії суверенітету на функціональну специфіку центр-периферійних відносин в межах політичного цілого.

Система центр-периферійних відносин складається століттями й не зводиться до соціально-політичної сфери й територіально-структурних аспектів організації влади. Центр-периферійна структура територіально-політичного утворення є індикатором внутрішніх (адміністративних, культурних, економічних) і зовнішніх (геополітичних, зовнішньоекономічних) процесів.

Інституційні основи центр-периферійних відносин заклала експансія, спрямована на територіальне розширення й підпорядкування в епоху імперіалізму. Саме поняття імперіалізм означає політичну систему, що поєднує під егідою централізованої влади етно-національні й адміністративно-територіальні утворення на основі відносин "метрополія – колонія", «центр – провінції», «центр – національні політичні утворення».

Воикремлюють чотири типи політико-територіальних утворень: - держави; - спірні території; - території Антарктики; - залежні території. Залежні територіальні утворення – це такі, де є офіційно визнаною центр-периферійна система зовнішньо-політичних відносин. Тип центр-периферійних відносин обумовлює різницю в офіційному статусі залежної території. В науці воикремлюють такі типи залежних територіально-політичних утворень: 1) Колонія; 2) Заморські території (заморські департаменти, заморські метрополії); 3) Протекторати; 4) Підопічні території; 5) Домініони; 6) Васалітети; 7) Мандатні території; 8) Кондомініуми. Форми підтримки

«центром» залежного статусу «периферії» системи відбивалися у формальній політичній залежності останньої; у використанні дешевої робочої сили; у впровадженні митної й податкової політики, з метою створення переваг для товарів пануючої країни; у залежності периферії від зовнішніх ринків; у впровадженні іноземного капіталу в різні сфери господарства колоній. На думку З. Бжезинського – це був "заокеанський імперіалізм, тому що жодна імперія не скорила рівні собі держави, тому жодна з західноєвропейських метрополій не може називатися світовою державою» [⁵⁰, с.32-34]. У цьому зауваженні поставлено питання про "умовність" поняття світової гегемонії.

За всю історію геополітичних відносин типу "метрополія-колонія" після Великих географічних відкриттів існувало 12 імперіалістичних держав. 400 років держави-ядра мали форми контролю над периферією розміщеною поза межами континентальних імперій, поза «тотального поля» – тобто державної території. Це обумовило існування безлічі форм адміністративного, територіального "утримання" у межах конструйованої імперської цілісності.

Специфікація типів державного устрою демонструє сформований досвід управління різними ареалами територіально-політичної системи. Мова йде про «де-факто» центр-периферійні відносини, але ж «де-юре» можна говорити лише про центр-регіональні відносини, де суб'єктами постають як адміністративно-територіальні одиниці, кордони яких не збігаються з фактичними кордонами регіонів держави.

Територіально-організаційна структура держави встановлює порядок взаємовідносин центральних і місцевих органів влади, фіксує: схему центр-периферійних відносин суб'єктів адміністративно-територіального ділення держави; східчасти розміщення органів влади й державного керування; збору

---

⁵⁰ Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Международные отношения, 2003 – 254 с.

податків і інформації; контроль центра над місцями; здійснення регіональної, економічної й соціальної політики; проведення виборчих компаній.

Зміна типу устрою залишається динамічним процесом, що відбиває систему центр-периферійних відносин у державі й у регіоні. Виділяють два типи устрою держав: унітарний, федеративний. Унітарна держава – це єдина держава, що складається з адміністративно-територіальних одиниць – областей, провінцій, губерній, громад, комун. Унітарна держава може бути: 1) «простою», коли суб'єкти розподілу рівні по статусі й немає автономій, та «складною» – всі суб'єкти різні по статусу, є автономії; 2) «централізованою» – усі ланки розподілюють призначених «зверху» чиновників (Болгарія, Індонезія, Норвегія, Швеція, Фінляндія) і «децентралізованою» – немає призначених «зверху» чиновників для управління, представників уряду на місцях. Посадові особи обираються населенням (Великобританія, Нова Зеландія). Існує й «відносно децентралізована» держава, де є і адміністрація й муніципалітет (Франція, Україна).

Розрізняючи «просте» і «складне» унітарне утворення в літературі практично не використовується поняття-антипод складної держави – «проста» держава [⁵¹]. Воно використовується лише в поєднанні з однією з форм державного устрою – державою унітарною. В. Чиркин затверджує: «Унітарні держави бувають двох видів: прості й складні. Прості складаються тільки з адміністративно-територіальних одиниць, складні мають у складі ті або інші форми автономії» [⁵²]. Однак поняття «складна держава» на практиці вживається в декількох змістах. Воно містить не тільки деякі унітарні держави, але й федеративні. Більше того, всі різновиди федерацій неминуче підпадають

---

⁵¹ Евсеенко Т.П. О понятии «простого» государства в юридической науке // Правоведение - 2004 -№ 1. – С.22-28.

⁵² Чиркин В.Е. Сучасна держава. – М.: Аспект Пресс. – 2004

під категоричне твердження: «Федеративна держава - складна держава». Так, поняття «складної держави» «називає» різні форми державного устрою.

Якщо терміном «складна держава» з XVII ст., іменувалася держава, що виникає з об'єднання декількох держав, то концепція "простої держави" виходила з уявлення про неї як про щось єдине – де політичне життя починалося з центру й у ньому ж завершувалося. Так в античності уявляли ідеальну державу – поліс. Однак, вже в стародавньому світі практика показала утопічність цих уявлень, оскільки територіальна організація забезпечувалася штучним поділом державної території. Такий поділ території з метою управління визнають найважливішою ознакою держави. Існують дрібні держави, де немає адміністративно-територіального поділу (Науру й Тувалу в Океанії, Бахрейн у Перській затоці, Мальта в Середземному морі).

Німецький державознавець XIX ст. Г. Еллінек досліджуючи територіальний поділ «простих» держав, вирізняв «провінційну систему управління», при якій «для окремих частин держави створюються вищі установи» (відомства для завідування справами окремих колоній або територій, як Сибірський наказ в Московській державі XVII ст.). Провінційній системі Г. Еллінек протиставляв централізацію у формі адміністративного управління, коли в окремих частинах держави діють підлеглі центральному відомствам місцеві установи, самостійні у відправленні адміністративних функцій і в рішенні підвідомчих справ. Тому, за його визначенням, «самоврядування – це державне управління, що на протигагу державно-бюрократичному, є управління за допомогою самих зацікавлених осіб» [⁵³, С. 38].

Широке внутрішнє самоврядування політико-національного або національно-територіального утворення в рамках єдиної держави одержало

---

⁵³ Еллинек Г. Значение конституции в современном праве. - Спб.: б.и., 1906.

назву «автономія». Найчастіше автономізм обирається групою, що не володіє достатньою базою для повної незалежності. Початковою організацією автономії є конвіксії й консорції, збільшення щільності системних зв'язків у якій приводить до формування суб'єктів і супер'єктів.

Автономія буває наступних типів:

- національно-культурна – така, що встановлюється коли етнічні групи живуть не компактно, а розрізнено. Національності мають виборні органи, які займаються питаннями культури. Ця форма використовується в Австрії відносно угорців, словенів, хорватів, чехів. В Угорщині у відношенні до 10 національних груп. В Фінляндії, Швеції, Норвегії у відношенні саамів.

- національно-персональна – заснована була в Україні в 1918р. Конституція УНР надавала «право на самостійне влаштування національного життя», що здійснюється через органи Національного Союзу». Така автономія надавалася Конституцією – великоросійській, єврейській і польській націям; а білоруській, чеській, болгарській, татарській, грецькій й ін.

- національно-територіальна встановлюється у місцях компактного проживання етнічних груп. Термін майже не застосовується; а іноді заміщається поняттям «етно-територіальна» (Азорські острова в Португалії, Іракський Курдистан, фактично Автономна Республіка Крим).

Залежно від обсягу повноважень існують дві форми національно-територіальної автономії: політична, адміністративна. Політична автономія має ознаки державності – має право законодавства по місцевих питаннях (Італія, Ірак – законом про Іракський Курдистан 1974 р.), право участі в рішенні загальнодержавних питань, у переговорах по прийняттю міжнародних угод, якщо вони торкаються питання автономії. При політичній автономії створюється місцевий парламент, орган місцевої виконавчої влади. Політична автономія – це вищий рівень автономії, тому що суб'єкти автономії мають значний обсяг повноважень політичного характеру (Конституцію,

законодавство). Ще в більш рідких випадках має власне громадянство й Конституцію. Але, на відміну від суб'єктів федерації не має своїх судів. Зараз свою Конституцію має Кримська автономія, але не має свого громадянства. Політична автономія встановлюється на договірній основі або шляхом видання спеціального закону про поділ повноважень центра й регіону. Прикладами політичних автономій є Північна Ірландія у Великобританії (є пряме правління Лондона, а місцевий парламент розпущено); Аландські острова у Фінляндії (шведи); Гренландія в Данії (Данія -член ЄС, а гренландці - відмовилися через місцевий референдум); Крим в Україні; Республіка Каракалпакія в Узбекистані; Республіка Нахічевань в Азербайджані (з 1995г); Абхазія в Грузії [⁵⁴].

Існує також напівполітична автономія, хоча сам термін вперше був використаний Я. Арафатом для визначення статусу Палестинської автономії. Мова йде про «автономні співтовариства», як в Іспанії – на основі Конституції автономних співтовариств визначається статус кожного, який затверджується Генеральними Кортесами. У компетенції держави залишається тільки сфери фінансів, торгівлі й міжнародних відносин.

Адміністративно-територіальна автономія – це право регіону вирішувати питання адміністративних, управлінських функцій (близька напівполітичній автономії. Різниця між ними не чітка й заключається в тому, що напівполітична, як правило, враховує національну специфіку регіону, а адміністративна - технічна, враховує регіональні ресурси й резерви. Адміністративна не має права видавати місцеві закони (хоча має право на видання нормативних актів, на мову). У Китаї, наприклад, представницькі органи автономних утворень можуть доповнювати акти вищих органів (якщо

---

⁵⁴ Бабурин С.Н. Территория государства: правовые и геополитические проблемы. – М.: Изд. МГУ., 1997. – 480 с.

вони не відповідають місцевим умовам, можуть брати участь у зовнішньоекономічних відносинах).

Виділяють корпоративну автономію, існування якої обумовлено існуванням лінгвістичних суспільств, для яких резервуються місця у державному апараті, а державні службовці, що працюють у даному районі зобов'язані скласти іспит на знання мови, культури місцевого населення. Судові процеси й викладання можуть здійснюватися місцевою мовою. Таку форму автономії мають зареєстровані касти й племена в Індії.

Автономні утворення можуть зустрічатися й у суб'єктах Федеративних держав (в Індії в штаті Ассам).

У деяких країнах існують своєрідні напіваавтономні утворення:

- 1) одиниці Великобританії – Шотландія, Уельс, у головних містах (центрах) яких є свої відомства, а в уряд Великобританії входять міністри по справах Шотландії й Уельсу, а також Північної Ірландії, що є автономією. Пропозиції про автономії Шотландії й Уельсу було відкинуто на місцевих референдумах.
- 2) В окремих країнах Африки є міждержавна «кочова автономія» для племен туарегів, коли визначені кордони їх сезонних міждержавних міграцій.

Автономізація територіально-політичних утворень у ХХ ст. призвела до виділення форми державного устрою – «регіоналістська держава», що сполучає елементи унітаризму, федералізму, автономії і є перехідною від унітаризму до федералізму (Італія – 1947, Іспанія – 1978., Шрі-Ланка – 1987р.) Вся територія держави складається з автономних утворень. Ці автономії можуть являти територіальну автономію (більшість із 20 областей Італії), будуватися з урахуванням населення й географічних факторів (5 областей Італії), або створюватися на основі етнічних ознак (Країна Басків, Андалузія в Іспанії).

Із прийняттям конституції 1978 р. у Іспанії були закладені основи федеративної системи. Іспанія ділилася на автономні регіональні

співтовариства. Одночасно передбачалося, що Країна Басків і Каталонія, а також будь-яка інша регіональна спільність, яка того побажає (ними виявилися Галісія й Андалусія), можуть в індивідуальному порядку вести переговори з Мадридом щодо устрою своїх управлінських механізмів і обсягу повноважень переданих регіональним урядам влади. Більшість інших регіонів країни зволіло задовольнятися тим поділом влади, що встановлювався конституцією. У всіх випадках кожна складова територія повинна була мати власний регіональний уряд. Подібні розподіли, що утворюються на основі двосторонніх угод між центральним урядом і одиницями існують в рамках форалістичного устрою [⁵⁵]. Отже, територіально-політичний устрій Іспанії називають і «унітарним», і «регіоналістським», і «федеративним», і «форалістичним».

Є сенс виділення синтезованих форм державного устрою. Наприклад, унітарні держави, що містять елементи федерації – "квазіфедеративні". Таких налічується близько 25. Їх можна розділити на 3 групи: 1) Західноєвропейські держави із тривалими традиціями регіоналізму (Великобританія, Італія, Іспанія, Португалія, Фінляндія); 2) Консоціації – багатонаціональні країни з компактно проживаючими меншостями (Ізраїль, Бірма, ПАР, Судан, Гана, Намібія). Так, Л. Файн відзначає, що політична система Ізраїлю спирається на самодостатні сегменти субкультури – «махане», а тому зараховується до квазіфедеративних держав [⁵⁶, с.167]. 3) Малі острівні держави (Антигуа й Барбуда, Фіджі, Папуа-Нова Гвінея, Вануату – «Нові Гебриди»).

Інший тип державного устрою – федерація. Поняття "федерація" від латинського "федераре" означає "поєднувати". Федералізм – інституційна

---

⁵⁵ Элейзер Дж. Сравнительный федерализм // Полис. – 1995. - № 5.

⁵⁶ Цит. По: Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Пер. с англ. под ред А.М.Салмина, г.в. Каменской. – М.: Аспект Пресс, 1997 .- 287 с. - С.167

угода про форму суверенної держави, при якій регіональні одиниці беруть участь у прийнятті рішень центральним урядом.

Існує 23 федеративні держави: 5 держав у Європі (Австрія, Бельгія, Німеччина, Швейцарія, унікальна сербо-хорвато-мусульманська федерація усередині унітарної держави в Боснії й Герцеговині.); 6 в Азії (Росія, Індія, М'янма Малайзія, ОАЕ, Пакістан); 5 в Америці (США, Аргентина, Бразилія, Венесуела, Канада); 4 в Африці (Коморські острова, Нігерія, Танзанія, Ефіопія); 3 в Океанії (Австралія. Папуа-Нова Гвінея, Штати Мікронезії).

Федералізм є родовим поняттям і містить кілька підвидів виходячи із принципу класифікації. По типу виникнення федерації бувають: 1) історико-географічні федерації (утворені шляхом об'єднання федеральних одиниць): США, Канада, ФРН, Австрія, Мексика, Аргентина, Бразилія, Венесуела, Сент-Кітс і Невіс (Співдружність Британських націй), ПАР, Коморські острова, Малайзія, Австралія, Федерація Мікронезії, ОАЕ; 2) національно-етнічні федерації (федеральні одиниці утворені на основі етнічних кордонів): Швейцарія, Бельгія, Росія, Індія, Пакістан, М'янма, Нігерія [⁵⁷, с.154].

По типу правового закріплення принципу федералізму, федерації бувають: 1) федерації "договірні": суб'єкти федерації зберігають суверенітет і право сепаратизму (виходу). Звідси концепція "подвійного суверенітету" федерації і її суб'єктів. Суб'єкти такої федерації мають конституції і громадянство. Границі суб'єктів не можуть бути змінені без їх згоди; 2) федерації на основі автономії, або Конституційні федерації: суб'єкти федерації не мають суверенітет, не мають конституцій, їх границі змінюються актами центральних органів. Ініціативи суб'єктів мають консультативний характер.

Якщо федерація складається з держав, не зв'язаних у державно-правовому відношенні, то її утворенню передують договір, що покладається згодом в основу

---

⁵⁷ Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 479 с.

конституції. Перетворення унітарної держави у федеративну, як це мало місце у Венесуелі, Мексиці, Аргентині, Бразилії, можливо лише за наявності «передбаченої» норми в союзній конституції.

По типу структурної організації федерації бувають: 1) симетричні; 2) асиметричні. Перші з них – є формою організації державної влади, головні принципи якої були сформульовані засновниками Сполучених Штатів у Конституції 1787 р. Федерація – це встановлення єдиного центрального уряду, у межах охоплення якого формується політея; складові одиниці якої одержують право на самоврядування та на співучасть у конституційному управлінні в цілому; повноваження центрального уряду делегуються йому населенням всіх складових одиниць, тому воно має прямий вихід на громадян країни. У більшості федеративних держав парламенти складаються з 2-х палат (бикамералізм), коли друга палата забезпечує представництво суб'єктів федерації. Суб'єкти федерації мають правову й судову системи, наділені законодавчою владою. Для розпуску федерації потрібна згода всіх або більшості одиниць. Компетенція між федерацією і її суб'єктами розмежовується союзною конституцією. У більшості федерацій існує єдине союзне громадянство й громадянство союзних одиниць. Федерація має єдині збройні сили й бюджет. До класичних сучасних федерацій можна віднести США, Канаду й Швейцарію (хоча останню "де-юре" відносять до «Конфедерацій»).

В. Колосов і В. Міроненко виділяють такі типи федерацій як західноєвропейський тип (Німеччина, Австрія, Бельгія, Швейцарія); північноамериканський тип (США, Канада, Австралія) – створені "знизу" і мало пов'язані з етнічним чинником, володіють стійкою політичною ідентичністю й високою децентралізацією держави; латиноамериканський тип (Мексика, Аргентина, Венесуела, Бразилія); афро-азіатський тип (Індія, Малайзія, ПАР) – централізовані федерації, утворені "зверху" компромісом між елітами регіонів,

з регіональними асиметріями та збереженням елементів авторитаризму.

Іноді, виокремлюють федералізм в англомовних країнах, у тому числі колоніальний федералізм, наприклад, у Британській імперії, де конституційні функції здійснюються роздільними для кожного рівня управління інститутами і федералізм у німецькомовних країнах, насамперед у Німеччині й Швейцарії, де широта повноважень центральних урядів врівноважується передачею інститутам федерированих одиниць функції їх реалізації. Що стосується російського федералізму, то С. Шахрай зазначив: «в Росії одночасно існують і реалізуються три моделі федералізму: кооперативний федералізм – закладений конституцією, базується на принципах спільних повноважень федерального центру й регіонів, єдності всіх рівнів виконавчої влади, поділу предметів ведення й зон відповідальності; паралельний федералізм – що народився на хвилі параду суверенітетів, є проявом тенденції розмежування з центром, що панує в адміністративній сфері, де в кожного рівня влади своя компетенція, свій рівень відповідальності; унітарний федералізм, як спадщина радянських часів [⁵⁸]. «Лускате» збільшення території Росії призвело до виникнення проектів укрупнення суб'єктів Федерації (з 89 до 10-12) на базі міжрегіональних економічних асоціацій типу «Сибірської угоди». Укрупнені суб'єкти отримують назву «регіони», за якою губиться соціокультурний та політичний зміст федералізму [⁵⁹, с.63-65].

Різні уявлення щодо «природи» та видів федерацій у своїх працях представили: Г. Еллінек, Д. Хенрих, Г. Таллок, Ж. Руссо, А. Токвіль [⁶⁰, с.523;

---

⁵⁸ Севрюков Д. «Стыдливый» федерализм или перспективы федеративных отношений в России обсудили в Германии // Российские вести- 2005.-№7.

⁵⁹ Смирнягин Л. В. Российский федерализм: парадоксы, противоречия, предрассудки. - М.: Московский общественный научный фонд. Серия "Научные доклады". - 1998. - № 63. - С. 63-65.

⁶⁰ Еллинек Г. Значение конституции в современном праве. - Спб.: б.и., 1906.

⁶¹, с.138;⁶², с.12; ⁶³, с.22; ⁶⁴, с.138;]. З моменту створення першої федерації США проблема співвідношення федеративного принципу й принципу суверенітету не залишає байдужими ні політиків, ні юристів. Від її рішення залежить питання про межі прав федеральної влади відносно суб'єктів й суб'єктів відносно центра – питання морфології центр-периферійних відносин.

Всі теорії суверенітету у федеративній державі можна звести до трьох груп: 1) перша – визнає суверенітет приналежністю й федерації й членам федерації, тобто ділить суверенітет між двома носіями; 2) друга – визнає суверенітет за суб'єктами федерації; 3) третя – лише за федеративною державою.

Еволюція цих теорій відбиває різні етапи в розвитку федерацій. Так, перша група теорій характерна ранньому етапу розвитку федерацій, зокрема американської. Така позиція з служила обґрунтуванням компромісу між центром і місцевою владою. Відповідно до рішення Верховного суду в справі 1793 р. "будь-який штат ..., у будь-якому питанні, у якому його суверенітет не був делегований Сполученим штатам, так само повністю суверенний, як Сполучені Штати у відношенні переданих їм прав» [⁶⁵, с.293]. На думку першого коментатора конституції США Дж. Текера, "суверенітет союзу – це еманация суверенітету штатів... Кожний з них є державою усе ще суверенною..., вільною якщо того зажадають обставини прийняти на себе виконання своїх функцій у самих необмежених розмірах»[⁶⁶]. Це була теорія поділу суверенітету (або подвійного суверенітету).

А. Токвіль розвивав думку про те, що влада союзу й влада штатів має обмежений суверенітет. Повним суверенітетом володіє союзна влада й влада федерацій. Правову основу поділу суверенітету між союзом і штатами він

---

⁶¹ Хенрих Д. Всемирный федерализм в 1990-х гг.//Панорама-форум. - 1995. - №2. - С. 97

⁶² Таллок Г. Новый федералист. - М., 1993. – 325 с

⁶³ Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре или принципы политического права.- М., 1938.

⁶⁴ Токвиль де А. Демократия в Америке. - М., 1992. - С. 138

⁶⁵ Левин И.Д. Суверенитет.- М.: Наука, 1948. – 446 с.

⁶⁶ Левин И.Д. Суверенитет.- М.: Наука, 1948. – 446 с.

бачив у поділі компетенції між федеральними органами влади й органами влади штатів [⁶⁷, с.96]. Характерним було зауваження про те, що суверенітет Союзу в США є штучним на відміну від «природного» суверенітету штатів. Тому не могло виникнути питання про те, чи вправі федерація ліквідувати самі штати мимо їх волі. Адже право члена федерації належить йому не тільки в силу конституювання й надання права державою, але й у силу «власного права». У розкритті питання про «власне право» важливим є факт, що право членів федерації приймати конституції має об'єктивний характер. Історично в ряді федерацій конституції держав-членів передували за часом конституції Союзу й продовжували діяти після утворення федерації й прийняття нею конституції. Тому не можна припустити, що, поєднуючись у союз, держави-члени добровільно відмовляться від первісного статусу. «Твердження частин федерації як держав-членів у конституції федерації не означає їх конституювання, а визнання їх як держав-членів» [⁶⁸, с.302-303].

Юридична незнищеність держав-членів впливає з первісного відношення між федерацією й державами-членами, що є передумовою союзної держави. Однак ніяка конституція не може гарантувати незнищеність. Конституція може гарантувати лише те, що будь-яка конституційна гарантія буде змінена або скасована у порядку, передбаченому конституцією, але не те, що вона ніколи не буде скасована. В ст. IV Розділу 3 Конституції США говориться, що нові штати не можуть бути утворені в межах юрисдикції іншого штату або шляхом злиття штатів чи їх частин без згоди штатів і Союзу.

Засновником теорії подвійного суверенітету вважається А. Медісон, один з творців конституції США. Ідею розділеного суверенітету поділяли всі співавтори «Федераліста» (А. Гамільтон, Д. Джей). Незважаючи на авторство даної ідеї «Публій» (псевдонім авторів «Федераліста») був прихильником

---

⁶⁷ Токвиль де А. Демократія в Америці. - М., 1992. - С. 138

⁶⁸ Левин І.Д. Суверенітет.- М.: Наука, 1948. – 446 с.

централізаторської концепції, відповідно якої суверенітетом може володіти лише федерація в цілому (на її основі прийнята Конституція США в 1787р., що закріпила верховну владу союзу).

Ідея розділеного суверенітету одержала розвиток у працях Г. Кельзена, Г. Вайнца [69]. Вони стверджували, що кожний суб'єкт федерації є державою й має державний суверенітет. У конфедерації союз держав не є державою; окремі частини унітарної держави теж не є держави; у федерації ж обидві сторони – федерація і суб'єкти федерації є державами й мають суверенітет. У цьому є відмінність федерації від інших форм державного устрою.

Прихильником «дуалістичної доктрини» у розумінні суверенітету є А. Яценко [70]. Відповідно до даної концепції влада центральна й влада суб'єктів федерації існують паралельно, і тільки їх з'єднання є загальнодержавною владою, що є носієм державного суверенітету. Суверенітет у федерації не належить ні окремим державам-членам, ні союзу, а сукупній волі союзу й членів федерації.

На думку І. Левіна, ці теорії підійшли до опису юридичної природи федерації [71, с.305]. «Це значить, що вищі органи союзу й держав-членів здійснюють суверенітет, носієм якого є федерація – союз і держави-члени. Союз і держави-члени співсуверенні» [72]. Серед прихильників ідеї подільності державного суверенітету між федерацією і її суб'єктами можна назвати вітчизняних юристів – Ю. Дмитрієва, О. Хишиктуєва й ін.

Практика федералізму показали слабкість концепції розділеного суверенітету, оскільки суверенітет у державі може бути тільки один. Суверенітет – це верховна влада, по визначенню, по природі ця влада єдина.

---

⁶⁹ Чистое учение о праве Ганса Кельзена: Сборник переводов. – Вып.2 /Академия наук СССР. Институт научной информации по общественным наукам; Отв. ред. В.Н. Кудрявцев, Н.Н. Разумович; Пер. с нем. С.В. Лезова. -М., 1988. - 212 с.

⁷⁰ Яценко А. Теория федерализма. - Юрьев, 1912. – 544 с

⁷¹ Левин И.Д. Суверенитет.- М.: Наука, 1948. – 446 с.

⁷² Левин И.Д. Суверенитет.- М.: Наука, 1948. – 446 с.

Говорити про передачу частини верховної влади рівнозначно запереченню поняття суверенітету. У випадку переходу функцій до суб'єктів федерації можна стверджувати про розпад держави або переродження у конфедерацію. Часто суверенітет визначають, як здатність влади приймати рішення. Навряд чи можна говорити, що таким правом можуть володіти влади суб'єктів федерації.

Проте, в деяких конституціях федеративних держав проголошується суверенітет суб'єктів. Так, кантони Швейцарії (яка офіційно називається конфедерацією, хоча функціонує як федерація) по Конституції 1874 р. – є суверенними. Але та ж Конституція затверджує, що кантони не мають сецесії, їх конституції повинні затверджуватися федеральними зборами республіки, вони повинні мати республіканську форму правління й т. ін. Тобто, суверенітет тлумачиться як широка самостійність у внутрішніх справах.

Передумовою теорії другої групи є твердження про неподільність суверенітету. З'являється дилема: або суверенітет суб'єктів, або – союзу. Принцип неподільності суверенітету є підставою для заперечення саме ідеї союзної держави. Вони відмовляються визнати федерацію державою, оскільки вона не має суверенітету: останній є приналежністю членів федерації. Для пояснення існуючих федерацій М. Зайд висував ідею про те, що федерація одержує від членів федерації суверенітет на час, протягом якого вони перебувають у федерації. В таких поглядах відбиваються настрої сепаратистські налаштованих суб'єктів федерації. Тому вони намагаються довести договірний характер федерацій, і право договірних сторін не підкорятися волі союзу. Вираженням суверенітету держав-членів федерації вони вважають вирішення питання про нуліфікацію (визнання необов'язковими рішення центральних органів) й сецесію у позитивному змісті.

Представники третьої групи теорій також стояли на позиції неподільності суверенітету, але на противагу теоріям другої групи, вони стверджували, що суверенітет належить тільки федерації, а держави-члени – несuverенні. М. Єллінек, П. Лабанд, В. Уіллоубі, Г. Геллер, А. Кунц, Н. Палієнко й ін. стверджували, що в рамках єдиної держави суверенітет не може належати складовим частинам. Суверенітет не можна розділити, він є прерогативою федерації в цілому. Дана концепція одержала назву «унітарної».

Г. Єллінек, як представник цієї теорії розглядав суверенітет як здатність держави до правового самовизначення, він заперечував можливість розподілу, збільшення або зменшення суверенітету. Можна розділити компетенцію, але не суверенітет. [73, с.370]. Суверенітет, за думкою Г. Єллінека, належить федеративній державі, але членів федерації він розглядає як держави на підставі, що вони самовизначаються в межах, встановлених їх державному веденню. «...Німецькі союзні держави, варто визнати державами, тому що вони можуть організовуватися по власним конституціям, які є їхніми законами, а не законами імперії» [74, с.359]. Допускаючи наявність у несuverенних держав-членів власних, недеделегованих федеративною державою прав на здійснення влади, до виняткової компетенції федеральної влади Г. Єллінек відносив «негативний контроль» за діяльністю держав-членів, а саме недопущення виходу їх за межі своєї компетенції. Він і його прихильники проголошували винятковий суверенітет федерації. Із цього погляду конституція федеративної держави не визнає за державами-членами права виходу з федерації й її ліквідації, але визнає за федерацією право ліквідації держав-членів. [75, с.295].

---

⁷³ Єллінек Г. Значение конституции в современном праве. - Спб.: б.и., 1906.

⁷⁴ Єллінек Г. Значение конституции в современном праве. - Спб.: б.и., 1906.

⁷⁵ Левин И.Д. Суверенитет.- М.: Наука, 1948. – 446 с

Ці теорії заперечують не тільки суверенітет держав-членів, але і їх державний характер. Розглядаючи суверенітет як ознаку держави, Г.Геллер не допускав співіснування двох суверенних «вирішальних центрів» на одній території. «Це означало б взаємодію двох вищих вольових єдностей, скасування єдності держави й громадянську війну» [76, с.293]. Погоджуючись з теорією Г. Єллінека, він відкидав можливість підведення члена федерації й союзної держави під одну «категорію понять». Наукова однозначність термінології вимагає, щоб назву «держави» було резервовано тільки за «універсальною вирішальною єдністю». Федерація є «деконцентрована держава» [77, с.293]. Категоричним є висновок І. Левіна: «Принцип суверенітету держав-членів несумісний з принципом федералізму» [78, с.297].

Цій точці зору протистоїть концепція, відповідно до якої, особливість федерації складається в юридичній незнищеності держав-членів, «у їх первинній природі, у їх власнеправності» [79, с.300]. Це стосується тих федерацій, процес формування яких мав об'єднувачий характер. Д. Кальхаун, М. Зейдель – опоненти Г. Єллінека, дотримувалися позиції, що верховна влада належить складовим частинам федерації (сепаративна теорія). Вони погоджувалися з фактом неподільності суверенітету, але під федерацією розуміли союз незалежних держав, що володіють правом сецесії.

Відтак, вирішення протиріччя між дуалітичною, унітарною, сепаративною теоріями досить не має. По суті принцип федерації – це ні що інше як принцип поділу влади по вертикалі. Не випадково визнається органічний зв'язок між принципом федерації й принципом поділу влади, як ідеями, висунутими проти абсолютистського розуміння суверенітету. Відтак,

---

⁷⁶ Левин И.Д. Суверенитет.- М.: Наука, 1948. – 446 с

⁷⁷ Левин И.Д. Суверенитет.- М.: Наука, 1948. – 446 с.

⁷⁸ Левин И.Д. Суверенитет.- М.: Наука, 1948. – 446 с.

⁷⁹ Левин И.Д. Суверенитет.- М.: Наука, 1948. – 446 с.

суверенітет один, розділити його не можна, і у федеративній державі належати він може лише владі федерації (центру).

Інші типи устрою територіально-політичних утворень можуть бути об'єднані терміном "Асоційовані устрої". Це асоціації, кондомініуми, конфедерації, так неазиваін «федератизми». Конфедерація – була загально визнаною формою федералізму до 1787 р. При конфедеративному устрої одиниці, що об'єдналися, утворюють союз на основі Договору, а не на основі Конституції, як суб'єкти федерації. Конфедерація це міжнародно-правове об'єднання, але з елементами конституційно-правового регулювання. Це союз держав для рішення певного кола питань. Союз утворює центральні органи, що мають делеговані повноваження. Вони встановлюють зв'язок з управліннями одиниць, але не можуть втручатися в діяльність органів держав-членів. Суб'єкти конфедерації зберігають суверенітет і законодавчі повноваження. У конфедераціях немає єдиної території й громадянства, єдиної податкової й правової систем. Для виходу з складу конфедерації не потрібно згоди інших членів. За членами конфедерації визнається право нуліфікації. Класичні зразки конфедерації – Ахейський союз і Республіка З'єднаних провінцій. Конфедеративна форма державного устрою існувала: у США з 1778 р. по 1787р.; у Німеччині - з 1815р. по 1867р. Вона була перехідною формою устрою від політичної роздрібленості до федерації.

Кондомініум – це рідкий тип конфедеративного утворення. Кондомініум встановлюється для ліквідації протиріч між державами, що мають претензії на одну периферійну територію. Так, сьогодні, Іспанія й Франція здійснюють кондомініум над Андоррою.

Наступний тип асоціації – «федератизм» (federacy), який визначає асиметричні взаємини між федерированою державою й федеративною

державою [⁸⁰,с.150-162]. Основою союзу є збереження федерированою державою внутрішньої автономії при відмові від деяких форм участі в управлінні федеративним утворенням. Зміни в "особливих відносинах" можуть бути здійснені при згоді обох сторін. У США подібний устрій називається "співдружністю". Так побудовані взаємини США з Пуерто-Ріко й о.Гуам .

Асоціація – це вільне об'єднання дрібних держав з більшою державою, або метрополією. Асоційована державність – це об'єднання, у якому велика і мала держава можуть в одnobічному порядку розірвати відносини. Цей підвид подібний з «федерасі» як конфедерація подібна з федерацією. І в тому, і в іншому випадку відносини асиметричні, але при асоційованій державності федерирована держава в меншому ступені пов'язана з федеративною державою, і в конституції, що оформляє взаємини сторін передбачена можливість розриву існуючих уз при визначених умовах . Подібні взаємини встановлені між США і Федерированими Штатами Мікронезії (Каролінгські острови).

Відрізняються співвідношення участі у влади і її поділ, у федерацій і конфедерацій при симетричному й асиметричному федеративному утворенні. Федералізм можна розглядати як конституційний засіб запобігання ієрархізації й централізації. По внутрішній будові федеративною матрицею передбачувана рівність між локальними частинами, в той час як вхідні до складу конфедерації одиниці можуть нагадувати центр-периферійну модель. Федералізм не існує на позатериторіальній основі, оскільки в цьому випадку важко окреслити кордони, без яких неможливо встановити внутрішній поділ влади. Успішно функціонуючими є ті поліетнічні федеративні системи, у яких

---

⁸⁰ Брезгулевская Н.В. Виды федерации и модели федерализма // Правоведение. -2005. - № 3. - С. 150 – 162.

кордони федерированих одиниць не збігаються з кордонами етнічних утворень.

Федералізм ж – це демократична «середина», що припускає компроміси між учасниками вертикальних (адміністративних) та горизонтальних (територіальних) центр-периферійних відносин. Учасниками центр-периферійних відносин у територіально-політичних системах є не тільки суб'єкти адміністративно-територіального поділу, але й регіони, які виступають основою «соціологічного» або "позатериторіального федералізму».

Розглядаючи регіон як основу «соціологічного федералізму» метою є визначення його соціокультурного потенціалу для набуття ознак «центру» або існування у якості «джерела» відновлення колишньої державної форми. Одним з перших пояснити цей феномен за допомогою закону «збереження запасу історичних сил» спробував М. Данілевський. Він доводив, що «периферійність» регіону дозволяє йому накопичувати «запас сил - політичний і культурний резерв, що у свій час проявить себе, коли у «центра» буде вичерпано внутрішнє джерело життя».

Базуючись на цій інтерпретації, можна розглядати процес розвитку країни не стільки в контексті безперервної, внутрішньо обумовленої еволюції вихідної державної форми, скільки у вигляді дискретної серії історичних переходів, у процесі яких один територіально-політичний устрій, заміщається іншим, кристалізація якого відбувається вже на іншій регіональній основі.

Д.Деламейд у праці «Нові Суперрегіони Європи» вказує, що в умовах наднаціональної європейської інтеграції нівелювання бар'єрів, що століттями розділяли держави-нації, призводить до "вивільнення" енергетики транскордонних регіональних соціально-економічних структур, які відтворюють карту земель середньовічної Європи до епохи утворення централізованих національних держав. Відроджуються регіональні структури,

у яких відбиті шляхи міграцій і торговельних обмінів, ареали етнічної й культурно-лінгвістичної спадщини, традиції й звичаї більш стародавні, ніж ті, які відбиває досвід європейських "націй-держав"[⁸¹, с.9-10]. При ігноруванні на офіційному рівні регіоналізм існує в пасивній формі й проявляється в звичаях, типах менталітету, публічній активності, культурних особливостях і т.ін.

Курс уряду, що має коннотацію з терміном "регіоналізм" – це процес, який призводить до підтримки різних центрів регіонального тяжіння й у політичному сенсі до децентралізації влади. Він спричиняє існування відцентрових демократій. Регіоналізм дозволяє скоротити дистанцію між політичною елітою й рядовими громадянами й створює стимули для участі останніх у політичному житті . Однак регіоналізація не може тлумачитися як універсальний політичний інструмент. Те, що при одному режимі можна досягти за допомогою централізації, при іншому реально забезпечити за допомогою регіоналізації. Лояльність співтовариству не переноситься автоматично на лояльність до місцевої влади і часто мешканці локальних утворень шукають захисту у центральній владі. З іншого боку, епоха індустріалізації зруйнувала основу існування локальних співтовариств. Багато спільностей людей діють у масштабах, що перевершують розміри держав. Територіальність поглинається більше значними факторами – солідарність з конфесією, чия зона впливу перевершує національні кордон. Звідси - поширення позарегіональних, позадержавних і позатериторіальних форм самоструктурування політичних, економічних і інших процесів .

У державах, де регіональні проблеми мають актуальність, обрання форми децентралізації влади обумовлено специфікою центр-периферійних відносин між одиницями територіально-політичного розподілу. Довжина

---

⁸¹ Delamaide D. The New Superregions of Europe. - N.Y., 1994. - P. ix-x.

просторів і ускладнення комунікацій між центром і периферією обумовлює інституалізацію центра, який акумулює, колонізує сферу цінностей і змістів, відтворюючи патерналістську державну модель.

Виступаючи ініціатором реформ, центр зіштовхувався зі складністю їх проведення в масштабах різноманітного простору. Реакцією центра на цю складність є спроби спрощення простору шляхом уніфікації й вибудовування вертикалі влади. За цією логікою місцева специфіка сприймається як опір.

Особливості структурування центра перебувають у протиріччі з розмаїтістю периферії. Більшість країн є поліконфесійними, полікультурними, поліетнічними, які живуть не тільки в різних просторових локусах, але й у різних тимчасових реальностях. Будь-який процес протікає як асинхронний. Окремі регіони й периферійні соціокультурні групи демонструють той або інший ступінь автономності від центра.

Зі сполучення цих особливостей центр-периферійних відносин випливають характеристики політичної культури. Вона нерідко є дуалістичною, тобто побудованою на основі бінарних протиріч. Цей дуалізм пов'язаний з тим, що «реформи зверху», у міру поширення їх з центра вшир натрапляють не на нігілізм, а на культурно-оформлені альтернативи. Розкол між викликами інститутів держави й відповідями периферії підкреслюється традиційним протиставленням держави й суспільства, влади й народу. Напруженість між центром і периферією знаходить прояв в бажанні центра перебудувати периферію на всьому оточуючому просторі.

Специфіка й характер центр-периферійних відносин визначає характер перехідних процесів. Центру вдається контролювати ситуацію шляхом проникнення на периферію. В періоди зміцнення влади, центр прагне до підтримки роз'єднаності між регіональними елітами. Цей успіх обертається втратою центром легітимації. Стихійна логіка переходу постає

компенсаторним механізмом включення периферії в діяльність центру в умовах втрати центром легітимності.

Стихійний характер переходу веде до зламування встановлених центром порядків і переструктуризації центр-периферійних відносин. На авансцену виходять периферійні елементи, які втілюють неупорядкованість і випадковість, оскільки є відхиленням від існуючого порядку. Маргінальні типи особистості здобувають харизму в ці періоди, оскільки вказують вихід за межі нормативності й відкривають альтернативні варіанти розвитку. Маргінальне, периферійне виявляється ресурсом, що підпитує простір у «смутні» часи.

Сучасний етап розвитку зв'язаний із зміною принципів організації суспільства, що будується на горизонтальній логіці інтеграції, з характерним розвитком інформаційних систем. Мережне суспільство диференціюється на строкаті групи. Тому будь-яка інтеграція має бути заснована на малих формах самоорганізації, «знизу нагору». Периферійні елементи тут неможливо уніфікувати, вони самодостатні й автономні від центральних. Майже неможливим стає вертикальне управління.

Регіональні варіації самоврядування як форми горизонтального порядкування великі. За розвитком місцевого самоврядування стоїть протистояння модернізаційних центрів – міських агломерацій, і консервативних периферій і напівпериферійних зон, у які фактично “провалюється” весь простір країни. У більшості регіонів це протиріччя зводиться до дихотомії "регіональна столиця – інша частина регіону".

Зміни політики Центру актуалізують питання про можливих союзників у регіонах. Регіональні центри виконують функцію адаптації, "підтягуючи" відсталу периферію, але виконання цієї функції стає неможливим в умовах політичної залежності центрів від периферій. Регулярне проведення виборів провокує як регіональних лідерів, так і загальнодержавні влади на те, щоб спонсорувати електоральну лояльність виборців малих міст і сіл. Так,

інноваційний потенціал міст розпорошується, що відкидає міста на рівень периферій.

Залучення периферії чи напівпериферії до участі у глобальних процесах відбувається шляхом інтеграції. У випадку політичної інтеграції мова може йти або про створення політичного цілого в певних територіальних кордонах, або про виникнення політичного співтовариства, що не має прив'язки до території. У першому випадку мається на увазі оформлення державності – виникнення наднаціонального об'єднання у формі федерації або конфедерації держав. При цьому політична інтеграція має просторовий вимір і зовнішні границі, тобто є регіональною, а не глобальною.

У другому випадку інтеграція може мати за мету оформлення політичного співтовариства, позбавленого територіальної прив'язки. Йдеться про комунікативну інтеграцією політичних суб'єктів, коли учасники політичного співтовариства об'єднані не територією або державою, а формальними й неформальними нормами, звичаями, цінностями.

Так, регіональна інтеграція сприяє глобалізації, яка є процесом «денаціоналізації» політичного простору. Регіональна інтеграція. обумовлює зчеплення національних господарств, підштовхує процес глобалізації, створюючи для нього зцементовані опорні констукції. Втім, регіоналізацію можна розглядати і як результат глобалізації, одну з її форм.

З іншого боку, регіоналізація – є певним чином ізоляцією, локалізацією, реакцією на негативні прояви глобалізації. Крім того, регіоналізм розцінюється як об'єднання держав у відповідь на виклики глобалізації .

Розвиток міжнародних регіонів дає підстави вважати регіоналізацію проявом інтеграційних процесів. Посиленням взаємозалежності економік країн є інтернаціоналізація, формами якої є інтеграція і глобалізація. Якщо глобалізація – це якість інтернаціоналізації вшир, то інтеграція – найвищий

ступінь розвитку углиб. Глобалізація та інтеграція виступають двома сторонами медалі, тому регіоналізм не може бути продовженням глобалізму.

Значення регіоналізації можна усвідомити за допомогою концепцій «старого» і «нового» регіоналізму. «Старий регіоналізм» виник у роки холодної війни і формувався «згори» конфронтуючими блоками. Він характеризувався протекціоністською спрямованістю, домінуванням політичних питань над іншими. „Нова” хвиля регіоналізму зародилася «знизу» в середині 1980-х рр. лише підкріплюючись політичними домовленостями. Новий регіоналізм – це феномен пов’язаний з переходом співробітництва з міжнаціонального на наднаціональний рівень, з інституціалізацією міжнародної інтеграції. Узгодження національних інтересів призводить до зародження регіональної ідентичності. Отже, „з ключової ролі регіоналізації у знятті бар’єрів... впливає і ключова роль регіонів у процесі глобалізації». Теоретики домовилися вважати нові регіональні форми співробітництва стороною «загальносвітового процесу» глобалізації, не акцентуючи увагу на тому, що їх взаємодія у форматі старого регіоналізму не втратила актуальності. „Регіоналізація” світового процесу не усуває бар’єрів на шляху глобальної інтеграції, а лише змінює їх просторову конфігурацію”. Останні 20 років інтеграція з субрегіональної перетворюється на макрорегіональну. Чим більшими є кількість та масштаби інтеграційних організацій, тим більший ефект сили тяжіння до них країн, які в них не входять. У кожному об’єднанні формується об’єктивна ієрархія внаслідок різниці рівнів розвитку країн-членів. Інтеграція є поетапною і різношвидкісною для кожної країни і це є індикатором наявності ієрархії, а іноді навіть і дискримінації. Більшість периферійних країн змушені приєднуватися до центрів інтеграції, аби запобігти власній економічній маргіналізації.

Соціально-культурна структура прикордонних та транскордонних систем в умовах темпоральних розривів. Особливістю регіону стало його «систематичне прикордонне» стан: між цивілізаціями, господарсько-культурними центрами, економічними зонами, інформаційними та геополітичними просторами. Як активна геополітична зона межиріччя низин Дністра, Прута і Дунаю - Бессарабія разом з Таврією і Кримом складають частину «берегової зони» - зони життєвих інтересів багатьох держав. Це класичний Лімітроф - пограниччя, район, чия багатополлярність і маргінальність зумовлена географією⁸².

Історично це простір формувався довго і протягом усього часу, тут зберігалася характерна нестійкість політичного впливу, відсутність стабільної культурної основи, анклавних розселення народів, які в силу історичних умов проживали в регіоні.

Природно склалася багатовимірність культурної основи і «практики присутності» зумовили формування структурної моделі і поведінкової схеми (алгоритму) в регіоні, які дозволяють йому, незважаючи на систематичну розділеність і децентралізацію, зберігати «обличчя». Ключовим аспектом такого розвитку стала структурна схильність до безперервним змінам, що дозволяло справлятися з динамікою політичних трансформацій без значних потрясінь.

Регіони прикордоння мають здатність зберігати структурну цілісність і навіть ситуативно впливати на «вибору» центру.

Уже ранні відомості про регіон сучасної Бессарабії, містять характеристику типову для легко проникних і транзитних територій. Геродот в V ст. до н. е. писав в «Історії», що «річка Істр починається в країні кельтів ... і

---

⁸² Коч С.В., Узун Ю.В. Диаспори юга Украины в системе региональных геополитических отношений / С.В.Коч, Ю.В.Узун // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія, Філософія. Політологія. Збірник наукових праць. Випуск 4. – Одеса, 2012. – С. 139 – 148

тече, перетинаючи Європу посередині ...» Степ за Дунаєм греки в I-му тис. до н. е., назвали «країною чудес». Ця територія, будучи тим, що на середньовічних західноєвропейських картах позначалося як «Loca Deserta», «Loca desolata» - порожній землю, поступово перетворюється в стійку «спірну» для прикордонних держав територію; «Недоосвоєння», а значить вільну для заселення; національно і культурно «маргінальну» - далеку від центрів політичного впливу.

На картах XVII ст. польського інженера Гійома Боплана межиріччя між Дністром і Прутом позначено як «порожня», незаселена територія - пограниччя в межах якого було потрібно будівництво оборонних і межових споруд. Видимими ознаками цієї рубіжної землі залишаються збереглися залишки «Змієвих» і «Траянових» валів. У довідковому збірнику 1903 р наголошується, що вали південній Бессарабії становлять хіба що один великий редут, що вбирає в себе «цілий край»⁸³. Багато сучасні міста в регіоні починали свою історію, як оборонні фортифікаційні споруди - фортеці: Білгород-Дністровськ (Аккерман), Ізмаїл (Смил), Бендери (Тягин), Кілія (Ахілія), Саврань і ін.

Практично всі фортеці Бессарабії виконували функції транзитних центрів вже в античний період. Розвивалася посередницька торгівля між античним світом і варварським населенням Причорномор'я. Більшість транзитних операцій в цей період здійснювалося водним шляхом, так як наявність значної маси гето-дакийського і кочового сарматського населення робило сухопутні шляхи небезпечними. У II-III ст. н. е. Рим, периферією якого були землі Бессарабії, активно протекціоніровал місцевим купцям - надавав право безмитної торгівлі. Пізніше через дельту Дунаю і о-в Зміїний пролягає

---

⁸³ Бессарабия. Графический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник / под ред. П.А. Крушеван. – Москва: Изд. газеты «Бессарабец», 1903.

значна частина торгового шляху X - XIII століть - «З варяг у греки». Роль контактних зон виконують грецькі і генуезькі колонії, пізніше - турецькі фортеці. Вони пов'язую Середземномор'я і країни Центральної і Західної Європи. У XVII ст. склався торговий шлях через Крит - Константинополь - Кілію - Сучави - Кам'янець - Львів. Кілія, Ізмаїл, Аккерман перетворюються в транзитні торговельні пункти з відповідною етно-соціальною структурою населення.

Сучасний розвиток регіону всіма суб'єктами регіональної політики, представляється як потенційно перспективний. Існує значна кількість проектів, мета яких - використання транзитного ресурсу і інтеграція регіону в одну з глобальних регіональних систем. Через Бессарабію проходять чотири Міжнародних транспортні коридори. Два з них: «З варяг у греки» - № 9 і відроджений «Шовковий Шлях» - ТРАСЕКА були офіційно визнані міжнародними організаціями - природними транзитними мостами. Значний транзитний потенціал регіону зосереджений в трикутнику Рені (Україна) - Галац (Румунія) - Джурджулешти (Молдова). При цьому кожне державі володіє своїм «ключем» до регіону: Україна контролює порт, Румунія - канал Дунай - Чорне Море, Молдова - залізничні під'їзди.

Перспективним уявлялося співробітництво в рамках Єврорегіону «Нижній Дунай». Цей проект задіяв весь історико-культурний регіон Бессарабії, так як був спрямований на регулювання транскордонного співробітництва між Україною, Румунією і Молдовою. Як юридична особа - Асоціація транскордонного співробітництва Єврорегіон «Нижній Дунай» отримувал можливість залучати до фінансування стратегічних інфраструктурних проектів кошти Європейського Союзу. Ці та інші перспективи не позбавили Бессарабію від стану економічної депресії, в якій вона опинилася в останні десятиліття. Цей факт у поєднанні з геополітичної сейсмічністю

традиційно підкреслює політичну нестабільність і периферійності регіону щодо всіх можливих економічних інвестицій.

Соціально-економічна криза трансформує простір Бессарабії в «острів», позбавляючи її достоїнств транзитної системи і можливостей геополітичного «коридору». Так «острівної» статус української частини Бессарабії сьогодні знаходить реальність. Бессарабія залежна у всіх життєвих ресурсах: газ, питна вода, електрика, дороги. Регіон з'єднаний з «материком» двома трасами, одна з них, що веде через села Маяки і Паланка, має ділянку в 6,5 км, що проходить по території Молдови, що робить проїзд по ній умовно вільним; інша - автомобільно-залізнична дорога Кароліно-Бугаз - Затока, що проходить через міст над гирлом Дністра - стратегічески вразлива.

Сучасні бессарабські політичні еліти, традиційно прагнуть підносити Бессарабію як «сполучної ланки» між двома геополітичними просторами. Так, український політик Іван Плачков заявляє: «Придунайська Бессарабія в силу свого географічного положення, без сумніву, є « сонячним сплетінням » геополітичної і гео економічної осі Євросоюз - Україна - Росія»⁸⁴. Такий підхід традиційний.

Розглядаючи дане простір як геополітичний ресурс, влада прикордонних держав не тільки лояльно ставилися до процесу стихійної колонізації регіону, але активно брали участь в конструюванні цього простору. Про це свідчать проекти розвитку цієї території в політиці сусідніх держав. Особливе місце серед подібних ідей займали проект створення «Нової Візантії» епохи фанариотів на землях Валахії, Молдавії і Бессарабії, який був підтриманий «Грецьким проектом» Катерини II, суть якого зводилася до створення грецької імперії під скипетром російської корони (Маркова 1958).

---

⁸⁴ Плачков И. Бессарабское экономическое чудо // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: URL: <http://bessarabiainform.com/2012/07/ivan-plachkov-bessarabskoe-ekonomicheskoe-chudo/#ixzz2sq2jzduC>.

Проект землеробської колонізації Сибіру і Бессарабії, запропонований А.О. Корниловичем [⁸⁵, 67], проект «Великої Румунії», що зародився на гребені антитурецьких і антифанаріотських настроїв, і спочатку мав на меті - досягнення національної незалежності. На початку ХХ ст. об'єднання всіх «румунських історичних провінцій» в складі унітарної румунської держави стає завданням в ході першої світової війни [⁸⁶,51]. Сучасний його варіант передбачає відтворення Великої Румунії в межах до 1940 р (Мультимедійне інформаційне агентство OMEGA 25 січня 2014 р). Проект «Велика Молдова», як антирумунську, орієнтований на відновлення кордонів середньовічного Молдавського князівства ⁸⁷. Проект «тюркського пояса стабільності від Якутії до Македонії» [ ]⁸⁸ включає територію Бессарабії і спирається не тільки на етнічно-споріднених гагаузів, а й на історичний проект «Ханському України» ⁸⁹ [ ].

«Бессарабський питання» завжди виникав як елемент в рішенні «Балканської проблеми» [ ]⁹⁰. За великим рахунком, сама Бессарабія часто розглядається як частина балканського світу, якому властива глибока

---

⁸⁵ Оганян Л. Н. Декабрист А. О. Корнилович и его проекты развития Сибири и Бессарабии // Сибирь и декабристы, Иркутск, 1985. Вып. 4. С. 67.

⁸⁶ Узун Ю. Румынский унионизм как фактор «внутренней» и «внешней» геополитики: к проблеме государственного управления региональным развитием / Ю.Узун // Постфактум: історико-антропологічні студії, 2013 - № 3. - С.47 - 56.

⁸⁷ Фундамент Великой Молдовы. Как рождается новая национальная идеология. Сборник статей - Кишинев; Одесса, 2008 - 164 с. // [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL: <http://common.regnum.ru/documents/moldova-foundation.pdf>.

⁸⁸ Тюркский путь общественного развития Доклад академика Е.Султанмурата – президента Всемирной Ассамблеи Тюркских Народов на 11-ом Курултае тюркских государств и народов 17-19 ноября 2007г. (г. Баку, Азербайджан) // Всемирная ассамблея тюркских народов // [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL: <https://dta.turkology.tk/2007/11/19/тюркский-путь-общественного-развити/>

⁸⁹ Ханська Україна: Пам'ятки та пам'ятні місця доби Кримського ханату на теренах Південної України. Тексти та фотографії Олекса Гайворонського – Херсон, 2016.; Сапожников І. Запорожці в Очаківській області та Україні Ханській під час «кримської протекції» (1711–1734 роки). // Південна Україна XVIII - XIX ст.- Вип. 7. – Запоріжжя. – Тандем-У, 2003 – С. 240 - 244

⁹⁰ Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии: Документы и материалы. – М.: «Индрик», 1996. – 380 с.

периферійність і проблемна ідентичність (Карастоянов 2002). Сучасна актуалізація відбувається через організацію громадських організацій і партій: «Наша Бессарабія» (Україна), «Громадянська платформа» Аcțiunea-2012 » (Румунія), « Патріоти Молдови » (Молдова).

Геокультура даної території визначає перспективи соціального та політичного розвитку її в умовах сучасних процесів інтеграції / дезінтеграції. Бессарабія, як вузол перетинів інтересів сусідніх держав, залишається значимим геополітичним ресурсом для Румунії, Росії і Туреччини. Кожна з країн в якості об'єкта свого впливу і присутності використовує населення регіону. І якщо турецьке присутність в регіоні реалізується через систематичну допомогу етнічно спорідненим гагаузів і гагаузької автономії в Молдові [⁹¹], то Росія і Румунія розглядають як об'єкт інтересу весь регіон.

Якщо геополітичні умови породжують і організують регіональні практики, то схеми сприйняття центр-периферійних відносин перетворюють зовнішні умови в «моделі дії», здійснювані на рівні повсякденних групових та індивідуальних практик.

Зупинимось на процесі перетворення регіону в історичну та політичну реальність - об'єкт відносин.

Образ простору, зафіксований в історичній практиці, що реалізується в політиці, що транслюється в пам'яті соціально-культурних груп і поколінь - здатний як обмежувати і пригнічувати, так і створювати можливості для здійснення спеціальних адапційних практик. Цей образ стає символічним ресурсом, який може бути використаний для легітимації політики, мобілізації соціальної активності населення, формування іміджу сусіда / противника.

---

⁹¹ Визит вице-премьер министра Турции 21.09.2013 // Народное собрание Гагаузии. Официальный сайт // [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL: <http://www.halktoplushu.com/index.php/glavnaia/novosti/296-vizit-vitse-premer-ministra-turtsii>.

Зрозуміло, що об'єктивірованіє простору регіону відбувається завдяки ряду умов: історичних, політико-правових, соціально-культурних, а закріплення передбачає практику політичної і правової фіксації («Політон») в поєднанні з формуванням стійкої системи регіональної ідентичності серед населення регіону.

Активність і дієздатність регіональної системи в значній мірі обумовлена її політичної суб'єктність протягом тривалого історичного періоду. Так, починаючи з XVII ст. назви Бессарабія, Буджак зустрічаються в міжнародних договорах і документах, картах Молдавії, Валахії, Польщі, Османської імперії, Кримського ханства Венеції, Росії та ін. ⁹²; Геокультура даної території визначає перспективи соціального та політичного розвитку її в умовах сучасних процесів інтеграції / дезінтеграції. Бессарабія, як вузол перетинів інтересів сусідніх держав, залишається значимим геополітичним ресурсом для Румунії, Росії і Туреччини. Кожна з країн в якості об'єкта свого впливу і присутності використовує населення регіону. І якщо турецьке присутність в регіоні реалізується через систематичну допомогу етнічно спорідненим гагаузів і гагаузської автономії в Молдові ⁹³, то Росія і Румунія розглядають як об'єкт інтересу весь регіон.

Якщо геополітичні умови породжують і організовують регіональні практики, то схеми сприйняття центр-периферійних відносин перетворюють зовнішні умови в «моделі дії», здійснювані на рівні повсякденних групових та індивідуальних практик.

Зупинимось на процесі перетворення регіону в історичну та політичну реальність - об'єкт відносин.

---

⁹² Мустафа А. Турецкие документы об истории Румынии, 1791-1821/ А.Мустафа - Бухарест, 1986. - 293 с.;

⁹³ Визит вице-премьер министра Турции 21.09.2013 // Народное собрание Гагаузии. Официальный сайт // [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL: <http://www.halktoplushu.com/index.php/glavnaia/novosti/296-vizit-vitse-premer-ministra-turtsii>.

Образ простору, зафіксований в історичній практиці, що реалізується в політиці, що транслюється в пам'яті соціально-культурних груп і поколінь - здатний як обмежувати і пригнічувати, так і створювати можливості для здійснення спеціальних адапційних практик. Цей образ стає символічним ресурсом, який може бути використаний для легітимації політики, мобілізації соціальної активності населення, формування іміджу сусіда / противника.

Зрозуміло, що об'єктивірованіє простору регіону відбувається завдяки ряду умов: історичних, політико-правових, соціально-культурних, а закріплення передбачає практику політичної і правової фіксації («Політон») в поєднанні з формуванням стійкої системи регіональної ідентичності серед населення регіону.

Активність і дієздатність регіональної системи в значній мірі обумовлена її політичної суб'єктність протягом тривалого історичного періоду. Так, починаючи з XVII ст. назви Бессарабія, Буджак зустрічаються в міжнародних договорах і документах, картах Молдавії, Валахії, Польщі, Османської імперії, Кримського ханства Венеції, Росії та ін. [⁹⁴; ⁹⁵: 220; ⁹⁶ : 76-77]; використовуються в адміністративний поділ Османської та Російської імперій, згадуються в історичних описах, демонструючи значний рівень фактичної автономності та регіональної дієздатності; використовуються в адміністративний поділ Османської та Російської імперій, згадуються в

---

⁹⁴ Мустафа А. Турецкие документы об истории Румынии, 1791-1821/ А.Мустафа - Бухарест, 1986. - 293 с.;

⁹⁵ Jorga N. Studii istorice asupra Chilieii și Cetații Albe. - București, 1899. – 223p.

⁹⁶ Сосса Р.І. картографування території України / Р.Сосса – К.: Либідь, 2007 – 336 с.

історичних описах, демонструючи значний рівень фактичної автономності та регіональної дієздатності [97 ; 98] .

Відстань від центрів політичної влади зумовила в XV - XVII ст. значну привабливість регіону для втікачів від соціального тиску і абсолютизму як із заходу - з Дунайських князівств, так і з північного сходу - з Росія і Польщі [99; 100]. Однак, вже в кінці XVIII в. Бессарабія фактично була розділена на молдавську, турецьку і Ногайський зони управління. Повіти Кишинівський, Оргеевського, Білецький і Сорокський становили Запрутські Молдавію. Хотинський повіт - райі, з фортецями Хотином, Бендерами, Аккерманом, Кілією, Ізмаїлом та її пасовиська залежали від Туреччини. Бендерський і Аккерманський повіти, під назвою «Буджак» належали татарам.

Проте, саме в цей період починає складатися сегментарна етносоціальних структура, яка стала типовою для цього регіону в наступні історичні періоди. Під час Османської імперії складається соціальна структура регіону з вираженими «горизонтальними» етнічними системами. Формується принцип «етносоціального сегментування», згідно з яким межі етнічних і конфесійних груп значно збігаються з соціальними.

У період Російсько-Турецьких воїн з 1711 по 1812 рр. Бессарабія п'ять (!) Разів змінює політичну приналежність. Це вело до деструктуризації етноконфесійних складу населення і всієї соціально-культурного середовища. Слідом за виселенням ногайців, почалося освоєння території молдаванами,

---

⁹⁷ Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, крапну, звичаї, спосіб правління та релігію; другою розвідкою про перекопських татар. Пер. с франц. Ю. Назаренко вид. 1663 р. - К.: Томіріс, 1993. - 224 с.;

⁹⁸ Челеби Э. Книга путешествия: (Извлечение из сочинения турецкого путешественника XVII в.). - Вып. 1: Земли Молдавии и Украины /Э.Челеби – М.: Изд-во вост.лит., 1961. – 338 с.

⁹⁹ Джерела історії Південної Бессарабії (з давніх часів до кінця XIX ст.)/ Упорядники: О.М. Лебеденко, Л.Ф. Циганенко та інші; відп.упорядник Н.О.Гончарова. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2013. – 191 с.;

¹⁰⁰ Паламарчук С. В. Територіальні структури Дунай-Дністровського межиріччя (кінець XIV – середина XVII ст.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. – О., 2005.

нащадками козаків, болгарами, сербами, албанцями, греками, вірменами, німцями та ін. Завдяки «особливому» статусу регіону в так званий «період ілюзій», оформився каркас ментального образу який згодом призвів до формування стійкого іміджу регіону.

Після 1812 в краї пропагується ідея широкої автономії. Указом Олександра I від 23 липня 1812 було оголошено, що «жителям Бессарабської області надаються їх закони», право широкого самоврядування в рамках російських законів, а також встановлювалася структура влади в цій території. З 1813 по 1816 рр. діють «Правила тимчасового правління Бессарабією», автором яких став глава адміністрації Бессарабії - Іоанн Каподистрія, майбутній міністр закордонних справ Росії і перший президент незалежної Греції. Каподистрія підкреслював: «Мова йде про те, щоб на ділі показати, що при збереженні за краєм його відмітної і національного характеру, можна домогтися того, щоб зробити його корисним для Імперії щодо фінансів, населення, торгівлі і політики» (І. А. Каподистрія - А. Н. Бахметьевим 04.06.1816 1957). До 1825 р правова відособленість регіону підтримується законами, які збереглися з епохи фанаріотського правління. Судді користувалися Шестікніжія Гарменопула, як субсидіарного права діяли Базиліки і Новели Юстиніана і Льва Мудрого ^[101]. За Указом Сенату перекладені «Руководство Гарменопула», «Соборна грамота князя Маврокордато» і «Короткий Зібрання Законів Андроники Доніа» застосовувалися в судочинстві до кінця XIX ст. ^[102]. Імперська система потребувала підтримки регіональної еліти і в ситуації гострої нестачі кадрів визнавала місцеві правові традиції, посиляючись на

---

¹⁰¹ Местные законы Бессарабии: Полный систематический сборник местных бессарабских законов Арменопула, Донича, Соборной Грамоты Маврокордато и ручной книги о браках, с позднейшими узаконениями и разъяснениями / Сост.: С.М. Гроссман. – СПб.: Типо-лит. А.Г. Розена (А.Е. Ландау), 1904 г. - 447 с.

¹⁰² Тесля А.А. Источники гражданского права Российской империи XIX - начала XX веков. (Розд. Бессарабское право). Монография / А.Тесля – Хабаровск: Изд. ДВГУПС, 2005. - 167 с.

повагу звичаїв народів імперії. Крім залучення до співпраці аристократії, метою адміністративного експерименту була перемога в боротьбі за лояльність політичних еліт Молдавії та Валахії, які перебували під контролем Порту і Габсбурзької імперії. Командувач Дунайської армією Павло Чичагов, визначаючи політичні завдання, писав: «Тут нічого не слід робити, нічого влаштовувати, чого не вимагають місцеві потреби, і що не погоджується з місцевими засобами ... треба ... майстерним чином звернути на область цю увагу прикордонних народів» [¹⁰³, с, 28-29]

Наступні процеси заселення цієї території проходили через процес колонізації (господарське «привласнення» простору), через насадження землеробства, за допомогою залучення іноземців, в «прикордонні міста» - про що йдеться в імператорському Маніфесті від 22 липня 1763 року [¹⁰⁴: 313- 316]. Тобто стратегія освоєння нових територій спочатку передбачала облік їх специфіки і ситуації.

Соціальна інфраструктура нового регіону формувалася виходячи з особливостей нового простору. Так, управління в регіоні будувалося через «Канцелярію опікунства іноземних поселенців», яка функціонально прирівнювалася до державних колегіям. Безпосередньо новопоселенців займалася Бессарабська контора, утворена в 1816 р в складі Опікунської комітету про іноземних поселенців Південного краю Росії. «Положення для викликаються з Архіпелагу і інших закордонних місць в Одесу градских переселенців» (одна тисяча сімсот дев'яносто п'ять) затвердив привілеї переселенцям в Одесі.

---

¹⁰³ Чичагов П. В. – Александру I 6-го августа 1812-го года, Фошканы. // Сборник Русского исторического общества. 1871. - Т. 6. - С. 28-29

¹⁰⁴ Манифест от 22 июля 1763 г. «О дозволеннии всем иностранцам, в Россию въезжающим, поселяться в которых Губерниях они пожелают и о дарованных им правах». 22 июля 1763 г. // Полное собрание законов Российской империи с 1649 г, Т. XVI, 1830. – С. 313–316.

Пристрій замкнутої адміністративної системи в Бессарабській області було продиктовано як протекціоністською політикою держави, так і планами щодо розширення геополітичного впливу на Балканський регіон. Законодавче закріплення ця політика отримала в Статуті освіти Бессарабської Області від 29 квітня 1818 року ¹⁰⁵, Указі Урядового Сенату від 29 грудня 1819 р Статуті про колоніях іноземців в Імперії 1832, 1842 і 1857 рр. ¹⁰⁶. Відносно регіону утвердилася, за словами В. Таки, «логіка намісництва», мається на увазі апеляцію до самоцінної «пам'яті» регіону ¹⁰⁷. Особливий інтерес з точки зору історичної пам'яті представляє положення Статуту про права і переваги жителів, які в значній мірі консервували історичну соціальну структуру регіону, на той час зазнав серйозні зміни в етно-демографічному відношенні. Місцеве дворянство отримувало все права і переваги російського дворянства, зберігши древні молдавські привілеї. Зберігався ряд особливих проміжних соціальних категорій між дворянством і селянством («боярінаші», «мазили», «Рупташ»). Вступ в силу «Статуту» поклато початок десятирічному періоду функціонування автономної адміністрації області.

Створення широкої автономії в Бессарабії одним з російських віце-губернаторів області в 1823 р пояснювалося так: «... Бессарабська область, не тільки в схожості з остзейського провінціями і губерніями назад від Польщі до Росії приєднаними, складається на особливих правах, але, подібно до Царства Польського і Великого Князівства Фінляндського, має якесь особливе політичне існування. Вона лежить між трьох імперій і від Австрії і Туреччини, так само як і від Росії відділяється карантинними та митними лініями; але що

---

¹⁰⁵ Устав образования Бессарабской Области от 29.04 1818 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. Т. 35. - 1818. СПб., 1830. - С. 222-227.

¹⁰⁶ Устав о колониях иностранцев в империи // Свод законов Российской империи. - СПб., 1857. - Т. XII. - Ч. II.

¹⁰⁷ Таки В. Историческая память и конструирование региона после присоединения к империи: особая форма правления в Бессарабии в 1818 - 1828 гг./ В.Таки // Abimperio, 2004. – № 3. – С. 145-174.

більш відрізняє її від інших наших володінь, вона має своє власне вище судилище. Це судилище прикрашено чудовим титулом Верховного ради; воно повинно складатися з чоловіків найдосвідченіших цього краю » [¹⁰⁸, 442]

Незважаючи на подальші процеси уніфікації і втрату статусу особливого адміністративного регіону в 1828 р, Бессарабська область все ж залишилася зарахованою до пільгових губерній Росії, ніж та продовжувало користуватися місцеве купецтво.

Створення для окремих частин держави «особливих вищих закладів», за словами німецького політолога XIX ст. Георга Еллинек, створює «провінційну систему управління ... за допомогою самих зацікавлених осіб» [¹⁰⁹, 38] У 30-40-і рр. XIX ст. адміністративний апарат в органах управління «задунайськими переселенцями» складався як з станів Російської імперії (військових, дворян, міщан), так і з середовища переселенців (на рівні сільських і окружних наказів). Таке широке внутрішнє самоврядування в рамках територіального утворення традиційно розуміється як «локальна автономія», про що зауважує у своїй книзі про німців Бессарабії Уте Шмідт, професор Інституту політичних і соціальних наук Вільного університету Берліна ¹¹⁰.

Крім того, значна частка управління передавалася безпосередньо самим групам, які отримували не тільки економічні пільги та соціальні преференції, а й право на власну соціально-правову регламентацію в рамках етно-конфесійних кордонів. Таким чином, культурні відмінності не тільки підтримувалися соціально-економічними механізмами, але і ставали їхніми заручниками в процесі організації соціального порядку і соціальної інфраструктури. Образ освоюється простору як фрагментованою системи

---

¹⁰⁸ Нольде Б.Э. Очерки русского государственного права. – СПб., 1911. – 554 с.

¹⁰⁹ Еллинек Г. Конституции, их история и значение в современном праве / Г. Еллинек – СПб.: Голос, 1906. - 48 с.

¹¹⁰ Schmidt U. Bessarabien. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer. Potsdam, 2008. - 420 s.

автаркійного спільнот, складався як рефлексія на повсякденну практику. Межі простору регіону визначалися межами дії особливих умов для проживаючих груп. У зв'язку з цим цікавим є спостереження англійського мандрівника Д.М. Уоллеса, який на початку 70-х рр. XIX ст. відзначав, кажучи про німецьких колоністів в Росії: «і хоча їхні батьки і навіть діди народилися в цій країні, вони сприймають як образу, якщо їх називаю росіянами»¹¹¹.

Важливо відзначити, що успіх соціально-економічної адаптації етнічних громад був обумовлений сформованим груповим конформізмом переселенців, що опинилися в новому соціальному просторі, формування якого відбувалося за їхньої участі. Відчуття «соціального світу» в таких умовах могло існувати тільки на базі соціального ресурсу, яким група мала в момент переселення.

Принцип групової адаптації припускав вибір і закріплення за групою господарської ніші, збереження традиційного сектора і форми господарювання. Кожна з етнічних груп, формуючи свій життєвий простір, адаптувалася до нових природно-географічних і соціально-господарських умов: греки, вірмени, євреї домінували в торгівлі і ремеслі; болгары і німці - в землеробстві, російські - в рибальстві; гагаузи та молдавани - в тваринництві, і т.д. Господарська спеціалізація в перспективних галузях економіки забезпечувала успіх на внутрішньому і зовнішньому ринках, гарантувала закріплення за групою «права на присутність / проживання», тобто колективне право на життєвий простір, що яскраво відображено в топоніміці регіону і іконографіке. Менш ніж за двісті років сформувалося групове етно-регіональне свідомість: у ідентичності жителів крім етнічного компонента закріпився регіональний. Це призвело до появи таких форм самосвідомості як

---

¹¹¹ Оболенская С. «Свои» и «чужие». Германия и немцы в глазах русских образованных людей в 19 веке. 2003 / Электронный журнал «Самиздат» // [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL: http://samlib.ru/o/obolenskaja_s_w/22.shtml.

«бессарабець», «бессарабський болгарин», «бессарабський німець», «бессарабський грек», «молдавський розкольник» та ін. Слід зазначити стійкість такої ідентичності у груп навіть після виселення з регіону. Так, німці, переселені за угодою між СРСР і Німеччини в 1940 р з Бессарабії, організували в м Меглінген під Штутгартом, суспільство бессарабських німців, при якому організований музей, видається газета. Це суспільство вважається найактивнішим і організованим серед сучасних німецьких земляцтв. Підтвердженням є офіційний сайт Німців Бессарабії ¹¹².

Сформовані в Бессарабії етнокультурні спільноти включили в структуру своєї ідентичності дану територію, в межах якої були спочатку створені умови для самостійного існування більшості з них.

Політика держави щодо новопоселенців змінювалася виходячи із зовнішньополітичних і внутрішніх завдань. Так, наприклад, після закінчення наполеонівських війн в Європі, Олександр I, прагнучи поліпшити відносини з Османською імперією, пішов на врегулювання спірних проблем, що призвело до обмеження соціальних і правових пільг для деяких категорій іноземців. Особливо це стосувалося тих, хто займався закордонною торгівлею і прагнув зберегти переваги подвійного підданства (греки, євреї, вірмени). Тепер імперія «протегувала» тільки своїм підданим.

Протягом наступних 100 років Бессарабія сім (!) Разів змінювала місце «прописки»: в результаті Кримської війни в 1856 р Росія втратила частину Бессарабії, і повернула її тільки в 1878 р по Берлінському трактату. У 1862 р було створено Румунське князівство на місці Молдавського і Волоського. У березні 1918 р Бессарабія увійшла до складу Великої Румунії на правах автономії, а в роки Другої світової війни була включена до складу СРСР, окупована країнами Осі в липні 1940 року і приєднана до Румунії, у серпні 1944

---

¹¹² Немцы Бессарабии. Официальный сайт общины // [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL: <http://www.bessarabien.de/index.php>.

р знову увійшла до складу СРСР і в 1991 р в результаті проголошення незалежності України увійшла до складу її території.

Інституційна нестабільність в таких умовах була закономірним результатом, а це призводило до зміцнення внутрішніх, недержавних соціальних структур і схем саморегулювання. Примітно, що кожен політичний центр, по суті «визнавав» відособленість даної території, або, по крайній мере «особливі умови» пов'язані з необхідністю освоєння і включення її до складу держави. У рапорті Виконуючого Посада Бессарабського Цивільного Губернатора р Кишинева від 6 червня 1863 р № ° 5284 на ім'я Його Імператорської Величності р Міністра внутрішніх справ, № 5283, говориться: «... Бессарабія прикордонна область, яка перебуває у винятковому становищі з нагоди сусідства з єдиноплемінного (по крайній мере, для половини жителів) Молдовою ... Дворянство Бессарабії не має історичних переказів своєї спільноти; воно утворилося вже після 1812 р і складається переважно з дітей і нащадків тих греків, які, в правління князів фанариотов, були головними двигунами політичного життя Молдавії, а частиною з пізніших грецьких прибульців, що придбали в Бессарабії значні майна; представників корінного румунського племені дуже небагато, та й ті вийшли в недавній час з-посеред народу; з колишніх боярських прізвищ залишається тільки кілька сімей; але вони ухиляються від громадських справ; інші за тим дворяни-російські і частково поляки. При такому розмаїтті елементів, що становлять тутешне дворянство, в середовищі його немає однотайності, воно дробиться на партії» [¹¹³, 123]. Ця характеристика правлячої еліти цілком відповідає і сучасному стану справ.

---

¹¹³ Документи по национальному движению в Бессарабии 1812 – 1917 // Negru G. Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia. Chișinău, 2000, P. 119 – 193 – P. 123 // [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL: <http://dacoromania.net/article/документи-по-национальному-движению-в-бессарабии-1812-1917>.

Етнокультурна історія Бессарабії має безліч прикладів того, що поліетнічність, як внутрішній ресурс має значний потенціал політичної активності як в минулому, так і в сьогоденні. У 1917 тут була проголошена Молдавська Демократична Республіка. У 1924 році в Татарбунарах комуністи-партизани оголосили створення Молдавської Радянської Республіки, а в 1990 році коли Молдавія була проголошена суверенною республікою, відразу були сформовані Придністровська Молдавська Республіка, Гагаузія і Тараклійський автономний район.

Сьогодні також можна спостерігати синхронні, проте, протилежні за своїм змістом соціальні процеси, які супроводжують руйнування старих і створення нових державних кордонів в регіоні. Нестійкий-провокаційний статус Бессарабії зберігається, про що свідчать заяви офіційних осіб і ЗМІ. Румунія в особі экс-президента Траяна Бесеску виступає за повернення «окупованих румунських областей» - Бессарабії і Буковини. Дана риторика посилилася в зв'язку з подіями 2013 - 2015 року в Україні. На сайті тижневика *Adevarul* прозвучала заява, що «діяльність євромайдан і факт, що він до сих пір не знищений збройними силами України, - достатня підстава для збройного вторгнення»¹¹⁴ Геополітична невизначеність посилюється в зв'язку з активною політикою Гагаузії, яка бачить в Румунії загрозу своїй автономії і національній ідентичності. За молдавським законодавством, у разі зникнення Молдови як окремої держави, Гагаузія стає незалежною, про що свідчив проведений 2 лютого 2014 року референдум - консультативний про ставлення до зовнішньополітичного курсу Молдови і законодавчий про відкладений статус незалежності Гагаузії¹¹⁵. У цьому випадку її вектор інтеграції збігається з

---

¹¹⁴ *Adevarul* 12 января 2014 г.: Сайт еженедельника // [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL: <http://adevarul.ro/news/>.

¹¹⁵ Референдум в Гагаузии: итоги 04.02.2014 г // Международная организация по наблюдению за выборами CIS-ЕМО // [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL: <http://www.cis-emo.net/ru/news/referendum-v-gagauzii-itogi>.

бажанням невизнаної Придністровської Молдавської Республіки про що йдеться в Указі Президента ПМР №558 від 26 листопада 2013 ¹¹⁶. Вибори президента Молдови в 2016 році проходили під риторикою вибору майбутнього вектора інтеграції республіки і перспектив реформування державного устрою. «Об'єднання берегів Дністра - одна з моїх головних завдань на посаді президента» - заявив І. Додон в інавгураційній промові в 2016 р. ¹¹⁷.

Такі умови розвитку регіону пояснюють формування і підтримка стійкої системи локальних ідентичностей, які в силу своєї «трансформними» можуть забезпечувати соціальний порядок і зберігати дієздатність в умовах політичної невизначеності.

Локальна ідентичність зручна в соціально-політичній практиці, так як дозволяє групам пристосовуватися до різних геополітичних трансформацій, не вдаючись до значних змін своєї ідентичності, зберігаючи незмінними, основні елементи соціокультурної системи. У той же час, необхідність об'єднувати кілька культурних і національних орієнтирів, зберігати здатність і можливість активізувати певні вектори культури в залежності від потреби, швидко і завдяки незначним зовнішнім моделювання зберігати положительною ідентичність, внутрішню компліментарність в регіоні зумовила формування множинної ієрархічної ідентичності в рамках історичних етнічних громад (греко-болгари, болгаро-гагаузи; греко-гагаузи; албанці-болгари-гагаузи; молдаво-румуні).

---

¹¹⁶ Указ Президента ПМР №558 «Об утверждении Государственной стратегии экономической безопасности Приднестровской Молдавской Республики» от 26.11.2013 г. // Официальный сайт Президента Приднестровской Молдавской Республики // [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL: <http://president.gospmr.ru/ru/news/ukaz-prezidenta-pmr-no558-ob-utverzhdenii-gosudarstvennoy-strategii-ekonomicheskoy-bezopasnosti>.

¹¹⁷ Додон И. Инаугурационная речь Президента Республики Молдова Игоря ДОДОНА 23 декабря 2016 // Сайт И. Додона // [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL: <http://dodon.md/ru/discursul-de-investire-al-domnului-igor-dodon-in-functia-de-presedinte-al-republicii-moldova/>

Причина формування подібного феномена пояснюється декількома моментами: спільною історією переселення і близькою культурою; в момент переселення етнічна ідентичність поступалася конфесійної, тому переселенців записували як одновірців, відсуваючи етнічну приналежність на другий план. Наприклад, респонденти, які визначалися як члени тільки «грецької» або тільки «болгарської» групи, в іншому варіанті - тільки «болгарської» або тільки «гагаузької» групи, в третьому - тільки «молдавської» і тільки «румунської», не могли чітко необхідно акцентувати відмінності між цими групами.

В результаті аналізу процесу конструювання регіональної системи як умови прикордонного статусу і практик, слід виділити не тільки локальні культурні анклав - окремі етно-соціальні групи, а й акцентувати увагу на способах їх взаємного інтегрування, здатності співіснувати в значущих ментальних просторах, в інкорпорованих структурах, які визначають схеми практичної дії.

1.4. Феноменологія соціально-політичних практик суб'єктів транскордонних систем

Неоднозначність соціально-культурної ідентичності в Бессарабії пояснюється, в тому числі і периферійним становищем в системі комунікаційних просторів досліджуваних локальних груп. Багатовікове збереження ряду національних і локальних культур, кордони яких ніколи не стикалися в повному обсязі. Для кожної культури характерний особливий топос, в межах якого функціонують і інтерпретуються смисли.

Формування соціального простору пограниччя виражається у вигляді появи самототожності знаків, системи іконографічних образів, поведінкових стереотипів, які демонструють наявність системи загально визнаних норм (заборон і приписів), закріплюють новий соціальний порядок, прийнятний для

всіх учасників процесу комунікації, включаючи органи влади. Важливим елементом цього процесу є формування образів «свої» і «чужі». Побудована комунікаційна система покликана регламентувати поведінку суб'єктів соціальних відносин і програмувати розвиток соціальної структури з боку учасників відносин.

Комунікаційні соціально-культурні системи в регіоні можна виділяти за різними критеріями: етнічною та мовною простору, конфесійної приналежності, господарської спеціалізації, геополітичної орієнтації.

Тюркський пласт культури регіону представлений історичною географією і великими топонімічними об'єктами, історією ногайського присутності, османським впливом і осколком цього етнічного простору - гагаузами, етносом, чий етногенез безпосередньо пов'язаний з цією територією.

Значущими комунікаційними системами в регіоні є: Балканська культура або культура задунайських колоністів, які представлені групою народів, що переселилися з Балканського півострова і демонструють систему загальних ознак, які сформувалися під впливом культури і соціальних процесів Османської імперії. Йдеться про албанців, греків, болгар, гагаузів.

Окремо слід виділити ареал грецької культури, який включає кілька історичних і соціокультурних пластів, включаючи періоди грецьких міст-колоній античності, візантійської цивілізації, греків фанариотів і греків колоністів. Важливо відзначити, що сам процес переселення зумовив побутування розширеної трактування етноніма «грек», як позначає людини «грецької віри», що пояснювало взаємопересечення і часом заміщення понять «грек» і «християнин», «балканський переселенець». Надалі, цей факт пояснює доступність переходу з «грецької» самоідентифікації на будь-яку іншу християнську, в процесі вимушеної реідентифікації і депортації в середині ХХ ст.

Романська культура представлена культурною спадщиною римської імперії в архітектурі, топоніміці, мовою. Спадкоємцями цього культурного шару виступають два народи: молдавани та румуни. Вони сприймаються як «корінне» населення, єдиноверческіх з переселенцями, але на відміну від останніх, що не володіли статусом колоністів, а значить не мали економічних і політичних пільг і привілеїв.

Слов'янська культура в регіоні представлена групами українців, болгар, росіян ніконіан і російських старообрядців. Ця група в соціальному плані не була однорідна, так як болгарське і частково старообрядницьке населення мало пільгові статуси колоністів, а українці, росіяни ніконіани ставилися до розряду державних селян. Їх переселення в регіон не регулювалося і носило переважно стихійний характер.

В окрему комунікаційну систему слід виділити переселенців-колоністів із Західної та Центральної Європи: німців, швейцарців, французів. З їх появою в регіоні пов'язують появу технологічних форм землеробства, початок активну машинобудуванні, поява інтенсивних форм землекористування.

Критерієм, який багато в чому визначив процес формування етнічної карти регіону, виступила релігія. Більшість переселенців розглядали Бессарабію, як територію, де проживають «одновірці» - християни, що зумовлювало їх вибір в умовах тиску ісламу. Тому що прибували з територій Османської імперії албанці, болгар, гагаузи та греки сприймалися як «свої», швидко вливаючись в єдиний масив християнського населення, нарівні з росіянами, українцями, молдаванами і румунами.

Релігійна традиція лягла в основу використання екзонімів «хохол» в регіоні. З подачі місцевих старообрядницьких громад тут «хохлами» називають все православне ніконіанської населення. Щодо терміна немає

принизливій конотації, тому він досить широко на побутовому рівні використовується в якості етноніма.

Загальна інституційне середовище та «заданість» соціального руху в межах імперій сформувала таку соціально-станову категорію, як колоністи. Цей статус об'єднав в одне соціальне простір албанців, гагаузів, греків, росіян-старовірів, болгар, німців, швейцарців. Ця група не має загальної етнокультурної основою, але її розвиток має строгий алгоритм, який проявляється в динаміці політико-правового статусу та соціально-економічних можливостях групи протягом двох століть.

Виходячи з багатоукладності регіонального розвитку в Бессарабії, як комунікаційний простір слід виділити етнохозяйственние ніші, які формують складну систему і механізм розподілу життєвих ресурсів (матеріальних, соціальних, символічних, інформаційних). Так, до сільського населення, основою господарювання якого виступає землеробство, тваринництво і садівництво, зазвичай відносять: молдаван, гагаузів, татар, болгар, албанців, росіян, українців. Міському середовищі властивий переважно космополітичний, етнічно і конфесійно різномірний склад. Проте, переважно міськими жителями, які забезпечували організацію торгівлі інфраструктуру міст, були: євреї, вірмени, греки, італійці та, звичайно, народи, чії політичні центри виступали претендентами на дане простір: росіяни, українці, турки, румуни.

Взаємопересеченіє комунікаційних просторів було посилено практиками мовної асиміляції, які застосовувалися в різні історичні періоди з боку банків, що діяли політичних центрів. Як регіональних мов із закріпленим державний статус в регіоні були представлені: грецька, турецька, російська, румунська, українська. Доступними для регіонального міжкультурного спілкування сьогодні використовуються останні три. Причому кожен з них представлений як мову міжкультурного спілкування в різних поколінь групах.

Функціональні полігlossenі ситуації для регіону - норма, так як дозволяють легко маніпулювати соціально-комунікаційними просторами за допомогою мови. З кінця XIX ст. в регіоні стає помітний масовий білінгвізм, який був обумовлений специфікою політичної та соціально-культурної історії. Дігlossenі ситуації були різні за походженням: від народження (володіння мовами обох батьків); територіальне двомовність (як результат інтерференції мов в слідстві змішаного розселення носіїв мов); соціальна обумовленість двомовності (вимушене оволодіння двома мовами або прагматично-обумовлені знання, які отримані в результаті навчання) і ін.¹¹⁸

Маніпулювання мовними просторами є прерогативою не тільки окремих індивідів в практиці спілкувань, а й результативним способом проводити політико-культурну кордону. Якщо раніше за допомогою мови і освіти реалізовувалися асиміляційні практики, то сьогодні в цей процес залучені системи письма. Так в останні роки на латиницю були переведені молдавське і гагаузьке лист, при цьому маніфестаційним актом стало збереження кіліці для молдавської мови в Придністров'ї.

В умовах системного геополітичної кризи другого десятиліття XXI століття, спостерігається використання мовної компетентності в регіоні як ознака політичної лояльності, що робить мовну ситуацію ще більш складною. Так комунікаційна структура набуває несиметричний характер: 1). різні групи (етнічні, національні, соціальні) користуються різними комунікаційними каналами, які орієнтовані на різні вектори інтеграційних процесів; 2) фрагментація комунікаційної системи посилюється в зв'язку з відсутністю «комунікаційних медіаторів», які повинні забезпечувати зв'язок між системами.

---

¹¹⁸ Коч С. В. Динаміка етномовної ситуації на території Півдня Бессарабії у XVIII - XX ст. // Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин: перспективи реалізації в Україні – Одеса: Друкарський дім, 2008. - С.145-157.

Важливо, що кожне комунікаційний простір передбачає наявність свого «центру» і «периферії», породжує мережеві структури (від земляцтв до транснаціональних систем), які засновані на специфічних зв'язках (каналах інформації і семіотичних системах), які об'єднують учасників. Найважливіше завдання таких іконографічних знаків (Ж. Готман) і симулякрів (Ж. Бодійяр) в демонстрації групової солідарності і присутності в соціальному просторі регіону.

Проте, культурний ландшафт Бессарабії - це загальний мир, який кожен болгарин, молдаванин, росіянин, румунів, українець чи албанець вважає «своїм» незалежно від політичних кордонів.

Соціальні стратегії груп прикордоння завжди спрямовані на підтримку позитивної ідентичності, яка виступає переконливим аргументом на користь подальшої консолідації та підтримки соціально-культурної кордону. Міфологізація «пережитого», формування локально-групового і регіонального хронотопу дозволяють не тільки «концептуалізувати» групу в просторі регіону, але і створювати механізми здатні аргументувати її соціальну дієздатність. Так конструювання «міфологем» на теми переселення, вкладу в процес освоєння регіону, культурного і соціального меценатства дають можливість інтерпретувати регіональну історію на користь групи. Поширеною практикою в регіоні сьогодні стала організація ювілейних храмове свято на честь заснування села. Стало традицією видання до таких ювілеїв популярних монографій, в яких описані не тільки історія заснування, а й особливості культурно-побутового комплексу груп (Кубей і кубейці: бит і Култура на Б'лгарія і гагаузів в с. Червоноармійське, Болградський район, Одеська область 2002¹¹⁹; Нариси етнографії болгарського населення Євгенівка Тарутинського району

---

¹¹⁹ Кубей и кубейци: бит и култура на българите и гагаузите в с. Червоноармейское, Болградски район, Одеска област / Т.А. Агафонова, А.И. Ганчев, А.А.Пригарин, Т.В.Тхоржевская / Отг. ред. З.Т. Барболова. – Одеса: Маяк, 2002. – 88 с.;

Одеської області 2003¹²⁰; Карячка-Мирне: нариси історії минулого і традицій 2007¹²¹; Нариси з історії села Красносілка (Гільдендорф) на Одещині. 200-річчя села присвячується 2007¹²²; Чийшія: нариси історії та етнографії болгарського села Городне в Бессарабії 2003)¹²³.

Саморефлексія етнічних громад багато в чому породжує активність наукового середовища з вивчення і популяризації історії окремих народів. Так, характерна ціла серія наукових регулярних форумів і видань, які присвячені етнічній історії народів Одеси і області: проводяться регулярні міжнародні конференції «Одеса і єврейська цивілізація», «Греки Північного Причорномор'я», «Болгари Північного Причорномор'я»; видаються наукові монографії присвячені окремим етнокультурним групам регіону: російським старообрядцям¹²⁴ (Прігарін 2010), болгарам¹²⁵ (Кіссе 2006), гагаузів¹²⁶ (Шабашов 2002), німцям¹²⁷ (Schmidt 2008), та ін.

Повсякденна культура передбачає приналежність її носіїв до пізнаваних, «традиційним» групам, що обумовлює свідому демонстрацію причетності до етнокультурним або конфесійним співтовариствам, кожне з яких «утримує» частина соціального простору, в межах якого і функціонує.

---

¹²⁰ Нариси з історії села Красносілка (Гільдендорф) на Одещині. 200-річчя села присвячується. – Одеса, вид-во КП ОМД, 2007. – 170 с.;

¹²¹ Карячка–Мирное: очерки истории прошлого и традиций / Агафонова Т.А. и др. В серии: Липоване: история и культура русских-старообрядцев. – Вып. 4. – Одесса, 2007. – 195 с.;

¹²² Нариси з історії села Красносілка (Гільдендорф) на Одещині. 200-річчя села присвячується. – Одеса, вид-во КП ОМД, 2007. – 170 с.;

¹²³ Чийшія: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии. Сборник. – Одесса, 2003.- 748 с.

¹²⁴ Пригарин А.А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этно-конфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. / Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова [монография] / Отв. ред. О.Б.Демин. – Одесса–Измаил–М.: «Смил» – «Археодоксія», 2010. – 528 с.

¹²⁵ Киссе А. Возрождение болгар Украины/ А. Киссе. - Одесса: Optimum, 2006. - С. 93 - 94.

¹²⁶ Шабашов А.В. Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа / А.В.Шабашов – Одесса, 2002. – 740 с.

¹²⁷ Schmidt U. Bessarabien. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer. Potsdam, 2008. - 420 s.

Такі соціально-культурні «впізнавані» простору в регіоні «закріпили» за собою: німецька, грецька, єврейська, болгарська громади та ін. Ця ціла система етнокультурних і сакральних об'єктів які сьогодні дозволяють не тільки зберігати соціальні практики окремих груп, розвивати етнографічний туризм (наприклад : діють маршрути, які знайомлять з культурою старообрядництва, етнографічними об'єктами в молдавських, болгарських і колишніх німецьких селах), але і виступати як групи, які здатні артикулювати соціально-політичні запити (наприклад: вимоги реалізації мовного закону 2013 р .; реалізація інфраструктурних проектів за участю держав-метрополій). Етнічні групи орієнтовані на закріплення в ландшафті міст і сіл «місць пам'яті», меморіальних комплексів, які в історичній перспективі дозволять формувати стабільну історичну платформу для свого сталого розвитку. Знаковість місця визначається на груповому або індивідуальному рівні виходячи з можливості приймати семіотичні (сміслові) значення і відтворювати їх з цілю підтримки своєї ідентичності.

Таким чином, меморіалізації, як спосіб вкорінення в просторі, виступає механізмом підтримки статусу групи, а використання самототожності знаків в ландшафті дозволяє закріпити «факт присутності», спростити трансляцію бажаного змістостворюючого образу.

Важливо, що в умовах маргінальної соціально-політичного середовища регіону етнічна культура виступає значущим елементом конструювання соціального простору. Символи не тільки фіксують соціальну реальність, а й виступають як інструменти «соціальної інтеграції» (джерела пізнання, навчання і спілкування), вони роблять можливим консенсус в соціальних відносинах за умови їх однакової інтерпретації. Виробництво і просування «своїх» образів соціальної реальності в якості активних і дієздатних, виступає з боку етнокультурних груп як діяльність соціально-політичного характеру, діяльність повноцінних суб'єктів в регіональному

просторі. Наприклад, за останні п'ять з'явилося більше десятка нових меморіальних об'єктів, які присвячені історії болгар України. Серед них: у 2008 р відкрито музей Х. Ботева (с. Задунаївка); в 2009 р - пам'ятник Х. Ботеву (м.Одеса); в 2011 р - пам'ятник П. Воєводі, учаснику Визвольної війни 1877-1878 рр. (м. Київ); в 2012 р - пам'ятник болгарським ополченцям, загиблим в російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. (м. Болград); в 2015 р - пам'ятний знак першим болгарським переселенцям (с. Вільшанка). Важливо, що організація нових меморіальних об'єктів супроводжується участю з боку політичних центрів, зацікавлених в групі. Так, на відкриття пам'ятника «болгарським ополченцям» приїхали надзвичайний і повноважний посол Болгарії в Україні К. Мінчев, депутат Народних зборів Болгарії М. Михайлов, директор Агентства для болгар за кордоном Р. Іванов, представники дипломатичної місії Російської Федерації.

Аналогічну меморіальну практику реалізують і інші етнокультурні групи регіону.

Структурно-функціональний аналіз комунікаційних систем регіону дає можливість зафіксувати перетворення просторової системи в систему символів, програм сприйняття і суспільних процесів. Кожна «іконографічна» система, як результат «досвіду простору» породжує різні форми інституалізації, «участі» груп, презентацію групових інтересів.

Всі етнічні спільноти регіону не тільки демонструють унікальну здатність адаптуватися, «вбудовуватися» в соціальну систему, стаючи її «ланкою» і зумовлюючи статус своїх членів, але транслювати склалася модель соціальних відносин, зберігаючи за регіоном статус маргінальної соціально середовища зі стійкою політичною периферійних і анклавних етнокультурного розселення.

РОЗДІЛ 2.

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ТРАНСКОРДОННОГО ПРОСТОРУ: СТРУКТУРНО- ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

2.1. Соціальна природа локальності: соціальні норми та публічні відносини і в прикордонні

Проблема локальної ідентичності є найважливішою антропологічної, політичної і соціальної проблемою, якій присвячена величезна кількість наукової літератури. Товариства і люди прагнуть знайти місце в мінливому світі, переосмислити свою історію і оцінити перспективи, усвідомити близькість до соціальних систем або відміну від них, зрозуміти і прийняти свій унікальний шлях. Особливо гостро ідентифікаційні процеси проходять в групах, чия ідентичність піддається постійним випробуванням і соціальна практика не завжди підтверджує її актуальність.

Розгляд локальних ідентичностей є актуальним в разі, коли їх дієздатність зберігається тривалий час, протягом різних соціально-політичних систем і її соціальні функції є не тільки надбанням історії, а й залишаються корисними в соціально-політичній практиці.

Регіональні, етнічні групи, що володіють комплексом характеристик, установок і стереотипів, що дозволяють вважати їх локальним спільнотою, мають багаторівневої, мобільною системою ідентифікації, що дає можливість успішно адаптуватися в соціальному просторі і в той же час їм характерна відносно замкнута соціокультурна система.

В даному випадку «соціокультурне» означає, що культурне визначає ціннісний дискурс соціального через посередництво уявлень, значень, цінностей. Соціокультурний поле виступає як обмежений простір, в рамках

якого відбуваються різні ідентифікаційні процеси на основі загальних інтерпретацій, уявлень, ідей і норм.¹²⁸

Говорячи про дієздатність локальної соціокультурної системи, слід допустити різні рівні комбінування в ній «соціального» та «культурного», що з одного боку визначить її мобільність, і адаптивність, а з іншого продемонструє взаємозалежність цих компонентів в процесі побудови ідентичності (індивідуальної і групової пам'яті) в умовах соціального, національного або політичної криз.

Формування та підтримці ідентичності локальної групи відбувається під дією колективної пам'яті місцевої громади, яка створюється і поновлюється всередині соціальної мережі. Таким чином, для опису локальної ідентичності, необхідно використовувати одночасний аналіз трьох взаємопов'язаних компонентів: місця дії, соціальної мережі і пам'яті (ідея П.В. Престона)¹²⁹

Яскравим прикладом локальної ідентичності в умовах множинних системних криз може служити ідентичність діаспорної групи прикордоння. Однією з найбільш яскравих груп з подібною характеристикою є діаспора греків України. Ця група сформувалася в результаті множинних, різночасових переселень, тому в процесі формування її пам'яті можна виділити різні культурні та соціальні блоки і вектори розвитку.

Базовим ідентифікаційним блоком будь діаспори є «міф про Батьківщину», причому саме та його складова частина, яка лежить в основі формування позитивного автостереотип. Він може включати компоненти «престижної культури» або формувати уявлення про героїчну боротьбу за володіння своєю землею або культурою.

---

¹²⁸ Штомпка П. Социология социальных изменений. - М.: Аспект Пресс, 1996, - С. 27-29.

¹²⁹ Preston P. W. Political / Cultural Identity. Citizens and Nations in a Global Era. - London / Thousand Oaks / New Delhi: SAGE Publications, 1997.

У нашому випадку «Міф про Батьківщину» має багаторівневу, складну структуру. По-перше, в своїй основі він збігається з міфом про «золотий вік», коли існувала «Велика Греція», культура якої стала основою європейської цивілізації і зразком для всіх, хто відносив себе до цивілізованого світу. Еллінізм для греків - не тільки предмет гордості за свою культуру, а й найбільш стабільний відрізок пам'яті, який використовується для самопрезентації в різних соціо-культурних ландшафтах (наприклад в ландшафтах сучасних міст або в інформаційних системах).

Важливо, що цей період історії відіграє визначальну роль і при формуванні гетеростереотипов. Так, відповідаючи на питання про найбільш яскравою асоціації, пов'язаної з «грецьким населенням», респонденти використовували в основному, образи з античної історії¹³⁰

Слід зазначити, що в умовах України саме поняття «Батьківщини» для греків має неоднозначне визначення, якщо згадати про численні античних пам'ятниках в Північному Причорномор'ї і Криму - свідоцтвах того, що греки є одним з найбільш ранніх народів, які з'явилися в межах цих земель. Культурні комплекси античних міст і їх периферії, що зберігаються як археологічні пам'ятники, дають реальну підставу для сьогоденних греків діаспори включати ці простору в структуру своєї ідентичності. Канторович В. писав, що кордони давньої Великої Греції включали в себе і Одесу, право на яку греки таким чином обґрунтовували ¹³¹.

Культ Стародавньої Греції заохочувався владою Російської Імперії, що відбилося, перш за все в тому, що містам, заснованим на знову завойованих землях Північного Причорномор'я, давалися грецькі імена: Севастополь, Мелітополь, Маріуполь, Одеса, Тирасполь, Сімферополь. Цей культ Древньої

---

¹³⁰ Архив автора. Материали анкетирования. г. Одесса. - 2000 – 2007 гг.

¹³¹ Канторович В. Французы в Одессе - Пг. : Былое, 1922. - 27 с.

Греції, що проявлявся і в інших речах, був безпосередньо пов'язаний з геополітичними задумами Катерини II.

Більшість сучасних греків України - нащадки колоністів, переселенців XVIII - XIX ст. У той період історії дана територія являла собою недавню периферію Османської імперії, відвойовану Росією. Пустельна, неосвоєна степ вимагала радикальних дій з боку населення, яке мало в ландшафті закріпити свою присутність, а з ним і право володіння нею. Греками ця територія розглядалася, як найменш віддалена від Батьківщини, практично Батьківщина - місце де вони вже мали історичне право бути !!

Крім того, велике значення зіграв конфесійний чинник. В Османській імперії, перебуваючи на своїй «етнічної» території, греки в системі імперської ідентичності займали позицію «чужого» - іновірця, що не мусульманина. У контексті цих відносин вони ставилися до конфесійного меншини, яке було обмежено в соціальних, політичних і культурних правах. У Росії греки позбувалися від статусу (почуття) меншини (меншин) і набували статус «одновірців», причому більш кваліфікованих і «досвідчених». В епоху раннього середньовіччя, греки виступали провідниками християнства і в якості християнської еліти займали соціально-активна положення. Пам'ять про те, що православ'я - «грецька віра» зумовило поважне ставлення і до решти проявів грецької культури в Росії. У певному сенсі таке ставлення збереглося до початку XXI ст. Так, характеризуючи окремі церкви, респонденти виділяли як «найбільш святі» ті, які перебували в селах, де розташовувалися грецькі колоністи.¹³²

Уявлення про рідну землю ідеально сходяться з територією, на якій відбувався етногенез народу, яку в процесі культурного синтезу

---

¹³² Матеріали експедиції проведеної в рамках Міжнародної научної програми «Греки України: історія і культура» совместно с Одесским филиалом фонда греческой культуры.

перетворювали в «простір культури». Ландшафт, в цьому випадку семантично значущий - несе в собі елементи історичної і культурної пам'яті, має здатність впливати на трансляцію культурної традиції в межах локальних соціокультурних систем розташованих в межах даного простору.

Повертаючись до сприйняття простору Причорномор'я греками України, слід згадати, що дана територія в структурі міфологічного сприйняття сприймалася як «неосвоєних» або «неодоосвоенная» людиною. Це говорить про важливе значення регіональної складової в структурі ідентичності практично всіх колоністів - переселенців в межі Росії в XVIII - XIX ст. Займаючи і «освоюючи» пустують колоністи виступали в ролі першопоселенців, осмислюючи як «свою» вбудовувавши територію в структуру ідентичності. Звідси формування таких ідентичностей як «бессарабські греки», «кримські греки», «греки Приазов'я», «греки Росії».

Цікавим моментом в історії греків України є Бессарабська історія. З початку XVIII ст. в регіоні утвердилося правління фанариотів, що призначаються султаном з декількох змінювали один одного грецьких пологів. Провідні позиції займали Панайотов, Маврокордато, Іпсиланті, Ласкаріс, Мурузи, Нотарас, Сутцу, Караджа, Ханджерлі. Грецьке населення регіону, в османський період належало, в основному, до міського населення та мало риси соціальної групи. Це було викликано специфікою етно-політичних процесів в Османській імперії, де греки зберегли вплив у таких важливих соціально-політичних сферах як: дипломатія, міжнародна морська торгівля і суднобудування. Евлія Челебі відзначав, що в Ізмаїлі є три мусульманських кварталів, а «решта населені грецькими, вірменськими та єврейськими райя», про інших етносів взагалі не згадує.¹³³

---

¹³³ Челеби Эвлия. Книга путешествия / Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII в. — Вып 1 Земли Молдавии и Украины. — М., 1961. — 340 с

Епоха фанариотів для Бессарабії - період еллінізації, що стало відображенням виношеної греками і підтримуваного Росією («Грецький проект» Катерини II)¹³⁴ проекту створення «Нової Візантії» на землях Валахії, Молдавії і Бессарабії.¹³⁵

В регіоні фактичним соціальним впливом володіла грецька культура і мова. Грецький став в той час мовою аристократії і освіти. Почався процес еллінізації не тільки в державних органах, школах, а й у церкві. Єпископами в волоському і молдавську метрополії були призначені етнічні греки і богослужіння проходило на грецькій мові, тільки нижче духовенство залишалося національним. До 1825 в Бессарабії існувало законодавство на грецькій мові, яке не було доступно для більшості населення. При фанаріоти судді користувалися Шестікніжія Гарменопула, як субсидіарного права діяли Базиліки і Новели Юстиніана і Льва Мудрого, господари видавали укази за зразком хрисовулом візантійських імператорів. Офіційного перекладу візантійських правових пам'яток не існувало. Проведення судових справ відбувалося на народній мові завдяки указу 1727 року виданого одним з фанаріотського господарем Чикой.¹³⁶ Тільки в 1804 році за дорученням Олександра Мурузи були переведені на молдавську мову частина правових актів. У 1825 році за наказом Сенату був зроблений перший офіційний переклад на російську мову «Керівництва Гарменопула» з грецької мови, «Соборній Грамоти князя Маврокордато» і «Короткого зборів Законів» Андроніки Доніча.¹³⁷

---

¹³⁴ Коршунова Н. Восточный вектор геополитики Екатерины II: «Греческий проект» // Вестн. Челяб. ун-та. Сер. 10. Востоковедение. Евразийство. Геополитика. - 2003. - №1 – С. 62 - 68

¹³⁵ Канторович В. Французы в Одессе / В. Канторович. - Пг.: Былое, 1922. - 27 с.

¹³⁶ Тесля А.А. Источники гражданского права Российской империи XIX - начала XX веков. (Розд. Бессарабское право). Монография. –Хабаровск: Изд. ДВГУПС, 2005;

¹³⁷ Гроссман С.М. Местные законы Бессарабии. Полный систематический сборник местных бессарабских законов Арменопула, Донича, Соборной Грамоты Маврокордато и ручной книги о браках, с позднейшими узаконениями и разъяснениями- СПб.: Типо-лит. А.Г. Розена (А.Е. Ландау), 1904. – 447 с.

Пам'ять про високий соціальний стан грецької культури і приналежності греків до розряду влада - заможного населення збереглася як в середовищі самих греків, так і сусідніх народів, зумовивши неоднозначне, насторожене, іноді вороже ставлення до представників даної етнічної групи в цьому регіоні. ¹³⁸Пізніше, в 40-і роки ХХ ст., Коли напередодні Великої Вітчизняної війни, греки, які мали іноземне громадянство будуть депортовані з регіону, вони часто вже не будуть зустрічати співчуття серед місцевого населення, яке «з задоволенням» розділить між собою майно висланих заможних сусідів .

У науці описані різні механізми утворення діаспор. Щодо греків на території України доводиться застосовувати різні критерії, так як її історія демонструє різні етапи, кожен з яких має свою логіку розвитку. Якщо кваліфікувати грецьку діаспору України по відомим авторським критеріям, то її слід характеризувати як переселенческую «мобілізовану діаспору» з рисами «діаспори катаклізму». «Мобілізувати діаспора» на думку Дж. Армстронга, має здатність до активної соціальної адаптації в мультиетнічних середовищі протягом тривалого історичного періоду.¹³⁹ У той час як «діаспора катаклізму» - утворюється в результаті дезінтеграції і розпаду великих державних утворень, що призвели до зміни політичних кордонів.¹⁴⁰

Природа діаспори передбачає, що її колективна пам'ять має двоїсту природу. Основа її формується в середовищі материнського етносу і визначає ті вектори самосвідомості, які пов'язані з механізмом межпоколенною зв'язку та діяхронному пам'яттю. Після переселення, базова картина світу виявляється

---

¹³⁸ Материали экспедиции проведенной в рамках Международной научной программы «Греки Украины: история и культура» совместно с Одесским филиалом фонда греческой культуры.

¹³⁹ Armstrong J. A. Mobilized and proletarian diasporas // American political science review. – Wash., 1976. – Vol. 70. - №2. – P. 393 – 408.

¹⁴⁰ Brubaker R. Accidental diasporas and external «homelands» in Central and Eastern Europe: Pasta. present. – Wien., 2000. – 19 p.

в міфо-ритуальної системі, у вигляді культурних цінностей, установок і стереотипів поведінки. Вона виконує роль важливого елемента для вибудовування внутрішньої кордону групи. Цей пласт колективної пам'яті виступає «інтуїтивного комунікаційного коду» і набуває актуальну дієздатність в умовах соціальної дестабілізації, в інших ситуаціях знаходиться на рівні підсвідомості, архетипу. Цей пласт колективної пам'яті все більшим попитом в ситуаціях з підвищеним семиотическим значенням (народження, смерть ..)

У нашому випадку греки України демонструють в цілому наявність збереженого етнокультурного комплексу, особливо в тих регіонах, де збереглися господарські громади. Важливо, що в греки представлені в різних соціальних верствах населення, але при цьому, наймасовішим соціальним шаром були селяни. Саме селян запрошувала Російська імперія, так як основним завданням було сільськогосподарське освоєння нових земель. Переселенці займали «вільну» економічну нішу - вони володіли необхідними навичками для вирішення конкретних господарських проблем Імперії. Умови переїзду, і соціально-культурний характеристики переселенської групи дозволяли на цьому етапі колоністам існувати як автаркійного одиниці, котрі володіли економічної, соціально-культурної самостійністю. Тому втрата ними деяких елементів етнічної культури на наш погляд не може бути свідченням «інтеграції в російський простір»¹⁴¹ а може розглядатися як природний процес пристосування до нових умов існування. Важливу роль в процесі пристосування грає селянська культура з її засадами і традиціями. Особливість селянського світогляду («позачасовий» пам'яті, нелінійне сприйняття часу) консервує сакральні і культурно-специфічні елементи життєвих стратегій групи. Минуле виступає як сукупність всього того, що визначає даний («тут той

---

¹⁴¹ Івацький В.І. Проблематика питання національної ідентифікації у греків українського Північного Приазов'я //Українська державність: історія і сучасність. Збірник матеріалів в всеукраїнської науково-практичної конференції - Мариуполь, 2011 - С. 371 -373.

же, що і там»). Пам'ять про пережите виступає як «прецедент», як норма, як основний соціохронний механізм, виконує репродуктивну функцію в культурі.

Потреба у збереженні етнокультурних кордонів диктувалася і необхідністю в підтримці соціально-правових статусів «чужинця» і «колоніста» що давало можливість зберегти економічні пільги та соціальні гарантії для членів групи. Тобто, процес конструювання ідентичності виявився залежним як від природних внутрідіаспорних процесів, так і від змін соціальної реальності, регіональних процесів соціально-економічного характеру.

Значне число греків належало і інших станів в Російській імперії: дворяни, духовенство, купецтво, різночінцтво. Це, в основному міське населення, займалося активною економічною діяльністю і мало значний політичний вплив в Одесі, Таганрозі, Ростові, Маріуполі та ін. Серед найбільш впливових грецьких пологів слід назвати сімейства Вучіна, Петрококіно, Родоканакі, Ралі, Рази, Стурдза, Скараманга, Муссури, Ласкаракі, Маразлі, Флогоїті і ін. Історія багатьох грецьких сімей нерозривно пов'язана з історією міст Причорномор'я. Але більшість греків в містах прагнули зберегти іноземне підданство, що відповідало їх комерційним інтересам. Під приводом проведення комерційних операцій в різних містах Російської та Османської імперій, вони без особливих складнощів отримували спеціальні паспорти.¹⁴²

У цій становій середовищі асиміляційна стратегія також не була затребувана. У конкретних умовах Росії початку XIX ст. економічний фактор сприяв консолідації грецьких громад. До початку грецького повстання 1821 р російська чорноморська торгівля контролювалася багатими грецькими купцями і емігранти знаходили джерело для існування в звичних для них сферах діяльності: торгівлі, ремеслі, мореплавство. Економічні зв'язки

---

¹⁴² Араджиони М. А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII – 90-е гг. XX вв.).- Симферополь: Амена, 1999.- С. 47-55. 132 с.

чорноморських портів Росії зі східним Середземномор'ям дозволяв підтримувати постійні зв'язки з греками в Османській імперії, що служило істотною опорою для підтримання національної ідентичності. «Грецький світ» переживав епоху національно-патріотичного піднесення, що поширювалося і на грецькі громади Російської імперії. Була створена розгалужена соціально-культурна мережа, яка дозволяла гарантувати соціально-політичні блага для членів групи: своя церква, школи (наприклад, в Одесі працювало 23 навчальних закладів з грецькою мовою навчання), друковані видання, театр, банки, присутність у владі. Місцеві громади зміцнювалися завдяки торгово-лихварської буржуазії. Так, в Одесі до середини XIX ст. греки займали провідні позиції в міжнародній торгівлі; в Таганрозі купецьке управління було перетворено в Грецький магістрат. Сприятливі умови існування в Росії для національно-патріотичної діяльності грецьких громад, привели до того, що вони стали базою грецького національно-визвольного руху. Патріотична діяльність грецьких громад сприяла їх згуртуванню. Постійні контакти з Грецією і закордонними громадами підтримували дієздатність національної самосвідомості, сприяли виникненню у греків Росії органів общинного самоврядування.¹⁴³

Величезну роль в процесі підтримки національної ідентичності грала «політика покровительства», що проводиться Росією з XVIII в. щодо греків. Практика запрошення, надання землі, законодавче регулювання діяльності іммігрантів, відсутність заборон на розвиток національної культури, допомога біженцям під час Грецької війни за незалежність 1821- 1829 рр. - всі ці складові урядової політики сприяли розвитку грецьких громад і колоній. На відміну від філеллінізма - суспільно-культурного руху, що виник в Західній Європі, в Росії ідейний обґрунтування заступництва мала політичне підґрунтя і було суттєвою

---

¹⁴³ Арш Г.Л. Греческая эмиграция в Россию в конце XVIII – начале XIX в. // Советская этнография. - 1969. № 3. - С. 94

частиною її зовнішньої політики. При цьому Росія, як єдина єдиновірна грекам держава, прагнула домогтися міжнародного визнання свого права покровительства ім.¹⁴⁴

Крім офіційної «політики покровительства», цікаві факти непрямого визнання греків, як автохтонів причорноморських земель. Так, після того, як в 1778 році кримські греки були переселені в Приазов'я, а в приєднаному до Росії Криму в 1783 році постало питання про брак християнського населення, Катерина II дозволила грекам знову вільно селитися як «одновірців і древнім мешканцям цієї країни». А згідно міським переписами кінця XVIII ст. початку XIX ст. греки Ізмаїла віднесені до «корінним» жителям.¹⁴⁵

Греки виділялися активністю і підприємливістю, їх успіх забезпечувався такими факторами як особиста підприємливість, родинно-дружні зв'язки, історична доля, яка вивела їх на європейський рівень.¹⁴⁶ Формувався активний блок діаспоральних пам'яті, який вже був не залежимо від етнічного ядра розвитку. Основою стало почуття гордості і благополуччя, самодостатності і захищеності. Все це давало підставу для існування «позитивної» ідентичності не тільки на основі патріотичних почуттів вигнанців, а на основі акту добровільного колективного самовизначення в нових умовах, коли група знайшла підставу для глибокої соціальної адаптації. Груповий характер переселення, багатоетапна історія діаспори привели до формування різних способів актуалізації діаспоральних етнонаціональної пам'яті. Рисою будь-якої діаспори, і особливо такої, чия ідентичність має неоднозначне

---

¹⁴⁴ Уварова Е. А. Российская «политика покровительства» в отношении греков-иммигрантов в конце XVIII – первой трети XIX в. (на материалах Херсонской губернии): дис. кандидата історичних наук: 07.00.02. / Уварова Е.А.. – Одеса, 2007.

¹⁴⁵ Жуков В.И. Города Бессарабии 1861-1900 гг. (Очерки социально-экономического развития) / Виктор Ильич Жуков. – Кишинев : Штиинца, 1975. – 291 с.

¹⁴⁶ Белоусова Л.Г. Благотворительная и общественная деятельность греческих купцов Петрокино в Одессе (2-я половина XIX – начало XX вв.) // Наукова думка інформаційного віку – 2007. Матеріали II-ї Міжнар. наук.-практ. конф. – Т. 5: Історія. Політологія. Право. Філософія. – Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2007. – С. 6-11.

підставу, є формування такого типу культури, в якій незначні зміни давали б можливість зберігати позитивну ідентичність і внутрішню компліментарність.

В якості соціальної стратегії використовуються механізми «вибірковості пам'яті», «забування». На практиці вони реалізуються у вигляді: замовчування (невикористання мови, уникнення конкретних історичних сюжетів в конкретній ситуації і з конкретним поколінням); свідома відмова про елементів етнічної культури (як спроба уникнути репресій, депортації або демонстрація лояльності влади); свідома бікультурність - забезпечення «ситуаційної» / «резервної» ідентичності - її «м'якої» формі («греко-болгари», «греки Криму, Бессарабські греки», «греки України» та ін.)¹⁴⁷

Діаспора не може бути віднесена до стабільних Етногурт, а отже «сувора» ідентичність з жорстким набором характеристик не може бути нею прийнята. Встановлення «жорстких» норм ідентичності - це політика, що не прийнятна для кризової групи. Поки група знаходиться в умовах рухомого «порядку життя», її ідентичності «створюються», «змінюються» і «множаться», виділяючи з даного набору маркерів ті, які мають соціальну дієздатність.

Історія грецької діаспори України демонструє здатність групи в умовах соціальної кризи (переселення, господарської, культурної та політичної адаптації, демографічного меншини ..) зберегти здатність до різних векторах можливого розвитку. Перш за все: можливість повернутися і можливість залишитися, що виражається в умінні демонструвати лояльність і корисність старої і нової батьківщини. Група, яка існує в умовах постійної кризи формує навколо себе систему «контрольованого відчуження», що дозволяє їй маніпулювати своїми маркерами. Як фактори, що дозволяють реалізовувати таку задачу можна виділити: 1). сувору Ендогамія до 60-х років ХХ ст .; 2).

---

¹⁴⁷ Коч С.В. Механізм функціонування етнічної ідентичності діаспори на прикладі греко-болгарських поселень Півдня України // Българите в Северното Причерноморие. Изследования и материали. – Т. 9. – Одеса: Друк, 2006. – С. 257 - 264

групове переселення - «кущова система» поселень, формування етнокультурної соціальної мережі; 3). збереження комунікаційного середовища (церква, школи, періодична преса, зв'язок з грецькими діаспорами за кордоном, зв'язок з Батьківщиною); 4). Свідома робота діаспори з культурними та історичними спогадами - підтримання позитивної ідентичності (вироблення «моделей» або «пакетів» поведінки) і ін.

Особливе місце для діаспори займає проблема демонстрації «етнічності». У момент переселення підтримку культурної кордону і підтримку дистанції розуміється як умова збереження «особливого становища», соціального статусу, що надається «колоністам». При цьому греки будучи православними, володіли тими ж правами, що і титульне населення імперії. Політика Росії, щодо греків, дозволяла без особливих труднощів отримати підданство імперії і вступити на державну службу. До 1812 грекам дозволялося мати подвійне громадянство. Після скасування пільгових статусів (2-а половина XIX ст.) Підтримання етнічної межі було обумовлено нестабільною політичною ситуацією і невизначеністю зв'язків з Батьківщиною. Етнічна ідентичність втрачає демонстраційний характер, а до середини XX ст. відбувається політизація етнічної ідентичності греків. У 40-ті роки XX ст. становище греків в Причорномор'ї змінилося. Греки були в більшості виселені, депортовані або як іноземно-піддані, або як «неблагонадійні» громадяни. Частина з них бігли в Румунію, частина стали зараховувати себе до інших етносів: болгарської, молдавської, гагаузької та ін. Це пояснювалося близькістю соціальних історій цих народів і не значними змінами, які потрібно було зробити для зарахування до цих груп. Грецька діаспора перестає існувати як соціально і культурно-організована цілісність. Формується установка на деетнізацію (відмова від ендогамії, мови, яскравих елементів етнічної культури, звернення до латентної культури античності). Бути греком «непрестижно і

небезпечно» - ця установка формує і негативний гетеростереотип в середовищі сусіднього населення.

Система внутрішньогрупових зв'язків, здатна підтримувати ідентифікаційні процеси виявилася пошкодженою і втратила дієздатність практично на п'ять десятиліть, порушивши природний хід традиції в двох поколіннях.

На початку XXI ст. зміни в державній політиці і нові соціально-економічні можливості, пов'язані з геополітичними змінами в деякій мірі реанімували соціальну складову грецької ідентичності. Етнічна ідентичність грека несподівано розкрила нові перспективи: отримання «права на пам'ять» в межах тих міст і сіл, з яких греки були депортовані; отримання права на визнання з боку держави виходу - «карту грека», а разом з нею і право на легальне переміщення в просторах Євросоюзу; отримання права на соціальну та психологічну підтримку з боку членів етнічних громад.

Важливою складовою в реабілітації етнічної ідентичності, є діяльність національно-культурних центрів, фондів, які виконують основу відроджується соціальної інфраструктури діаспори (Федерація грецьких громад України сьогодні включає 102 грецьких суспільства). Створювана соціально-культурна мережа дозволяє індивідам визнавати себе як групу або співтовариство. Останнє приймає особливі риси прототипу минулого і прагне до формування видимого рівня соціальної згуртованості. Причому соціально-культурні процеси ХХ століття (репресії, етноцид, депортація і ін.) Грають складну і неоднозначну роль в процесі відновлення втраченої ідентичності та формування нових соціокультурних стратегій групи. Соціальні міфи ХХ ст живлять ідентичність сучасних греків, створюючи основу для відтворення групової солідарності і згуртованості. Проблеми соціально-культурної справедливості стають джерелом і мотивом створення національних гуртків і організацій, встановлення зв'язку між громадами з сусідніх регіонів і держав.

Крім того, науковий інтерес до дослідження групи, проведення експедиційних досліджень, поява наукових монографій - все це побічно стимулює процес «згадування», актуалізує значимість етнічної складової в соціальній історії. Знаковими є слова Валерія Хонахбейя, голова Маріупльського грецького товариства «Етерія» при ВАТ «Азовмаш»: - «Наша нація втратила інтерес до своєї історії і цей інтерес треба повернути».¹⁴⁸ Оформляються соціальні стратегії, в яких етнічність відіграє значиму роль.

Дієздатність локальної ідентичності завжди залежить від рівня її соціальних можливостей, іншими словами, ідентичність повинна приносити задоволення, базуватися на загальних очікуваннях і видимих перспектив. Особливо цей момент актуальне для локальних груп соціально-культурного пограниччя, які в значній мірі маргіналізовані і можуть маніпулювати своїми ідентичностями.

Реалізується прагнення свідомо зміцнити традицію з ослабленими інформаційними зв'язками, підмінивши її пізнішої синхронної культурно-історичною інформацією.¹⁴⁹

Незважаючи на деяку искаженість природного руху етнічної традиції та доповнення сучасними культурними інтерпретаціями і соціальними зв'язками, функції етнічної діаспори в цілому не змінюються. Актуальними залишаються функція соціальної і психологічної захисту (реалізується через локальні організації; через лобювання різних структур з метою захисту економічних і соціальних інтересів діаспори; через висування представників діаспори в органи адміністрації та політичної влади); функція стимулювання містить три пересічні вектора: культурний, економічний і політичний (активізація етнічного та національної самосвідомості, стимулювання

---

¹⁴⁸ Хонахбей В. Возродим историю Мариуполя и его окрестностей // Мариупольское время 2010 – 24 июня- № 26.

¹⁴⁹ Куббель Л.Е. Культурная традиция в информационной сети культуры: функционирование и трансформация // Советская этнография – 1985 - № 6. - С. 17-28.

ідентичності); надання моральної, політичної і фінансової підтримки; поліпшення іміджу діаспори в приймаючій країні; підвищення інтересу до країни виходу). Показовою є довідка поміщена на головній сторінці сайту Маріупольських греків: «Соціальне лідерство маріупольських греків історично обумовлене. З часу переселення греків з Криму до Приазов'я тут був зосереджений інтелектуальний, духовний та економічний потенціал». ¹⁵⁰Така самопрезентація відповідає потребам групи і є яскравим прикладом реалізації «хазяйської» стратегії, мета якої проявляється в бажанні закріпити за групою частина соціального простору, в межах якого функціонує діаспора.

Бажання повернути собі право на «свій простір» в містах, в історії, в економіці, в політиці орієнтоване на створення стабільного соціального середовища для етнічної групи. Активність групи визначає дієздатність створеної нею неформальній соціальної інфраструктури, здатність виступати в якості соціального мецената для членів діаспори (пільгове навчання, допомога при влаштуванні на роботу, матеріальна і соціальна підтримка).

Соціальні очікування і можливості членів групи, таким чином зумовлюють згуртованість і солідарність групи, створюють нові підстави для підтримки етнічної ідентичності.

Рух культурної традиції стає контрольованим. Історичні факти легко перетворюються в міфологічний конструкт. Маніпуляції здійснюються на рівні оцінювання: мотивів переселення (переселення в рамках Великої Греції / переселення вимушене / економічний мотив переселення); соціальної значущості групи на різних етапах історії (грецька культура - основа європейської цивілізації / греки створили основу інфраструктури Причорномор'я / греки - біженці, які отримали притулок в межах Російської імперії); подій економічної, соціальної і сакральної історії (греки - комерсанти,

---

¹⁵⁰ Мариупольское общество греков // Режим доступа: <http://www.greeks.in.ua>

торговці, впливові люди, греки - інтелігенція і провідники істинної віри). Актуалізуються ті події, які можуть в новій ситуації «давати дивіденди» для реалізації основної стратегії. Зміна ставлення до минулого (група вибирає події, які трактуються як першопричина і маркуються як сакральні) - кардинально змінює сьогодення і стратегію подальшого розвитку. Відбуватися перерозподіл між історією - «офіційної», «мікро / етно», «регіональної», «усної».

Ідентичність діаспорою групи греків України, як локальна ідентичність, за своєю суттю не несе однозначних характеристик, але має значний потенціал в силу високої адаптаційної здатності, яка визначається багатомірністю соціокультурного простору групи. Кожне простір має свій специфічний капітал всередині якого функціонує етнофор. Кожне з полів такого простору (історичне, культурне, економічне, конфесійне і ін.), Співіснуючи і взаємодіючи один з одним володіє власною логікою розвитку, що і дозволяє людині і етно-групі успішно реконструювати пошкоджені ділянки своєї етнічної пам'яті.

2.2. Транскордоння в умовах зустрічної політичної інтеграції

Протягом двох століть місто Одеса формувалася як складне переплетіння етнічних культур, національних стратегій, політичних проектів. Соціальна структура міста, як і багатьох регіонів Причорномор'я склалася, в основному, завдяки притоку іноземців, які в силу різних причин опинилися співучасниками одеського проекту.

Найпоширенішою моделлю адаптації в місті залишається модель створення діаспор, яка передбачає поєднання самопрезентації та добровільної сегрегацією. Це забезпечує можливість групам зберігаючи етнічні кордони, забезпечувати свою присутність в органах публічної влади та завдяки подвійної лояльності виступати посередником у відносинах стани перебування і стани результату.

Предметом аналізу в даній роботі є форми соціально-культурної презентації етнокультурних груп в Одесі.

Піддані прикордонних держав, що втратили права на землях своїх предків греки, вірмени, євреї, болгары, албанці, німці, французи, італійці та багато інших, потрапляючи в умови, що будується міста, бачили тут можливість для виживання, політичної, військової, адміністративної та творчої кар'єри.

В умовах, що будується міста, нові мешканці степу виступали в якості «першопоселенців», відчували себе «корінним» населенням. Історичні та геополітичні особливості регіону, забезпечили можливість підтримки толерантної мультиетнічного середовища (аж до 30-х років ХХ ст. Навчання в Одесі велося на 18 мовах). Унікальність розвитку міста в тому, що протягом 223 років склалася практика презентації етнічної культури, як способу адаптації в регіоні.

Формування груп інтересів в Одесі відбувалося природним чином в процесі формування етнічної та соціальної структури населення. На початку ХХ століття в Одесі і області сформувалися найчисленніша німецька громада, одна з найбільших в світі єврейська і грецька діаспори, які відігравали провідну роль в міжнародній торгівлі. Капітал і міжнародні зв'язки дозволяли цим групам займати вагоме місце в управлінні і політиці. Вони сформували культурний шар із заможних городян, які «голосували грошима» за збереження своїх культур і бізнес інтересів. І якщо греки, євреї, німці стояли на чолі багатьох загальнодержавних і міських благодійних організацій, то, наприклад, болгарська група компенсувала свою неучасть у владі створенням великої кількості етнічних і благодійних організацій, які допомагали в реалізації соціальних і політичних проектів.

Створення діючих соціальних структур всередині груп, і активнопредставительство в міському управлінні і державної влади дозволяє характеризувати етнокультурні групи Одеси ХІХ ст. як патронажно- клієнтські.

Це забезпечувало стабільність і керованість полікультурного міста. Персональні контакти з представниками влади; участь в роботі органів місцевого управління; участь у підготовці проектів документів уряду; створення піклувальних організацій - все це можна характеризувати як розвиток механізмів «цивілізованого лобізму» за допомогою якого етнокультурні групи не тільки адаптувалися, а й виступали в ролі медіаторів між політичними центрами (Росією, Австрією, Францією, Німеччиною та ін.) Наприклад, в перше сторіччя життя міста греки 6 разів (33 роки) ставали на чолі Одеси; єврейська громада Одеси вже в 70-і роки XIX ст. стає найрозвиненішою і впливовою в імперії (вони контролюють банківська справа, промисловість, експортну торгівлю і ін.).

Сформована в умовах Одеси регіональна модель адаптації передбачає: свідому демонстрацію причетності до етнокультурним або конфесійним співтовариствам; трансформацію «культурного капіталу» в «соціальний ресурс», який забезпечує успішну конкуренцію в місті. Етнічні групи виявилися включені в процеси вироблення та прийняття рішень, що призвело до формування адміністративної системи з високою роздільною здатністю. Поступово склалися соціально-культурні технології, які дозволяли перетворювати «дане» в «необхідне». Прагнення до формування стабільного соціального середовища зумовило створення «неформальної» соціальної інфраструктури силами меценатів зі складу самих груп. Така інфраструктура дозволяє зберігати актуальну групову ідентичність, підтримує здатність групи до швидкої мобілізації і дозволяє протистояти асиміляційним процесам. Така модель адаптації зберегла актуальність і для нових хвиль мігрантів в XXI ст.

Основою інфраструктурою системи стала секторальна забудова міста. Що привело до появи етнічних кварталів навколо сакральних об'єктів і ринків. Грецький форштадт, німецька слобода, арнаутська, польська, італійська та інші вулиці закріплені в топоніміці міста. Це дозволяло зберігати мовне

середовище, відкривати школи, бібліотеки, меморіальні і топонімічні об'єкти за рахунок коштів приватного капіталу, меценатів з числа представників «своїх» групи. На основі таких груп сформувалися і діють підприємницьке лобі. Наприклад, «Німецько-українська промислово-торгова палата», «Асоціації грецьких підприємств та підприємців в Україні».

Аналогічні моделі «присутності» реалізують регіональні групи, які до недавнього часу були представлені в основному в аграрному секторі (болгари, гагаузи, молдавани). Вони відтворюють діючі соціальні структури в просторі міста у вигляді земляцтв та інших форм «спорідненої солідарності».

Для конструювання відкритої соціальної системи з позитивною ідентичністю ці групи мають значні історико-культурним ресурсом в регіоні - вони є носіями регіональної ідентичності, мають значний соціальний та демографічний ресурс. Це дозволяє їм активно конкурувати з традиційними «міськими» групами, створювати дієздатні соціально-політичні структури, претендувати на роль медіаторів у діалозі між державою в якому проживають і країною яку вважають етнічною батьківщиною ^[151]. Крім того, структурованість таких груп перетворює їх в зручний об'єкт електорального впливу і політичних маніпуляцій, дає можливість від імені груп претендувати на використання механізмів групового дії (групові протести, колективні звернення та ін.) ^[152].

Традиційні для міста групи добре представлені в органах державної влади і місцевого самоврядування. Найбільш помітною формою представництва для грецької, болгарської, вірменської, єврейської та ін. Є участь у виборчих компаніях діячів етнічних громади і глав культурних

---

¹⁵¹ Пантелеймон Бумбурас – грек, поддерживающий связи между Грецией и Украиной - [Электронный ресурс] // *Pontosnews* - Режим доступа:

<http://www.pontos-news.gr/ru/article/159222/panteleymon-bumburas-grek-podderzhivayushchiy-svyazi-mezhdu-greciey-i-ukrainoy>

¹⁵² Коч С.В. Болгарська етнокультурна група Одеси: досвід соціокультурної адаптації. Дриновський збірник. – Том 9.– Софія – Харків – 2016 – С. 128 -135

спільнот. Політична кар'єра таких лідерів будується на активному лобюванні інтересів територіальної етнокультурної громади або регіону компактного розселення. Важливо, що етнічна ідентичність політичних лідерів часто є умовою і підставою для отримання довіри з боку групи, яка «делегує» політика у владу.

Для таких груп «подвійна лояльність» виступає як придбаний, а не безумовний фактор розвитку і є підставою для включення в мережеві етно-соціальні структури транснаціонального характеру. В цьому випадку лобювання інтересів групи відбувається за участю структур держави метрополії і з урахуванням його інтересів [153].

Іншу природу мають іммігрантські «нові діаспори» в Одесі. «Новими» прийнято вважати групи, які влаштувалися в місті в останні два десятиліття і їх імміграція носила груповий, вимушений характер. Часто імміграція мотивована наявністю в місті «співвітчизників», які залишалися з часів здобуття освіти.

Не володіючи в місті початковим соціальним і економічним ресурсом, такі групи виступають частиною діючих «мережевих діаспор», зберігаючи систематичні економічні зв'язки зі спорідненими групами в інших країнах. Відсутність місцевої регіональної ідентичності, недолік історичних коренів компенсується вливанням «етнічного капіталу» в регіональні бізнес структури. Соціальний капітал таких груп носить по більшій мірі транснаціональний характер.

Найбільш великим сегментом «нових» городян стали розростаються групи мусульман з Туреччини, Іраку, Сирії, Ірану, Лівії, Афганістану і Пакистану

---

¹⁵³ Коч С.В. Социально-экономические модели адаптации этнических групп (на примере «старых» и «новых» диаспор юго-западного региона Украины) // Предупреждение насильственных конфликтов в мультикультурных сообществах и формирование культуры мира: Сб.научн.трудов / ред. М.Араджиони / Крымское отделение Института востоковедения имени А.Крымского НАНУ. – К.:ЧП «Золоті Ворота», 2011. – С. 61 – 71.

[¹⁵⁴]. Основу таких груп склали студенти, які одержували в Одесі освіту, а сучасна «хвиля» - це біженці з зони військових дій і возз'єднані сім'ї. Мета цих груп - економічна міграція і / або пошук притулку. Вони не прагнуть до інтеграції і використовують всі допустимі механізми для підтримки дієздатності транснаціональних культурних і економічних систем своїх діаспор. Створені на початку 90-х років за підтримки місцевого бізнесу, ісламські організації зберігають етнічні кордони. Так, в місті діють три мечеті: «Ар-Рахма» об'єднує азербайджанців, узбеків, татар, чеченців, таджиків; арабська громада відкрила мечеть «Аль-Масар», а мечеть «Ас-Салям» відвідують мусульмани Близького сходу та Африки.

До «новим діаспори» прийнято відносити групи в'єтнамців, китайців і корейців, хоча їх історія в місті починається у другій половині ХХ ст. і до другого десятиліття ХХІ ст. 3-є покоління в цих групах отримали громадянство України [¹⁵⁵].

Молоді земляцтва узбеків, казахів, башкир, таджиків, лезгин, сформувалося «Африканське співтовариство», яке складається з «нігерійської громади», «Ліберійського союзу», «Союзу конголезців», діаспор Беніну і Малі. Це нечисленні групи, які вважають за краще примикати до близькоспоріднених інституціалізувати групам.

Більшість «нових груп» в сфері обслуговування вибирають форму етнічного маркетингу, пропонуючи товари (в основному гастрономічні) з етнічним колоритом своїх культур. Помітна роль етномаркетинга проявляється в збільшенні підприємств спеціалізуються на знанні характерних рис етнічних

---

¹⁵⁴ Коч С.В. Узун Ю.В. Адаптация этнокультурных групп в Одессе: социальные практики «новых диаспор» // Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник научных работ в память лауреата Гос.премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук В.Н.Станко / отв ред.. А.А.Пригарин. – Одесса: Ирбис, 2017. С. 634 – 646

¹⁵⁵ Созвездие дружбы (Интервью с Э. Кимом. Рассказ о корейской общине Одессы) - [Электронный ресурс] // Одесские известия – Режим доступа: <http://izvestiya.odessa.ua/ru/2011/01/29/sozvezdie-druzhby>

ніш і створення виробництв і послуг, які їх заповнюють. Але більшою мірою замкнутість економічних ніш серед етнічних громад обумовлена можливістю працевлаштування (нелегального / легального) через канали «спорідненої солідарності».

Формування груп за принципом земляцьких зв'язків і загальної культурної ідентичності; сувора внутрішня ієрархія і самоврядування всередині діаспор; відокремлення від приймаючого суспільства, комерційні відносини лідерів груп з впливовими фігурами в приймаючому суспільстві пояснюють часті ситуації зрощування з кримінальним світом [156].

В цілому, більшість з східних груп мають багатовіковий досвід освоєння нових територій. Вони компактно розселяються, слабо інтегруються в соціальне середовище нового ареалу і не асимілюються [157]. На 1.08.2016 кількість національно-культурних товариств в Одесі становила 171 організація, з них до числа об'єднань і організацій, створених «новими діаспорами» слід віднести - 14 [158].

Таким чином, модель поведінки, що реалізується соціально активними меншинами міста, орієнтують їх діяльність на створення умов для подальшого розвитку і трансляції культури, на організацію життєвого простору для членів груп. Обмеження, які обумовлені процесом міграції компенсуються за рахунок формування активної соціальної середовища, на закріплення механізмів позитивної дискримінації. «Само-презентація» дозволяє гарантувати «визнання» з боку культурної спільноти міста, робить групу «впізнаваною»,

---

¹⁵⁶ Одесса криминальная: кто в действительности управляет городом - [Электронный ресурс] // Закон времени – Режим доступа: <http://lawoftime.net/novosti/prestupnyye-grupirovki/odesa-kriminalnaja-kto-v-deistvitelnosti-upravljajal-gorodom.html>

¹⁵⁷ Дымовским Д. В Одессе создаются этнические кварталы - [Электронный ресурс] День 6.11. 2009 // – Режим доступа: <http://day.kyiv.ua/ru/article/obshchestvo/v-odesse-sozdayutsya-etnicheskie-kvartaly>

¹⁵⁸ Національно-культурні товариства Одеської області - [Електронний ресурс] // Управління культури і туризму, національностей і релігій Одеської ОДА – Режим доступу: <http://culture.odessa.gov.ua/naconalno-kulturn-tovaristva-odesko-oblast/>

«знайомої»; передбачає створення особливих інфраструктурних об'єктів, необхідних для підтримки культурної специфіки; дає можливість використовувати етнічний колорит як екзотичний товар. «Сегрегація» дозволяє зберегти етнічні кордони групи; відтворити «ритуалізм» навіть на побутовому рівні; зберегти актуальність демонстрації потреби в «позитивної дискримінації»; забезпечує можливість для функціонування «етнічних економік»; зберігає сфери етнічного споживання. Важливо, що межі «етнічного бізнесу» окреслені не лише етнічним маркетингом але і сферою вкладення капіталу членів групи.

2.3. Структурні моделі та форми організації соціального порядку в прикордонні

Вивчення адаптаційних стратегій етнічних груп мігрантів в різних етнічних середовищах і різних соціально-політичних умовах дає можливість не тільки діагностувати здатність соціально-культурного середовища «вбудовувати» або «інтегрувати» нових суб'єктів відносин, а й розглядати умови та форми саморегуляції діаспор в процесі їх взаємодії з новим середовищем.

В результаті пристосування, діаспора «вбудовується» в соціальну систему, стаючи «ланкою» соціальної мережі і зумовлюючи статус своїх членів. Комбінації і переплетення конкретних поліетнічних соціально-економічних мереж завжди унікальні, так як відображають процес соціальної історії конкретного регіону або міста.

Відомі спроби пояснити структуру таких етносоціальних конструкцій «схильністю» окремих народів до певних занять («кочівники», «хлібороби»,

«торговці» та ін.) [¹⁵⁹, с. 235] або за допомогою аналізу феномена «етнопрофесіоналізму» як елемента традиційного комплексу культури [¹⁶⁰, с. 90]. Частина дослідників вважають, що концентрація окремих етнічних меншин в певних професіях і секторах економіки, є проявом «етнічного» поділу праці [¹⁶¹, с. 223 -233]

Однак, сучасні системи складно пояснити «схильністю» або «традиційним укладом», швидше за проблема може бути пояснена в процесі аналізу історії формування етнічної середовища конкретного регіону: заселення і соціально-правові особливості організації конкретних етнічних груп; особливості адаптації та формування механізму підтримки позитивної ідентичності; формування та реалізація «моделі благополуччя» в діаспоральних середовищі; еволюція часткового співвідношення етнічних представників у владних структурах і в престижних інфраструктурах економічної, культурного та політичного життя.

Ці питання окреслюють коло проблем, важливих для розуміння закономірностей формування ніш, займаних окремими етнічними групами в структурі сучасних соціальних систем, а також для розуміння базових стратегій адаптації мігрантів, які дозволяють новим діаспорам вписуватися в регіональну поведінкову модель. Остання передбачає прояв регіональної специфіки у вигляді «нав'язування» діаспорним групам форм пріоритетного (адаптивного), поведінки, що заохочується / прийнятного в контексті регіональних і культурних особливостей, соціально-економічних установок основного населення. Ця теза підтверджується тим, що на поведінку людей, в

---

¹⁵⁹ Замбарт В. Буржуа. Этюды по истории духовного развития современного экономического человека. - М.: Наука, 1994 - 443 с.

¹⁶⁰ Авксентьев В.А. Феномен этнопрофессионализма и этнические процессы на Северном Кавказе // Проблемы населения и рынки труда России и Кавказского региона. - М.-Ставрополь, 1998.

¹⁶¹ Горовиц Д. Теория межэтнического конфликта. Этнос и политика: Хрестоматия. - М., Изд-во УРАО, 2000 – С. 223 -233

тому числі на адаптацію мігрантів, впливають не тільки їх індивідуальний вибір, але і ті соціальні групи, до складу яких вони входять, а також референтні групи, на норми яких вони орієнтуються.

Процес міграції та освіти діаспори сьогодні прийнято розглядати в трьох стадіях: вихідна стадія - процес формування територіальної рухливості населення; основна стадія - саме переміщення; завершальна - здатність мігрантів пристосуватися на новому місці. [162] Такий підхід передбачає врахування ступеня компліментарності між групами, які вступають в контакт, оцінювання ступеня соціокультурної сумісності, а отже й безпеки контактують груп.

Перша проблема, яка вимагає регулювання - це полегшення адаптації як мігрантам, так і населенню приймаючої сторони. Міжкультурне пристосування актуалізує, перш за все, проблеми комунікації і міжкультурного діалогу; збереження позитивного емоційного стану в обох групах; збереження психічного здоров'я; придбання / збереження соціального статусу для місцевих жителів і прибулих груп. [163] Відбувається «притирання» групових «моделей благополуччя», в процесі якого регіональна соціальне середовище виступає в якості адаптивно-які адаптують системи [164].

Сучасні дослідження сходяться в тому, що однією (єдиною) соціальної моделі немає. Можна констатувати динамічне розширення і збільшення діапазону національних особливостей, які привели до формування ряду національних режимів благополуччя - моделей, які розрізняються за обсягом не тільки пільг і преференцій, а й по обґрунтуванню права на їх отримання.

---

¹⁶² Рыбаковский Л.Л. Миграция населения (вопросы теории) (монография). - М.: ИСПИ РАН, 2003. - 238 с.

¹⁶³ Павленко В.Н. Аккультурационные стратегии и модели трансформации идентичности у мигрантов // Психология беженцев и вынужденных переселенцев: опыт исследований и практической работы / Под ред. Г.У. Солдатовой. – М.: Смысл, 2001. – 279 с.

¹⁶⁴ Маркарян Э.С. Культурная традиция и задача дифференциации ее общих и локальных проявлений // Методологические проблемы этнических культур: Мат. симпозиума. – Ереван: Изд-во АН АССР, 1978.

Етнічні групи, потрапляючи в нову соціокультурну середу можуть знаходити або приймати запропоновані ним економічні ніші, освоювати систему соціальної дії, раннє їм не властиву. Діаспорні групи психологічно готові до високого ступеня професійної мобільності, так як однієї з найважливіших причин переміщення, є спроба реалізації сформованої «моделі благополуччя».

Розглянемо особливості формування адаптаційних стратегій етнічних груп в умовах південно-західного регіону України - унікального регіону в плані організації соціально-етнічного середовища. Особливість регіону - відсутність твердого статусу «корінного» народу. Більшість живуть тут народів вважали і вважають свої групи в числі тих хто «завойовував», «освоював», «обживав», «будував». Так, наприклад, в умовах регіону колоністи (німці, болгары, гагаузи, албанці, греки) виступали в ролі «першопоселенців», займаючи землі, які раніше не оброблялися, «освоюючи» її, перетворюючи в придатну для життя, група осмислює її як « свою ». Особливість такого сприйняття діаспорами совій « нової батьківщини » багато в чому посилювалася через часту зміну політичної влади.

В умовах міста (Одеса) роль «першобудівників» теж приписують сьогодні собі багато етноси. Одеса з легкістю представляється як «російське місто» (завдяки Російській імператриці це місто було побудовано); як «єврейське місто» (субкультура міста немислима без цього етносу); як «грецьке місто» (саме греки першими освоїли це узбережжя і багатьом пізніше стали найбільшими меценатами тут); Одесу вважають «своїм» містом - німці, болгары, українці та ін.

Об'єктивно така унікальність міста була практично «закладена» планом Де Волана. План забудови міста не припускав виділення одного сакрального центру - було заплановано вісім площ (три не відбулося) - кожна стала центром тяжіння формуються житлових зон. Жодна з них не володіла перевагами

перед іншими. Місто спочатку повинен був еволюціонувати за принципом освіти мегаполісу - зрощування окремих територій в єдине ціле. Причому станової різниці між ключовими точками міста не передбачалося, а ось етнічна специфіка була присутня.

Відомо, що культурні переваги лежать в основі тривалих союзів. Компактне поселення людей однієї культури виконує безліч адаптивних і компенсаторних функцій, полегшуючи рішення побутових і психологічних проблем. Солідарність в сукупності з сімейними і клановими стосунками приводить до розростання спочатку невеликої групи і перетворення її в Багатопоколінну діаспору, здатну до самостійного процесу трансляції культури.

Унікальність розвитку регіону проявляється крім того, в тому, що тут протягом століть зберігається комплекс культурної специфіки і економічної спеціалізації багатьма етнічними групами (українців, росіян, болгар, греків, албанців, євреїв, вірмен та ін.). Економічна спеціалізація етнічних груп викликана низкою чинників: умовами переселення, соціальним складом переселенців, економічними потребами імперії, бажанням збереження власної культури і підтримки етнокультурної кордону.

Традиційні для Півдня України етнічні діаспори - «старі діаспори» в процесі адаптації придбали ряд загальних, специфічних рис. Більшість з них утворені в результаті переселенської, популяціоністської політики царизму щодо приєднаних земель, які потребують «освоєння». У момент переселення - переселенці отримували спеціальний статус колоністів, який передбачав ряд економічних пільг і соціально-культурних гарантій. Культурна отличительность була не тільки підкріплена соціально-економічними механізмами, але і ставала заручницею останніх. Успішною соціально-економічної адаптації новопоселенців сприяв вибір господарських ніш - вузька спеціалізація в

перспективних і дохідних галузях економіки забезпечувала успіх на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Сегментарна етносоціальна структура була типова для цього регіону і в попередні історичні періоди. Так під час Османської імперії зафіксована соціальна структура регіону з яскраво вираженими «горизонтальними» етнічними системами: громадянська та військова адміністрація, гарнізонні війська і обслуговуючий персонал був османським. Вони склалися з турків, греків-фанаріотів і Арнаутов (албанців); нерегулярні війська склалися з загонів легкої кінноти ногайських татар. Поряд з виконанням військової служби вони займалися кочовим скотарством; купці, міняйли і ремісники, які жили в містах і при турецьких гарнізонах, включали саму різноманітну з етнічної точки зору групу, що складалася з євреїв, вірмен, понтійських греків, італійців та ін.; осіле землеробське населення, складалося в основному з румунських (молдавських) селян і скотарів. Вони і становили переважну більшість населення.

Такий принцип етносоціального сегментування, виявився найбільш прийнятним і в період формування сучасного складу населення і господарського освоєння краю Російською імперією. Протягом кінця XVIII - першої половини XIX ст. проходить процес зміни етнічного складу населення і формування нової соціально-економічної структури. При цьому принцип групової адаптації зберігається. Кожна з етнічних груп займає свій життєвий простір, адаптується до нових природно-географічних і соціально-господарських умов: греки, вірмени, євреї домінують в торгівлі і ремеслі; болгари і німці - в землеробстві, російські - в рибальстві, гагаузи та молдавани - в тваринництві, і т.д.

Багато етнічні групи виявилися розділені по соціально-становим ознаками (статуси колоністів, козаків, державних селян, окремі станові цеху міщан і т.п.). Більшість з груп були "розведені" територіально і становили,

окремі адміністративні одиниці. Тобто, в рамках загальної території співіснували особливі етнокультурні сегменти. Болгарин, німець або гагауз, проживаючи в своєму селі, що не відчував особливої причетності до тих чи інших політичних процесів в імперії. Більшість з груп мало «кущових» систему проживання - окремі поселення з домінуванням представників одного з етносів, що утворювали історичні мікрорегіонах. Сьогодні сліди останніх зберігаються у виділенні «столиць» цих груп. Етнічні громади (молдавські, українські, російські, болгарські, єврейські, німецькі та ін.) Займали в містах певні ніші. Так, в німецькому звіті вказувалося: «Практично всі, що становить предмети споживання першої необхідності, зосереджено в руках греків. Всі галузі, не пов'язані безпосередньо з товарами першої необхідності, але представляють собою досягнення цивілізації контролюються вірменами; Євреїв же дістається тільки виробництво і торгівля галантерейними, господарсько-москательні і колоніальними товарами. Навіть фінансова сфера - від банківської справи до вуличних мініяйл, все прибрано до грецьких і вірменським рукам; всього лише кілька банкірів-євреїв і кілька мініяв ... »[2]

Умови переселення (політика імперії в поєднанні зі стійкою культурно-господарської системи і повним етнокультурним комплексом на момент переселення) зумовили готовність і можливість автаркійного існування етнічних груп як наслідок - консервація етнічного елемента, як найбільш значимого для реалізації власної соціальної «моделі благополуччя». Таким чином, культурна дистанція, яку стали «вибудовувати» групи розумілася як умова збереження «особливого становища», соціального статусу і вимагала постійного її підтримки і відтворення.

Крім того, факторами відносної соціальної ізоляції крім привілейованого правового становища і наявності особливої системи управління, були етнічна, релігійна і мовна відособленість, ендогамні шлюби, замкнутий сільський спосіб життя етнічних груп.

Важливо відзначити, що для діаспор півдня України характерна активна підтримка «живої пам'яті» - презентація тих елементів культури, які свідчать про її здатності транслювати традицію. Здатність до відновлення завжди повинна бути соціально аргументована, інакше втрачається сенс у підтримці етнічних кордонів. Так, після скасування пільгових статусів, в ході буржуазних перетворень 1860-1870-х р практично жодна група не прийняла асиміляційної стратегії. Підтримка етнічної кордонів виправдовувалося нестійкістю політичної влади - почергове перебування в складі різних держав, що створювало стабільні умови відчуження. Формування політичних уподобань для діаспор виявилось не вигідним. Лояльність до влади виявилася ситуативною, а це вело до оформленню ієрархічної ідентичності, найважливішим сегментом якої ставала - територія (регіон).

Нові соціально-політичні умови каталізували формування нової регіональної ідентичності в ситуативному поєднанні з національною. Групи, які закріпилися в стійкому прикордонному просторі, прагнули будувати свою ідентичність так, щоб зберігалася можливість належати кожному з існуючих центрів, периферії яких припадала на південно-західні землі сучасної України. Національна ідентичність в її публічному варіанті в регіоні - не актуальна, а регіональні характеристики, навпаки, зберігають дієздатність.

У всіх «старих» діаспорних групах можна констатувати наявність специфічної діаспоральної пам'яті, особливість якої проявляється в її подвійну природу. Основа - сформована в середовищі материнського етносу, до моменту переселення і базується на таких ключових позиціях селянського світогляду як «позачасовий» (нелінійне сприйняття часу). Минуле це сукупність усього того, що визначає сьогодення. Пам'ять про минуле виконує роль соціоохранного механізму. Активна її частина - є результатом незалежної від етнічного ядра розвитку і виражається в наявності внутрідіаспорної

компліментарності, як елемента психічної взаємодопомоги і визнання важливості історичних і культурних подій, що сталися в нових умовах.

Для будь-якої діаспори активність культурної пам'яті виражається в відтворенні свідомого колективного акту самовизначення. Діаспора завжди змушена формувати нову систему форм і стереотипів спілкування, закріплювати нову систему поведінки і норм (заборон і приписів) - «конструювати» новий соціальний порядок, прийнятний для всіх учасників процесу комунікації, включаючи владу. Елементом цей процесу є і переформування образу «свої» / «чужі». Причому нове середовище і нова Батьківщина для розглянутих діаспор в більшості - «свої» - «одновірці», так як прибували мігранти сюди як втікачі, які відчували релігійне гноблення. У цій ситуації нововведення політичного і економічного характеру з боку влади (організація соціально-економічної системи регулюючої життєдіяльності мігрантів) не сприймали як ворожі, як замах на «усталене знайоме», а як факт їх «вписування» в нову політичну структуру, що було наслідком бажання зберегти свою «традиційність», а отже сприймався позитивно.

Важливо відзначити, що регіональне свідомість (ідентичність) виступали як адаптаційна «мембрана» в економіко-політичному та соціо-культурних просторах, які зазнали процес маргіналізації, але в основному в соціально-національній частини, а етнічна частина була практично законсервована, що дозволяє діаспорним групам виступати в якості «експертів» в області традиційної культури.

Важливу консолідуючу роль в процесі життєдіяльності етнічних групи відіграють соціальні стратегії, які завжди спрямовані на підтримку позитивної ідентичності. Найбільш переконливим аргументом на користь подальшої консолідації завжди була загальна безперервна історія, тому міфологізація «пережитого» виступає формою підтримки сьогодення. Цей процес проявляється у формуванні «регіонального хронотопу»; в елементах

«сакралізації часу»; у вигляді конструюванні міфологем (наприклад, мотив переселення); інтерпретація регіональної історії. Мета конструювання історії в актуалізації тих подій, які можуть в новій ситуації «давати дивіденди» для реалізації «стратегії благополуччя» цієї спільноти. Подібні стратегії можуть реалізовуватися шляхом різних форм реідентифікації: «забування» (відмова від етнічності або існуючої інтерпретації історичних подій), або «згадування» коренів (пошук генеалогій, легалізація документів) з метою збільшення соціальних можливостей.

Прикладом сучасного процесу актуалізації соціальних можливостей етнічності в регіоні є рекламовані пільги, знижки, привілеї членам етнічних діаспор, формування екскурсійних маршрутів «єврейська Одеса», «грецька Одеса», та ін.

У нові соціально-економічних умовах - це можливості, які проявляються в зв'язку з геополітичними змінами на міжнародній арені. Для діаспор, чії Батьківщини в ЄС - другі паспорти для «болгар», «румунів», «євреїв», «карти грека». Так, безліч прикладів «згадування» / «повернення» до дідівської ідентичності у сьогоднішніх «євреїв», «греків», «болгар».

Функціонування стійкою і дієздатної регіональної ідентичності стало етапом на якому діаспори Півдня України стали набувати рис «транскультурного». Це дозволяє діаспорі об'єднувати кілька культурних орієнтирів і купувати в порівнянні з етносом, більше можливостей варіювати етнокультурними рисами: діаспора отримує можливість активізувати певні вектори культури в залежності від потреби; вона більш обізнана в міжетнічному спілкуванні і одночасно, більш толерантна (досліджувані групи демонструють прагнення до позитивного міжкультурного спілкування).

Така здатність швидко, завдяки незначним зовнішнім моделювання зберігати положительною ідентичність, внутрішню компліментарність в регіоні зумовила формування біетнічної ідентичності в рамках «старих

діаспор» (греко-болгари, болгари-гагаузи, греки-гагаузи; албанці-болгари-гагаузи). Це факт пояснюється декількома моментами: спільною історією переселення і близькою культурної; в момент переселення етнічна ідентичність поступалася конфесійної, тому переселенців записували як одновірців, відсуваючи етнічну приналежність на другий план. Так, респонденти, які визначалися як члени тільки «грецької» або тільки «болгарської» групи // в іншому варіанті - тільки «болгарської» або тільки «гагаузької» групи // в третьому - тільки «молдавської» і тільки «румунської» не могли чітко вказати відмінності між цими групами.

Близьку культурно-історичну долю сьогодні продовжують підкреслювати грецька, болгарська, гагаузька, вірменська діаспори. Цікавий факт: вимога грецької громади Одеси «поважати пам'ять свого колеги» і повернути пам'ятник градоначальнику Одеси Г. Маразлі на Грецьку площу, звернене до муніципалітету підписують представники гагаузької і болгарської діаспори.

Історичні та геополітичні особливості регіону, що забезпечили збереження можливості підтримки толерантної мультиетнічних середовища, зумовили презентацію етнічної культури, як способу адаптації в регіоні.

У другій половині XIX ст. відбувається істотне посилення ролі етнічної презентації та лобювання інтересів не тільки в економічній, але і в соціальному житті. Оформляється остаточно «хазяйська» стратегія в поведінці етнічних діаспор Півдня України. З одного боку цього вимагав комерційний інтерес. «Впізнаваність» - запорука тривалості і возобновляемості! Повсякденна культура передбачає приналежність її носіїв до пізнаваних (традиційним) групам, що обумовлює свідому демонстрацію причетності до етнокультурним або конфесійним співтовариствам, кожне з яких «утримує» частина соціального простору, в межах якого і функціонує.

Такі соціально-культурні «впізнавані» простору в Одесі з моменту її формування зуміли «закріпити» за собою: німецька, грецька, єврейська громади та ін. Громади цих діаспор проводять по місту тематичні екскурсії, демонструю своє право на це місто, проводяться регулярні наукові конференції, вимагають від міської влади визнання і закріплення в ландшафті міста слідів соціальної значущості своїх діаспорних груп як в історичній ретроспективі, так і в сучасній соціальній інфраструктурі.

Діаспори наполягають на демонстрації їх причетності історії краю, прагнучи в ландшафті міста закріпити своє право не на «загальний», а на «свій дім». Використання такої стратегії завжди орієнтоване на виділення «своїх» - мають право бути «господарями» і «чужих» - таким правом не володіють або які претендують на нього незаконно. Презентація «своїх» культур «старих діаспор» частіше була етно-економічної (грецький ринок; німецький ринок, торгові дома і ін.) За аналогією сьогодні відбувається маркування просторів, які в силу обставин опинилися підлеглими новим мігрантам (китайський ринок або китайський ландшафтний парк; в'єтнамський житловий комплекс та ін.)

В останні десятиліття в містах регіону активно почали створювати соціальні ніші сільські громади, стаючи місцем тяжіння нових мігрантів. Вони мають організовану мережу сільських громад в області і добре організовані громади в містах Білгороді, Ізмаїлі, Одесі. Особливість цих діаспор - швидкий розвиток соціально-етнічної інфраструктури в містах, що пояснюється достатніми економічними, демографічними ресурсами і стійкої соціально-політичним впливом в регіоні. Прикладом таких мережевих діаспор в регіоні є болгарська, гагаузька і вірменська діаспора.

Презентація етнічності реалізує соціальний інтерес - виконує функцію орієнтируюцюю і адаптується. Прагнення до стабільної соціальному середовищі і соціальній інфраструктурі зберігається, так як відповідає життєвим потребам. Неформальна соціальна інфраструктура, створювалася не

органами виконавчої влади, а етнічними або конфесійними групами виконує роль соціальних меценатів (пільгове навчання, допомога при влаштуванні на роботу, матеріальна і соціальна підтримка). Адаптація передбачає «вписування» черговий культури в культурне поле регіону. Таке «вписування» передбачає не тільки маркування простору, але і знаходження історичних підстав для такого права. Так з'являється новий для традиційної Одеси локус культури - мусульманська Одеса, благо історичних підстав достатньо.

Діаспори сьогодні роблять активний упор на презентацію соціальних програм для своїх членів: створюються торговельні мережі «дозволенних» товарів (мережа ресторанів, кафе магазинів «халял», «кашер» і ін.), Відкриваються освітні установи (від недільних шкіл до університетів), створюються інститути і організації для соціальної та політичної реабілітації представників діаспор, які зазнали репресій (Одеське обласне німецьке національно-культурне товариство «Wiedergeburt»; общинний центр "Мигдаль", та інші.) Основна мета діаспор - закріпити етнічну групу за достатньої кількості соціальних ресурсів.¹⁶⁵

Сьогодні ця тенденція яскраво проявляється в стратегіях, що обираються «новими діаспорами» (китайської, арабської, в'єтнамської, чеченської і ін.). Кожна з нових оформилась груп крім активного культурного самопрезентації (відкриття культурного центру, мовних шкіл, будівництва сакральних центрів для своїх громад), займають в містах значне економічне і політичний вплив. Так ісламська громада є співвласником найбільшого оптового ринку; в'єтнамська «тримає» торгівлю валютою; китайська забезпечує роботу ринку

---

¹⁶⁵ Коч С.В. Социально-экономические модели адаптации этнических групп (на примере «старых» и «новых» диаспор юго-западного региона Украины) // Предупреждение насильственных конфликтов в мультикультурных сообществах и формирование культуры мира: Сб. науч. трудов / ред. Сост. М.А. Араджиони, И.В. Брунова-Калисецкая / Крымское отделение Института востоковедения имени А.Е. Крымского Национальной академии наук Украины. – К.: ЧП «Золоті Ворота», 2011. – С. 61 – 71 – (Серия «Межкультурный диалог: история и современность»; вып. 1)

«Авангард» У масштабах міста можна мабуть говорити тільки про китайську і в'єтнамській діаспорі, які не тільки мають впливові земляцтва, а й активно формують свій життєвий простір в місті (наприклад, в'єтнамське земляцтво в Одесі за свій рахунок побудувало житловий комплекс «Лотос», який розрахований на 500 сімей).

Активно / агресивно ростуть (мається на увазі демографічний і економічний ріст) діаспори мають, як правило, істотно лобі у владі. Відбувається постійний обмін статусного характеру у взаємодії між міською владою та активістами таких етнічних груп. З одного боку, громадські діячі, використовують етнічність з метою придбання або накопичення соціального капіталу. Вони пропонують свою етнічність як підстава для отримання статусу. «Лідер» офіційно визнається представником етносу на даній території. Міська влада очікують отримати від такої угоди можливість контролю над «етнічної діаспорою», якщо досягти цього не вдається, влада розраховує на дивіденди «іміджового» властивості. На прикладі Одеси можна виділити кілька таких груп: болгарську діаспору представляє депутат Одеської обласної ради Кіссе А.- президент Асоціації болгар України; гагаузьку діаспору - депутат обласної ради Волков П .; грецьку діаспору - Сімвуді В., який балотується до міськради за списком партії «Справедливість»; вірменська діаспора представлена у владі депутатом Обласної ради Петросян Ф., директором концерну «Веселка» Хачатрян Е .; а представники сирійської і чеченської діаспор, наприклад, представляють свої соціально-економічні інтереси через зацікавлених політиків.

Серед сучасних діаспорних груп розвиваються такі, які не можуть претендувати на реальне соціально-економічний вплив. Зазвичай ці групи акцентують увагу на «відродження» своїх культур. Їх ядро складають романтично налаштовані активісти, щиро прагнуть до утримання і розвитку певної етнічної ідентичності та намагаються заразити цим прагненням якомога

більше людей. Культурна традиція при цьому носить фольклористичних характер. Це законсервований образ культури, зрозумілий етнографам, але чужий переважній більшості індивідів, статистично належать даної етнічної групи. У просторі Одеси до таких груп сьогодні можна віднести чеську, польську громади та ін.

Але в будь-якому випадку - всі варіанти спрямовані на сегментування, або вже фіксують сегментування аудиторії за етнічною ознакою.

Історичні і соціально-політичні умови формування регіону: соціально-економічна маргінальність етнічних меншин, загальні соціально-економічні установки в момент переселення і подібні соціально-політичні умови в приймаючій соціальній системі, призвели до формування міцних, часто ізольованих громад, головним завданням який є передача досвіду і взаємна соціальна і фінансова підтримка. Згодом, об'єднаний фінансовий капітал став істотним доповнює фактором для подальшої підтримки родинних і культурних зв'язків в діаспорних групах. «Нові діаспори», створювані в результаті сучасних міграційних потоків, адаптуються за тим же принципом - культурної та економічної самопрезентації. Презентація етнічності діаспорами спрямована на лобювання групових соціально-економічних інтересів, а підтримку внутрішньогрупових діаспоральних «соціальних мереж», що виконують соціально-психологічну і адаптується функцію, розглядаються як «соціальний капітал», що дозволяє зберігати за групою соціально-економічний простір в регіональній системі.

Соціально-економічна адаптація етнічних груп мігрантів та формування діаспор передбачає постійне маніпулювання позиціями соціально-статусного характеру; ностальгічного характеру; знаками культурної традиції, що демонструють право на «володіння» соціальним і міським простором. Іншими словами, виходячи з наявності в різних групах специфічних соціальних моделей - «моделей благополуччя», в центрі уваги опиняються: способи

формування та підтримки групою позитивної ідентичності; стратегії соціально-культурної пам'яті; моделі комунікаційного поведінки; форми презентації групи в навколишньому їх соціально-політичному середовищі; способи лобювання етнічних інтересів в системах влади.

2.4. Транскордонне позиціювання культурної ідентичності: соціально-політичний аналіз.

Сучасна політика розуміє ідентичність як продукт соціального або політичного процесу, розглядає її як колективний феномен і використовує для пояснення природи групової солідарності і колективної дії. Маючи в своєму розпорядженні матеріальними і символічними ресурсами, держава прагне організувати і контролювати процеси ідентифікації у суб'єктів соціально-політичного простору, таким чином, щоб соціальна поведінка і реакції окремих акторів залишалися прогнозованими і конструктивними.

Місце взаємодії суміжних держав і культур, яке визначається як транскордонне простір, наділене безліччю актуальних характеристик. Одна з яких визначає його як «глокальна» простір з множинною і «текучою» ідентичністю. [¹⁶⁶, с. 61 - 62].

Діалектика взаємодії процесів глобалізації та локалізації зумовлює системні суперечності в процесах ідентифікації, особливо яскраво вони проявляються в просторах де немає закритого, замикається на себе національно-державного простору [¹⁶⁷]. В цілому, в просторах, де державний контроль ослаблений в силу віддаленості від центру або в силу дій процесів геополітичної конкуренції з меморіальними і інформаційними війнами, ідентифікаційні процеси виявляються підпорядковані прагматичним,

---

¹⁶⁶ Брубейкер, Р. Этничность без групп. пер. с англ. И. Борисовой; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. — 408 с.

¹⁶⁷ Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма - ответы наглобализацию. - М.: Прогресс-Традиция, 2001. - 304с.

утилітарним завданням адаптації і пристосування до умов соціально-політичного середовища.

Специфіка транскордонного простору визначається стратегічним значенням і роллю прикордонних територій, які виступають зонами прикордонного контролю двох або більше політичних центрів. Виникає на тлі пограничності система багаторівневої комунікації залежить від особливостей прикордонного режиму, стабільності політичних центрів, які його встановили і від кількості локальних суб'єктів самого простору.

Характерною особливістю транскордонного регіону є його «подвійність». З одного боку, транскордонний регіон - це політико-адміністративна реальність, позначена державним кордоном яка має тиск з боку політичного центру, якому належить. З іншого боку - це ментальна конструкція з важко визначити, динамічними, «пульсуючими» кордонами і складною ієрархічною ідентифікаційної системою в самовизначенні місцевих локальних груп.

Гетерогенна культура транскордонного регіону лабільна, полиморфна, толерантна. Толерантність зумовлена взаємозалежністю суб'єктів соціокультурного простору і «буферним становищем» по відношенню до центрів управління і титульної культури. Розглядаючи трансгранічье як соціальну, субнаціональну систему ми виходимо з тези, що центральною категорією, структурують зміст поняття «трансгранічье», є поняття «прикордонна територія», яке розуміється як соціокультурний простір, що має історію і перспективи розвитку.

Регіони стабільного прикордоння («буферні зони») або «периферії провінцій», володіють подвійною культурної природою. З одного боку, вони є частиною культурного простору, де забезпечення цілісності системи відбувається за рахунок функціонування традиційних міжкультурних зв'язків та процесів акультурації, а пошук культурної ідентичності всередині

регіональної системи є відповіддю на динаміку змін центр-периферійних відносин. З іншого боку, трансгранічне зумовлює етнокультурну дифузію, яка стає результатом різних умов соціально-політичної адаптації для груп з єдиною етногенетичній основою.

Рухливість, нестабільність політичних кордонів в регіонах «буферного», стабільного прикордоння характеризуються етнічно і культурно виділяються анклавом. Стабільність локальних форм культурної ідентичності в цьому випадку зумовлена нестабільністю геополітичних центрів. Внутрішні буферні периферії, формуються історично в процесі створення умови для захисту центра і залишаються об'єктом традиційної експансії. Такі периферії було складно завоювати (їх лояльність було демонстративно умовною) і ними було важко керувати (готовність до розвитку по шляху автономізації або до швидкої зміни керуючого центру).

Так як для таких регіонів є характерним формування «діаспор катаклізми», то закономірно, що їх ідентичність набуває характеристики «капсульної», «дифузійної», «кластерної», «кризової», «гібридної». Зміст поняття ідентичності локальної групи включає: 1). позиціонування групи в просторі (локусі), яке може виступати маркером територіальної ідентичності та / або етнічної ідентичності, або розглядатися як другорядна характеристика локальності; 2). наявність у групи ознак семіотичної зв'язку з простором, місцем (топосом) через наявність регіональної хронології та історії, визнання унікальних властивостей локальної групи / субгруп, обумовлених місцем проживання; 3). уявлення простору як характеристики стереотипу групи (не тільки «своїх / чужих», але і «успішних / відсталих», «залежних / самостійних», «войовничих / мирних» та ін.; 4). ставлення до процесів геополітичної реструктуризації як до закономірного процесу розвитку простору, або як до політичної аномалії, яка руйнує смисли і процеси поступального розвитку соціального

Для локальних діаспорних груп зберегли повний комплекс культурно-побутових особливостей і мають достатньо ресурсів (демографічних, соціально-статусних, нормативних) для розвитку може бути характерний «капсульний тип» культурної ідентичності [¹⁶⁸]. Культурний і соціальний ізоляціонізм від материнської і приймають культур в умовах транзитного, транскордонного регіону може сформуватися як спосіб збереження соціально-економічної ніші, зайнятої в умовах етнокультурної кооперації; як захисний механізм, орієнтований проти політики універсалізації приймаючого суспільства з метою збереження можливості на зміну вектора інтеграції в ситуації трансформації системи та ін. При такій моделі ідентифікації групи і формування суспільства з високим ступенем локалізованість і територіальної ідентичності виникає потреба в інституалізації групи з метою презентації її інтересів в структурах прикордонних держав.

Трансгранічю характерно поступальність в зміні культур (наприклад, «мовна безперервність» або теорія «регіональних» мов) і систем управління. Культурна «дифузія» забезпечує видиму єдність простору і таким чином вона протиставляється природною для трансграніччя, політичної дискретності. Під «дифузійною» ідентичністю розуміються невизначені, поплутані подання про себе і про групу приналежності. Цей термін був запозичений з психології, де був застосований Е. Еріксоном для визначення вікових особливостей поведінки. [¹⁶⁹] «Диффузність» може виявлятися у формі домінуючого регіональної самосвідомості над локально-груповим або етнічним. М'якість і трансформерні такого самоопределення зумовлює або прогресуючий процес

---

¹⁶⁸ Сундуева Д. Капсульный тип культурной идентичности ассимилирующихся малых этнических групп забайкальского трансграничья. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. вопросы теории и практики (входит в перечень вак). Тамбов: Грамота, 2015. № 1. ч. 2. с. 183-187.

¹⁶⁹ Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Пер. с англ. М.: Флинта, 2006. 342 с.

маргіналізації і асиміляції, або процес оформлення субкультурних кордонів локальних груп.

Як результат рефлексії в складній мультикультурній системі сучасного суспільства представляється тип «гібридної ідентичності» [¹⁷⁰]. Суб'єкт з «гібридною» ідентичністю, формується в просторі, де кордону «свого» і «чужого» втратили жорсткість і бар'єрність і сформувалися умови для множинних форм ідентичності. У сучасних дослідженнях зустрічаються такі поняття, як «креолізації», «культурний синкретизм», «транскультурного», «глобальна культура перехрещення» [¹⁷¹, с. 25]. Можна говорити про різних контекстах цих понять, однак всі вони демонструють ідею сучасного глобалізованого світу, де принцип «гибридности» дозволяє розкривати такі відносини між культурами, коли вони опиняючись в положенні нерівності, мають можливість себе артикулювати [¹⁷², с. 58]. Прикладом таких ситуацій можуть бути мультілокальні соціальні і культурні практики діаспор.

Маргінальні спільноти, утворені в результаті гібридизації, мають природну поліморфно, лабільністю і транзитних, вони здатні виступати в якості медіаторів, «перекладачів» на різні семіотичні мови, адаптувати запозичення і вбудовувати їх в новий контекст. Звідси і постмодерністське уявлення про гібридних культурах, які розглядаються як умова формування відкритого соціального простору.

Як спосіб групового самовизначення, в транзитних і транскультурних просторах представляється форма «кластерної» ідентичності в основі якої

---

¹⁷⁰ Мачина А. Гибридная идентичность как фактор политической реальности европейского общества. Вопросы политологии. 2018. Т. 1. № 29. С. 24–32.

¹⁷¹ Terkessidis M. Globale Kultur in Deutschland oder : Wie unterdrückte Frauen und Kriminelle die Hybridität retten. Kultur — Medien — Macht : Cultural Studies und Medienanalyse. Hrsg. A. Hepp, R. Winter. Opladen ; Wiesbaden, 1999. S. 23—38.

¹⁷² Bhabha H. Culture's in-between. Questions of Cultural Identity. Ed. by S. Hall, P. du Gay. London: SAGE, 2008. P. 53—60.

лежить накопичений соціальний капітал [¹⁷³]. Неофіційні, норми і цінності, які зумовлюють групову поведінку і систему очікувань в умовах далекого і слабого політичного центру. Кластерна ідентичність зумовлює розвиток соціальних мереж, земляцтв, етнокультурних транснаціональних утворень, які формуючись «над» державними інститутами компенсують їх дисфункціональність.

Соціальний капітал (термін запропонований П. Бурдьє [¹⁷⁴]) Розглядається як ресурс локальної групи, який визначає її стійкість і стабільність і є умовою суб'єктності, підставою на отримання соціальних статусів «етнічного» або «національного» меншини. Застосування поняття «соціальний капітал» до діаспорним колективам макро- рівня (ідея Дж. Турнера [¹⁷⁵]), дозволяє виділити особливості транснаціональних етносоціальних систем нового типу в порівнянні з класичними формами локальних діаспор, які не володіють дієздатністю на політичному та економічному рівні.

Слід зазначити, що танснаціональні соціокультурні мережі можуть одночасно служити в якості ефективного каналу для національної або навіть націоналістичної політики, для етнічного та релігійного фундаменталізму і, отже, розробляти проекти просторів і культур.

Кожне простір має свій специфічний ресурс всередині якого функціонує етнофор. Кожне з полів такого простору (історичне, культурне, економічне, конфесійне і ін.), Співіснуючи і взаємодіючи один з одним володіє власною логікою розвитку, що і дозволяє людині і етно-групі успішно реконструювати / добудовувати пошкоджені ділянки локальної та етнічної пам'яті. У кризовій

---

¹⁷³ Тарасенко В.В. Кластерная идентичность и социальный капитал. Философские науки. 2011. №12. С. 108— 116.

¹⁷⁴ Бурдьє П. Социология социального пространства. Пер. с французского; отв. ред. перевода Н. Шматко. М. - СПб: Алетейя, 2007. 288 с.;

¹⁷⁵ Turner J. The formation of Social Capital: A Multifaceted Perspective. J. Turner. 2000. URL: www.unlv.edu/center/adv/archives/interactonism/index.html.

ситуації, актуалізуються ті події, які можуть в «давати дивіденди». «Кризова» локальна ідентичність, по суті не несе однозначних характеристик, але має значний потенціал в силу високої адаптаційної здатності, яка визначається багатомірністю соціокультурного простору групи. Рух культурної традиції стає контрольованим. Історичні факти легко перетворюються в міфологічний конструкт. Трансформенність такої ідентифікаційної стратегії зумовлює подвійну етнічекую і національну лояльність, поліглотність. [176].

З точки зору методології дослідження ідентифікаційних стратегій, що обираються локальними групами в прикордонні, важливим є виявлення соціальних програм, які формуються групами, які впливають на виживання і збереження групових кордонів. Спадкування і відтворення програми поведінки в конкретному соціальному середовищі можна інтерпретувати через теорію руху традиції (Н. Чебоксарова, С. Арутюнова, Л. Куббель). Однак для умов трансграніччя, актуальною видається «теорія соціальних естафет» М. Розова, в якій обставини, політичний контекст подій впливають на визначення дії естафети. [177]

Висновок. Пошук культурної ідентичності локальними групами в умовах глобалізації та транскордонної інтеграції в сучасній науці називають регіоналізацією. Її можна розглядати як реакцію на культурну уніфікацію (глобалізацію, інтеграцію, націоналізацію). Так якщо з одного боку, транскордонна ідентичність співіснує з національною ідентичністю, то з іншого, вона створює «фронтірність» на локальній території, розширюючи регіональну ідентичність.

У той же час, пошук і зміна позиції локальної групи в культурному просторі трансграніччя можна визначити, як транскордонне позиціонування

---

¹⁷⁶ Коч С.В. Локальная идентичность в кризисной ситуации (на материалах истории греческой диаспоры Украины). Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник материалов и исследований в память В.Н. Станко. О.: СМІЛ, 2012. С. 374 – 383.

¹⁷⁷ Розов М.А. Феномен социальных эстафет. Сборник статей. Смоленск. СГПУ. 2003. 93 с.

культурної ідентичності. Позиція етнокультурної ідентичності обумовлюється динамічними трансформаціями простору, структури населення, способів поширення інформації та обставин соціально-політичного розвитку, а також еволюцією системи очікувань всередині групи.

Сформований «глокальна» поле в трансгранічье, демонструє множинність актуальних форм ідентифікації, які демонструють прагматичний підхід груп до способів і форм виживання в умовах дисфункціональної і фрагментарною системи державного управління.

РОЗДІЛ 3.

ЛОКАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ ПРИКОРДОННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИКИ: ОНТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

3.1. Образ прикордоння в контексті політики ідентичності

(

Кордон - це не тільки поняття, а й явище, яке досліджується природними і гуманітарними науками. У загальному сенсі межа розглядається як область (лінія, точка, район, зона) переходу між середовищами і просторами, з якісно і кількісно різними властивостями і параметрами. [¹⁷⁸: 43]

Поряд з самим кордоном (культурної, історичної, політичної, економічної, географічної), вивчаються образи кордонів домінуючі на тих чи інших територіях в певні епохи, в рамках локальних цивілізацій. Такі "образи своєї землі" формуються на базі репрезентуемая, цільових уявлень (родових, етнічних, соціальних і політичних груп) про функції, місце, роль кордонів в житті суспільств. Образи кордонів є елементи менталітетів і ментальних просторів соціо-культурних груп. Колективне уявлення про кордон (розташування, форма, функції, організація і можливості трансформування), формує образ територіального простору соціуму, як цілісної, що самовідтворюється системи, яка підтримує існування ціннісних установок в рамках соціально-політичної структури. Чіткі уявлення про кордон припускають існування стійкої ідентифікації в соціумі, що формує стабільні соціо-політичні відносини в межах обмеженої території і дає можливість уникнути космополітичної невизначеності щодо сучасних кордонів. [¹⁷⁹: 21].

---

¹⁷⁸ Замятин Д. Н. Русские в центральной Азии во второй половине XIX века: стратегии репрезентации и интерпретации историко-географических образов границ // Восток. – 2002. - № 1. – С. 43 – 63.

¹⁷⁹ Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении // О геополитике. Работы разных лет. - М.: Мысль, 2001.

Будь-яка політична межа являє собою особливий багат шаровий, поліфункціональний феномен, дія якого передбачає поєднання багатьох образів, але, перш за все: природно-географічного, культурно-цивілізаційного і політико-економічного. Будь-який з них, сам здатний обґрунтувати існування політичної кордону, але кожен, за допомогою актуалізації нових підстав для соціальних ідентичностей, підвищує її доцільність і надає їй легітимного характеру. Образ кордону і домінування певних легітимізуючих факторів в кожній конкретній історико-географічній точці будуть мати стійкі особливості, які суттєво впливають на політичний процес.

Сьогодні, кордони держав - це кордону реального життєвого простору багатьох народів. Вони синтезують в собі безліч різнохарактерних етнічних образів і культурно-політичних стратегій. Своєрідність і закономірності формування цих образів проявляється, перш за все, в історичній динаміці і в регіональних характеристиках.

Виникає межа як, символ розділу "свого" і "чужого" світу, вона символізує наявність упорядкованого "космосу", протиставляючи його вічного "хаосу", відокремлюючи "людський світ" від стихії природи. Кордон виконує, перш за все, сакральну, захисну функцію, визначаючи простір, де незмінно домінує такий спосіб поведінки, такі правила, які дозволяють протиставляти "порядок" одвічному "хаосу".

Ранні землеробські громади сформували концентричний спосіб сприйняття простору, з'єднаний з ідеєю початку або центру [180: 27]. Хлібороб був прив'язаний до поля і дому, залишаючись нерухомим, він відтворював навколо себе концентричні кола обжитого простору, які тягнулися до кордонів відомого йому світу. Простір ділився на «своє», освоєний і на «чуже», що лежить за межами «свого» і тому незнайоме, вороже.

---

¹⁸⁰ Тишков В.А. Культурный смысл пространства // Этнографическое обозрение. – 2004. – №1. – С.20 - 27.

У давнину, проведення кордонів було «справою богів» до таких обрядів допускалися тільки втаємничені особи. [¹⁸¹, 97] У більшості народів сакралізація кордонів висловилася в існуванні особливих покровителів кордонів - берегинь: у слов'ян - цур (рис), у римлян - Термінус (Термін). Серед захисників кордонів, а точніше входів і виходів - дволикий Янус, захисник вхідних дверей - Форкул, захисник порога - Ліментін (звідси «лімос» - укріплена кордон), богиня дверних замків - Кардеа.

Не менш наочно сакральність кордонів проявляється в мові, що демонструють такі вирази як, «перейшов усі межі», «дійшов до краю» (рос.) «Зійти з ліри» (лат.) Вживається для позначення поведінки людини, яка не відповідає ustalеним правилам

Земля, в якій спочивали предки і яка переходила, наслідуючи, з роду в рід, вважалася недоторканною. За повір'ями багатьох народів, душі тих, хто не поважає святість кордонів, господарює на землі чужих предків, піддаються прокляттю, після смерті ніколи не знаючи спокою. [¹⁸²] Для позначення кордону ставили межовий камінь, хрест, садили дерево / дерева, залишали смугу незораній землі, зберігали чагарник, ставили огорожу, кидали кістки тварин, вугілля, виривали канаву або могилу. [¹⁸³: 537 - 540]

Територія виступає значущим ознакою ідентифікації народу. Земля асоціюється з образом її мешканців. У ній укладені коріння народу - могили предків. Перша видима під охороною межа зводиться навколо некрополя - міста предків, відокремлюючи його від території мирської - житлової та

---

¹⁸¹ Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении // О геополитике. Работы разных лет. - М.: Мысль, 2001.

¹⁸² Кайсаров А. Славянская и российская мифология. // Кайсаров А.С., Рыбаков Б.А. Мифы древних славян. Велесова книга. – Сост. А.И. Баженова, В.И. Вардугин. – Саратов., “Надежда”, 1993.

¹⁸³ Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах/ Под ред. Н. И. Толстого. – Т.1: А-Г. – М., 1995.

торговельної. Друга - зовнішня фортифікація, частіше представляла «магічну» (адміністративну межу), яка позначала новий соціальний феномен. [184]

Простір відокремлене подібної сакралізували кордоном, представляло інтеркомунікаційний вузол і виконувало компліментарні і мирські, побутові функції. Воно служило пунктом збору в дні поминання покійних, виконання релігійних обрядів, а також зоною інтенсивного обміну речами і інформацією, тобто, було місцем, де територіально з'єднувалися етнічно і культурно споріднені групи. Інтеграція у вигляді освіти замкнених етнополітичних систем демонструє їх активну протиставлення по відношенню до зовнішнього середовища.

Контур соціального часу носив фактично замкнутий, циклічний характер: орієнтація не на належне, а на суще, абсолютизація цінностей минулого обумовлювала сакралізацію і містифікацію просторових і часових меж. Несакралізований, невпорядкований «закордонний світ» викликав страх перед його мешканцями. Це виражається в ранніх формах дипломатичного дії: війнах з сусідами (бажання «окультурити»); шлюбної дипломатії; торгівля через проксена в Греції.

Однак, до тих пір, поки залишалися «нічийні» не заселені землі, кордони володінь чітко не фіксувалися ні на місцевості ні в документах.

Про структуру такої межі можна говорити лише відносно, враховуючи її неміцність, рухливість основних параметрів. У просторово-часовому відношенні це територія пульсуюча, пронизує маршрутами рухів прикордонних племен, які ведуть до короткочасного розширення кордону і моментального її внутрішнього переструктурування. Каркасом кордону є напрямки кочових набігів і супутні їм великі прикордонні укріплення і система

---

¹⁸⁴ Неклеса А.И. Глобальный град: творение и разрушение. Размышления об истории, о цивилизации и прогрессе // Восток. – 2003. - № 1 – С.136 – 155.

наглядних пунктів. Ранні держави частіше поділялися природними перешкодами. Кордон, як лінія розмежування територій не проводилася.

В державі, кровне поділ спочатку доповнюється, а потім, замінюється територіальним. Як неминучий наслідок оформлення держав, слід було розмежування територій, межі яких визначалися і захищалися за допомогою сили. Державні кордони часто втрачали етнокультурну домінанту і визначалися політичної та економічної цілоесообразністю. Вони не були чіткими і визначеними, часто переглядалися за підсумками військових дій.

У рабовласницькому суспільстві поняття державної території в його сучасному значенні не існувало. Державі належали ті землі, які належали його підданам. Образи державно-політичної і етнокультурної кордону перестали збігатися, хоча останній, став відігравати суттєву роль в соціальному розмежуванні суспільства. Цікаво, що, стародавні греки, розкриваючи поняття Батьківщини, починали з того, що це "земля, всі мешканці якої зацікавлені в її збереженні" [185: 77].

На місцевості межі зустрічався рідко, зазвичай нею була незаселена смуга землі або природні бар'єри, причому останні були краще. Таким чином, етнокультурна домінанта у визначенні кордонів поступилася місцем природно-географічної та політико-економічної.

В період феодалізму і абсолютизму ставлення держави до території залишалось аналогічним, хоча обриси цієї території придбали більш чіткий характер. Особливо це стосується Європи, де режим кордонів і самі державні кордони пройшли складний шлях становлення. Будівництво фортець в Європі, засік в Росії століття залишалися головним механізмом, який фіксував державну приналежність території. [186: 62] Склалися кордону-зони, які з

---

¹⁸⁵ История в Энциклопедии Дидро и д'Аламбера. Пер. и прим. Н.В.Ревуненковой / Под общ. ред. А.Д.Люблинской. Л.: Наука, 1978.

¹⁸⁶ Костомаров Н.И. Русь крещеная. – М., 1989.

часом еволюціонували в межі-лінії. [¹⁸⁷:66] Першим відомим міжнародним договором, який встановлював прикордонну лінію був Піренейський договір між Францією та Іспанією 1659 р.

Навпаки, Арабський світ до теперішнього часу інертно ставиться до проблеми граничного розмежування, постулюю свою цілісність. З цього моменту стає актуальною проблема співвідношення історико-географічних образів кордонів. [¹⁸⁸]

Членування європейських просторів Нового часу, багато в чому орієнтовані на зближення, тотожність етнографічних, національних і політичних кордонів. Для Європи базової, територіальної спільністю, що організує політичну, соціальну, культурну життя, вже є нація-держава. Загальні принципи організації геополітичних просторів європейського типу вимагали генералізації приватних місцевих культурно-географічних кордонів, а традиційне простір азіатського типу - архаїчно, межа тут не сприймається як сувора лінія, це не історична даність, а геополітичне завдання. [¹⁸⁹: 355]

Під азіатської кордоном розуміється порівняно велика бар'єрна територія, смуга між різними державами або напівдержавними утвореннями, політичний режим існування якої де-факто представляє переплетення різномірних, осколкових місцевих і регіональних структур. Буферна таких території безсумнівна, але її специфіка саме в своєрідній геополітичній невпорядкованості, зовнішньої хаотичності; це спресована, але аморфна, з точки зору європейця, геополітична черезсмужжя. Расселенческім і господарська тканину цієї території виступає елементом 2-го порядку; розриви

---

¹⁸⁷ Клименко Б.М., Порк А.А. Территория и граница СССР – М., 1985.

¹⁸⁸ Замятин Д. Н. Русские в центральной Азии во второй половине XIX века: стратегии репрезентации и интерпретации историко-географических образов границ // Восток. – 2002. - № 1. – С. 43 – 63.

¹⁸⁹ Дугин А. Основы геополитики. - М., 1999.

цієї тканини і формують структуру азіатської кордону і азіатської ідентичності, яка погано пов'язана з територією.

Для країн Західної Європи характерним є множинність пересічних, що накладаються один на одного територіальних ідентичностей, які співіснують.

Азіатська межа - геополітичне утворення, структура якої багато в чому визначається природними географічними рубежами і перешкодами. Тип європейської, жорстко структурованої і абстрагованою від конкретної території, кордону передбачає дистанціювання від фізико-географічних реалій, які просто вбудовуються в уже усталений геополітичний баланс. Азіатська межа живе природними географічними рубежами.

Своєрідність образів етнонаціональних кордонів, простежується в бажаних ознаках кордону і в слововживанні. Так швед говорить «skrank» - межа, житель Східної Азії - "kwan" - бар'єр і при цьому має на увазі, що впало зрубане дерева, коли житель лісу приймає за прообраз кордону (Mark, March, Mal) стовбур дерева (Schnele, Sned, Schedbaume), житель відкритих рівнин - лежать камені (Kaag, Schied, Stein), а хлібороб - околицю лісу. "Lira" - протяжна борозна у романських народів рівнозначна околиці лісу (Rain). Виникають відтінки понять, якщо романська прикордонна традиція виступає паралельно з німецької, наприклад межа (frontiere) з borderland (Bord) кордоном країни і boundary (прикордоння) якщо лінія захищена стіною, лімес (системою прикордонних укріплень), і в мові протиставляються захисних смуг.

Limes, finis, terminus - припускає поняття спільності долі всередині одного разу проведених кордонів, confinium, confinatio - має на увазі поняття суміжної простору. [¹⁹⁰, 34]

---

¹⁹⁰ Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении // О геополитике. Работы разных лет. - М.: Мысль, 2001.

Особливо яскраво виявляють своєрідність етнокультурні образи кордонів в зонах контакту різних суспільно-історичних середовищ, де стикаються впливу різного прикордонного права, яке визначає специфіку формуються геополітичних і державних кордонів.

Умовно можна говорити про європейський, західному і азіатському, східному, американському типах політичних кордонів.

Історична політика розглянута в трьох видах: як практика формування образу солідарного, лояльного суспільства; як інструмент політичного тиску на службі у держави; як механізм меморіальної індустрії глобального світового порядку, який привів до формування меморіального законодавства.

Зростання інформаційних потоків в другій половині ХХ ст стало в рази перевищувати динаміку розвитку знання. Виникають альтернативні версії історії (копії без оригіналу), які відбивають трансформацію соціально-політичного простору в межах доповненої реальності епохи пост-правди.

По перше, відбулись просторові зміни в інтеграційних системах, з'явилися впливові транснаціональні і наднаціональні суб'єкти політичних процесів, як альтернатива традиційним модерним державам. По друге, нові мережеві етнокультурні, соціально політичні простори створюють якісно «іншу» інформаційну та комунікаційну систему. По третє, історичні наративи набувають утилітарної функції у внутрішній політиці, правових і законодавчих практиках, ідеологічних і військових конфліктах. Редукція та втрата сенсу під час політичного дискурсу, семіотична плутанина та конструювання «нового змісту» - це риси «зручної правди», яка продиктована виключно політичними інтересами, особливо в електоральних процесах, які відривають шлях до влади []¹⁹¹

---

¹⁹¹ Чугров С.В. Post-truth: трансформація политической реальности или саморазрушение либеральной демократии? // Полис. Политические исследования. 2017. № 2. С. 42-59
file:///C:/Users/User/Downloads/Chugrov_S.V._Post-truth_(1)%20(1).pdf

Починаючи зі 80-х років поширюється поняття «історична політика», «меморіальна політика», як інструменти затвердження позитивного характеру патріотизму і як аргумент для інтерпретації історії, яку обрали за політичними мотивами. Михаэль Штюрмер (радник Хельмута Кля) ідеолог «позитивного образу» німецької нації, вважав, що спільна компанія уряду, засобів масової інформації та істориків здатна змінити оцінку історичних подій і створити умови для легітимації діючої влади. Полеміка про допустимість методів такої політики обумовила народження «політичної історії»

Сучасна «проекція сьогодення в минуле», за словами П. Бергера і Т. Лукмана, дозволяє знаходити підставу для легітимності в «пережитому», вирішувати актуальні політичні і геополітичні завдання []¹⁹².

Технології формування «нового погляду» на історію можна вважати методом «м'якої сили» з боку держав під час геополітичної конкуренції, або засобом внутріполітичного тиску з метою гомогенізації соціокультурного простору. Згідно Дж. Наю за допомогою «м'якої сили» країна може досягти бажаних результатів, тому що захоплюючись її результатами, інші будуть їй наслідувати []¹⁹³. Подібна технологія стала рисою «ери пост-правди», яку в 2004 р. вперше описав Ральф Кейс в роботі «Ера пост-правди: ганебність і обман в сучасному житті». З того часу розуміння пост-правди еволюціонувало від поняття «альтернативної», «віртуальної» правди, до сприйняття її як чинника симулятивної деконструкції соціально-політичного та культурного порядку в інформаційному суспільстві.

Активною історична політика стає під час використання фактів історії для аргументації сучасних політичних подій. Меморіальні політики сучасних держав пройшли три етапи: 1) осмислення травмуючих подій минулого, як

---

¹⁹² Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. - М.: «Медиум», 1995. - 323 с.

¹⁹³ Nye J. Soft power: The Means to Success in World Politics. Jr. NY: Public Affairs. 2004. С. 5

колективну травму; 2) консолідацію макрополітичної спільноти; 3) обґрунтування геополітичної ролі меморіальної стратегії через залучення в сферу соціально-політичних відносин нових регіонів в суспільств.

В країнах Східної Європи історична політика на початку XXI ст. набула специфічні інституційні форми у вигляді інститутів національної пам'яті та установ, схожих з ними по функціях і принципах організації.

В грудні 1998 р. був створений Інститут національної пам'яті в Польщі. Він почав працювати 1 липня 2000 р. як науково дослідний центр, який був наділений правом люстрації і прокурорськими функціями [194]. Участь цієї установи в політичних процесах обумовила проголошення в 2004 р. про початок активної історичної політики (*polityka historyczna*). Згідно Закону про пам'ять нації [195], який прийняв словацький парламент в 2002 р., було створено Інститут пам'яті нації як державний орган в Словаччині [196]. Як урядова структура в Румунії, в 2005 р. був створений Інститут з розслідування комуністичних злочинів і пам'яті румунської еміграції [197]. Як центральний орган виконавчої влади в 2006 р. був створений Інститут національної пам'яті в Україні, але з 2010 р. він набув статусу «науково-дослідної бюджетної установи при Кабінеті Міністрів України» [198]. Як дослідницький центр в 2007 р. в Празі почав працювати Інститут дослідження тоталітарних режимів [199]. В цій країні слідчі компетенції були закріплені за Управлінням документації та розслідування злочинів комунізму, яке було створено в 1995 р. В статусі

---

¹⁹⁴ Instytut pamięci narodowe. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. — <http://ipn.gov.pl>

¹⁹⁵ Zákon o pamäti národa 553 28. 9. 2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.upn.gov.sk/data/zakony/553-2002.pdf>

¹⁹⁶ Ústav pamäti národa (ÚPN) Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. — <http://www.upn.gov.sk>

¹⁹⁷ Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc - <https://www.iiccr.ro>.

¹⁹⁸ Український інститут національної пам'яті (УІНП) Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. — <http://memory.gov.ua>

¹⁹⁹ Ústav pro studium totalitních režimů Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. — <http://www.ustrcr.cz>

незалежної науково-дослідної організації в 2013 р. почав працювати Комітет національної пам'яті в Угорщині [ ]²⁰⁰.

Формою інституалізації державної меморіальної політики стало створення урядових комісій, які мали прикладний характер і займались пошуком історичних аргументів для політичних рішень. В країнах Балтії такі комісії працювали протягом декількох років і припинили роботу в наслідок припинення фінансування [ ]²⁰¹. Сусіди України теж створювали подібні інституції. Так в Румунії в 2006 р. з квітня по грудень працювала Президентська комісія для дослідження комуністичної диктатури (відома яка комісія В. Тисменяну) [ ]²⁰². В Молдові напередодні виборів в 2010 р. протягом 5-и місяців працювала Комісія дослідження і оцінки комуністичного і тоталітарного режиму (Комісія М. Гімпу). В Росії протягом трьох років з 2009 по 2012 р. діяла Комісія при президенті Російської Федерації по протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії» [ ]²⁰³.

Для країн «Нової Східної Європи» націоналізація історії виступила чинником створення національної держави. Таким чином прагнули відокремити «свою» версію минулого від того, що раніше описувалося як спільне. Акцент здійснюється на розриві з імперською, радянською історією та з історією блоку радянських країн. Важливим елементом стає уявне повернення до «коріння», етнізація та регіоналізація політичного процесу. На думку Георгія Касьянова «націоналізацію» історії потрібно сприймати як акт

---

²⁰⁰ *Nemzeti Emlékezet Bizottságának* <https://www.neb.hu/hu>

²⁰¹ Миллер А. и др. Историческая политика в Восточной Европе начала XXI в //Историческая политика в XXI веке. – 2012. – С. 7-32. www.viv.ua/files/session/miller_intro_264.doc

²⁰² Comisia Prezidentiala pentru Analiza Dictaturii Comuniste din Romania - RAPORT FINAL - (coord.) Vladimir Tismaneanu. [Электронный ресурс]. — <https://archive.org/details/ComisiaPrezidentialaPentruAnalizaDictaturiiComunisteDinRomania-Raport>

²⁰³ Указ Президента РФ от 15 мая 2009 г. N 549 «О Комиссии при Президенте Российской Федерации по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России» // ГАРАНТ.РУ: <http://www.garant.ru/hotlaw/federal/196402/#ixzz5LKltRtkK>

політичної суверенізації []²⁰⁴. Нові змісти в історичній пам'яті створюють ресурс для реалізації актуальних стратегії національного розвитку.

В більшості держав досліджуваного простору, в офіційній історіографії і політиці пам'яті затвердився канон репрезентації минулого, заснований на етнонаціональному наративі, який має афірмативну дію щодо національної стратегії. Характерним елементом такої меморіальної політики є практика широкого, **транскордонного тлумачення поняття нації**, яке виключає обмежуючі рамки етатизму. Це дозволяє використовувати історичний наратив з метою залучення до складу нації етнічно-споріднене населення діаспор та населення прикордонних територій, які вважаються втраченими за попередній період історії, або розглядаються в якості ресурсу подальшого розвитку.

Конфлікт пам'яті на історії пройшов скрізь усі сфери соціальної системи і гостро проявився як культурний конфлікт повсякденності. Особливо гострим він став в транкордонних просторах, які є місцем зіткнення альтернативних варіантів історичного наративу і пам'яті.

Війни пам'яті, конфлікти культур стали реальністю в прикордонних просторах України, які є об'єктом застосування меморіальних політик з боку Польщі, Румунії, Росії, Словаччини, Угорщини, Чехії, Туреччини.

«Східні креси» в Польщі представлені як землі вибудовування польської національної свідомості. Буковина і Бессарабія в Румунії представлені як «втрачені» і «окуповані» землі, населення яких потребує турботи і захисту. Історична і політична традиція Угорщини розглядає ряд втрачених етнічних територій (Закарпаття, Трансільванію, Сікейський край) як такі що забезпечують потенціальну могутність країни, її шанс на соціально-економічне зростання. Подібна стратегія у вигляді «інтеграції тюркських народів»

---

²⁰⁴ Касьянов Г. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна тасусіди.* – К.: Laurus, Антропос-Логос-Фільм. – 420 с. (С. 42. - 47)

реалізується Туреччиною, яка за допомогою популяризації проектів «Ханської України», «Чорного моря, як внутрішнього моря Туреччини», «Тюркської дуги» поступово реалізує культурну, меморіальну інтервенцію в просторі, який розуміється як регіон сталого геополітичного трансграниччя.

Меморіальна індустрія цих країн, привела до появи законів, які не тільки створюють історичну цензуру, але і трансформують пам'ять на рівні окремих регіонів і країн. Меморіальні закони закріплюють певну версію подій і інтерпретацій, які спрямовані на отримання певного політичного результату [].

²⁰⁵ Прийняття меморіальних законів відбиває і суть геополітичного протистояння між сусідами. Найбільш гостро «конфлікт меморіальних законів» торкнувся України, Польщі, Росії та Ізраїлю. В цих випадках законодавчо були закріплені взаємовиключні інтерпретації історичних подій.

Меморіальні закони перестають бути виключно декларативними, таким що виражають офіційну оцінку держави щодо історичних подій. На цей час більше ніж два десятка країн Європи прийняли закони, які криміналізують певні висловлювання про минуле. Серед таких країн сусіди України - Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Росія

Геополітичні уявлення про «можливість» наднаціональної суб'єктності навколо центру, або постімперський геополітичний реваншизм в вигляді «м'якої сили» історичного нарративу, сьогодні стали обґрунтуванням активних політик щодо «співвітчизників», етнічних «своїх», що запровадили на початку 2000-х всі країни, що мають спільне прикордоння із Україною. І якщо Росія, Румунія і Росія із початку впровадження таких програм були орієнтовані на все населення, розуміючи під «співвітчизниками» бувших громадян своїх країн, то для Польщі, Угорщини, Словаччини, Чехії виключним об'єктом застосування

---

²⁰⁵ Liberté pour l'histoire // URL: http://www.lph-asso.fr/index5bc0.html?option=com_content&view=category&layout=blog&id=18&Itemid=32 &lang=fr (дата звернення 12.11.2018)

меморіальних і етнічних політики були етнічні групи. В останній час і в цих країнах політика поступова приймає риси регіональної, або за рахунок надання нових інтерпретацій поняттям синонімічним «співвітчизник», або за рахунок прийняття нових національних доктрин.

Уявні кордони в нашій свідомості формують ідентифікаційні орієнтири в сьогоденні і в майбутньому. Так друкуння та розповсюдження політичних мап на яких спірні території подаються як історично «свої» стало традиційною «помилковою недбалістю» в інформаційній та меморіальній війні. Наприклад, Румунські шкільні географічні атласи зображують території Бессарабії і Буковини, як власні, а в 2015 році в рекламній мапі під час акції «Пробіг Незалежності» в Польщі була використана мапа з коронами до початку Другої світової війни, де Львів і Вільнюс зображені як польські землі. Такі приклади демонструють напрями можливої майбутньої регіональної реструктуризації, якій передують меморіальний акціонізм.

Меморіальна політика держав в прикордонних регіонах України на сучасному етапі ефективно використовує сферу освіти. Українські студенти, що обмежені в перспективах у власній країні користуються можливостями, які готові надати сусідні держави. З одного боку вони компенсують від'ємні демографічні показники в державах-сусідах за рахунок студентів, які приїжджають для навчання і залишаються працювати на благо «нових» або етнічних Батьківщин. З другого, за рахунок освітньої інтервенції етнічні діаспори перетворюються у провідників інтересів своїх метрополій.

Оцінюючи динаміку зростання кількості українських студентів за кордоном, різні джерела вказують від 130 % до 176 %, порівнюючи із ситуацією на 2009 – 2010 роки.²⁰⁶ [] Причому 2/3 цього приросту склали

---

²⁰⁶ Стадний Е. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи 19 грудня 2017. Аналітичний центр CEDOS <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy>

українці, які навчаються в польських університетах. Частка українців серед іноземних студентів Польщі складає більше 50%, в Чехії - більше 5%, а в Угорщині – більше 4% за даними аналітичного центру CEDOS^[207] Третина таких студентів отримують різні стипендії і є учасниками пільгових програм які орієнтовані на мешканців певних регіонів або груп.

Еволюція офіційного історичного нарративу описує процес розвитку суспільства і пояснює як минуле визначає сьогодення. Меморіальна політика більшості держав пройшла формування від концептуалізації нарративу про національну суверенну державу до формування меморіальної політики держави яка виконує певну місію «великої» держави, «захисника» співвітчизників або віри, «гаранта» прав і свобод етнічних «своїх».

Практики «монополізації» суспільної думки за посередництвом історичних нарративів, створених силами державних інституцій і меморіальним законодавством, є не тільки формою руйнації ліберальної демократії, яка виявилась несумісною із націоналізацією, але і механізмом ідеологічного обґрунтування геополітичних практик «розширення»

3.2. Соціально-політична комунікація в прикордонні: суб'єкти і практики.

Поєднання модерних і постмодерних принципів розвитку суспільства, поява мережових соціально-економічних інституційних систем, здатних адекватно вирішувати проблеми адаптації, соціалізації та презентації груп та індивідів, поставили прикордонні в один ряд з моносредовими просторами в питаннях соціально-економічної і політичної дієздатності.

---

²⁰⁷ Українські студенти за кордоном. Звіт аналітичного центру CEDOS <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>

Соціальна реальність проявляється як система зв'язків, соціальна інфраструктура у вигляді синхронних (Внутріпоколенна) і діахронні (межпоколенних) зв'язків. Будь-який варіант соціального порядку виникає під впливом об'єктивних чинників соціально-політичного розвитку: економічної доцільності, політичної потреби, діючої системи державного управління; а також під впливом ряду суб'єктивних чинників: соціально-культурних особливостей населення, історичного і геополітичного контексту.

Обидва блоки факторів впливають на формування «обличчя» регіональної системи і формують характерний «порядок» в соціально-економічних відносинах, диктують логіку «поведінки» і нав'язують тактику присутності для локальних груп в обумовленому просторі.

Простір прикордоння, як об'єкт реалізації соціальної практики, набуває характеристики чинного суб'єкта в силу сформованої соціокультурної системи, де індивіди «відтворюють» соціальні структури тим, що беруть участь в них. Згідно Ентоні Гідденсу, структурують властивості соціальної системи зумовлюють існування більш-менш однакових соціальних практик в часі і просторі, вони здатні визначати базові характеристики соціальних систем і колективних утворень, визначати порядок елементів, оформляти зразки поведінки і правила взаємодії суб'єктів відносин.

Завданням роботи є аналіз соціальних практик (візуальних, поведінкових, комунікаційних), використовуваних етнокультурними групами Бессарабії з метою закріплення соціально-економічних і політичних ресурсів за етнокультурними групами регіону.

Історичні та геополітичні особливості регіону, зумовили формування унікальної соціальної системи, структура якої виступає як генератор правил і засобів, завдяки яким забезпечується процес трансляції традиції як успадкованого актуального досвіду соціальної організації. Результатом традиційних соціальних практик стало забезпечення можливості підтримки

толерантної мультиетнічних середовища в регіоні, презентацію етнічної культури як способу соціальної адаптації в регіоні. У той же час, ступінь і форми соціокультурної активності залежні від особливостей міграційної історії і геополітичних можливостей етнокультурних груп.

Соціальна мережа регіону формувалася, підкоряючись умовам «заселення» і «освоєння», потребам «центру» і під впливом можливостей локального простору в системі існуючих відносин. Геополітична система, демографічний і комунікаційний ресурс, соціально-культурна сегментація в умовах заданих стратегій адаптації, етнополітична та економічна структура - виступили як вихідні умови регіонального розвитку та визначили логіку соціально-культурної та політико-економічної системи регіону (ієрархії, структури, ресурси).

Особливістю Бессарабії - прикордонного регіону, що знаходиться в межах України та Молдови і в зоні постійного геополітичного уваги з боку Румунії, Туреччини, Росії - є її полікультурне середовище, яка всіма учасниками регіональних відносин розглядається як ресурс, як потенційне джерело впливу і влади, як можливість дії. І якщо для локальних етнокультурних груп збереження і презентація етнічної культури розглядається як спосіб резервування соціального простору і забезпечення соціальної дієздатності групи, то для центрів геополітичного впливу, етнічність виступає як ресурс для створення соціальних і політичних інститутів, реалізації маніпулятивних практик в просторі етнічного та національного взаємодії.

Важливо, що принципи «локального» і «універсального» в системі соціальної пам'яті і діючої соціальної структури не отримали в регіоні сталого визначення. Це пояснюється: 1. відсутністю стійкого ядра в соціокультурній системі регіону протягом тривалого історичного періоду; 2. неможливістю, в рамках регіону визначення поняття «корінне населення»; 3. ситуативністю

політичного впливу на протязі всього історичного часу, включаючи сучасний стан.

Кожне з функціонуючих комунікаційних просторів в системі регіону передбачає наявність свого «центру» і «периферії», які створюють вигадливий ландшафт соціально-культурної системи реальних відносин. Неможливість впевнено синхронізувати свій простір з будь-якими універсалізує системам привела до закріплення в соціальній структурі регіону стійких етнокультурних спільнот, які здатні виступати в різних якостях, таких як етнічні діаспори, групи господарювання, стійкі соціальні групи, здатні здійснювати адміністративне управління.

Повертаючись до характеристики вихідних умов діючої соціальної системи в регіоні, відзначимо, що етносоціальні та конфесійні групи традиційно взаємодіють в рамках декількох площин системи (культурно-комунікаційної, ціннісно-семіотичної, раціонально-прагматичної). Тобто, формування системи значно залежить від середовищних характеристик, а функціонування схильне історичним і геополітичним змінам.

Соціальна регіональна система сформувалася в результаті взаємодії самодостатніх етнічних громад (місцевих і емігрантських етнічних груп), які створили механізм утримання за собою необхідної для розвитку частини соціального простору. Сформувався принцип етносоціального сегментування, згідно з яким кордонів соціальної групи збігалися з межами етнічних або конфесійних груп. Цей механізм складався протягом століть. Соціальна структура з яскраво вираженими «горизонтальними» етнічними системами була властива регіону ще в період Османської впливу, а в період господарського освоєння краю Російською імперією цей механізм зберігається і підтримується протекціоністською політикою держави щодо організується землеробських колоній системою соціально-економічних і правових пільг щодо новопоселенців одновірців (греків, болгар, гагаузів,

албанців ..), і іногородців (вихідців з Центральної Європи (німці і швейцарці; євреї з Польщі і Білорусії) ²⁰⁸(Уварова 2007). У цей період культурні відмінності підтримувалися соціально-економічними механізмами, а згодом стали їхніми заручниками ²⁰⁹(Коч 2011). Етнічна культура переселенців, крім того, стала підставою для правової регламентації їх статусів ²¹⁰(Красняков 2009).

Особливістю регіону стала стійка актуальність етнічного маркера в структурі ідентифікації населення ²¹¹(Коч 2012). Це пояснюється існуванням унікального механізму ідентифікації в регіоні, який був викликаний: стійкою політичною периферійним регіону, яка привела до слабкості громадянської і національної складових ідентичності; маргінальність соціально-політичного середовища; анклавних етнокультурного розселення і активним процесом етнізації соціального простору (використання етнокультурних структур як соціальних меценатів); здатністю локальної етнічної ідентичності поєднувати елементи культурної, соціально-економічної та регіональної ідентичностей, прагненням локальних етнічних спільнот до формування практик «спорідненої солідарності»; існуванням різноманітних конфігурацій надетнічної культурної ідентичності, конфесійної, мовної, регіональної.

Успіху соціально-економічної адаптації етнічних громад сприяв принцип групової колективної адаптації, вибір і закріплення господарських ніш: 1. багато в чому зберігався традиційний для групи сектор господарювання (аграрні форми господарювання, перенесені в нові умови традиції природокористування, промисли і ремесла, виробництва); 2. інтенсивно розвивався той варіант господарських відносин, який в нових умовах сприймався як найбільш вигідний. Тобто, реалізовувався алгоритм поведінки,

---

208

209

210

211

який відтворювався учасниками переселенського процесу - діючими суб'єктами локального простору в формах, адаптованих до власних культур.

Кожна з етнічних груп, займаючи ділянку цілинної землі, відчувала себе «першопоселенцями», формувала свій життєвий простір, адаптувалася до нових природно-географічних і соціально-господарських умов. Етно-спеціалізація в перспективних галузях економіки забезпечувала успіх на внутрішньому і зовнішньому ринках, гарантувала закріплення за групою «права на проживання» - закріплювалося колективне право на життєвий простір. Греки, вірмени, євреї домінували в торгівлі і ремеслі; молдавани, болгары і німці - в землеробстві, російські - в рибальстві; татари і гагаузи - в тваринництві.

Практика «освоєння» регіону сприяла розвитку системи етно-економічної презентації, яка згодом склала функціональну основу регіональної соціальної системи. Остання, реалізується у вигляді: використання етнокультурних ресурсів для формування або збільшення попиту і просування продукту; розвитку індустріальних форм господарювання з використанням ресурсу етно-культурних груп (практичного, демографічного, фінансового); виробництва виробів в етнічному стилі з місцевої сировини; етнографічного і етно-екологічного туризму; етнічної продукції культурного комплексу, включаючи сферу дозвілля і обслуговування.

Умови розвитку регіону зумовили практику свідомої демонстрації причетності до локальних етнічних груп, що є умовою формування на їх основі груп тиску (лобі), діяльність яких спрямована на надання сприяння у розвитку економічних і соціальних проектів, ініційованих членами груп.

Така практика виявилася зручною і перспективною як для історичних етнічних груп, так і для «нових» етносоціальних груп, які формуються в регіоні. Форми групової самопрезентації формуються поступово, складаючись в

складну систему відносин як всередині груп, так і між ними. Зупинимося на деяких формах презентації, які склалися на практиці.

Символізація простору в практиці соціальної дії етнокультурних груп

Створення «впізнаваного» образу етнічної або релігійної групи - це механізм, за допомогою якого в регіоні забезпечується формування позитивних "іміджів", презентація об'єктивних характеристик, формування комунікаційних принципів, резервується соціальний простір для розвитку.

Використання самототожності знаків в ландшафтах регіону завжди має мету: закріплення «присутності» в соціальному просторі, трансляцію бажаного змістостворюючого образу, який покликаний демонструвати дієздатність суб'єкта. Символізація, згідно П. Бурдьє, - це спосіб конструювання реальності, встановлення і позначення діючих ієрархій в структурі політичної влади, соціальних відносинах, культурних і конфесійних просторах. Закріплення «символічної системи» дозволяє встановити принцип, що лежить в основі конформно-стабільних відносин соціального цілого (Бурдьє 1986).

Сьогодні практично всі групи прагнуть мати «своє» інформаційний простір у вигляді друкованих видань або ефірного часу на телебачення, але найдоступнішим і ефективним стали інтернет ресурси: сайти етнічних громад і культурних центрів з докладним описом структури громади, її історії та діяльності. Характерно, що традиційні для регіону групи мають складну систему соціальних мереж в інтернет - просторі: web-презентація окремих сільських громад поєднується з масовим створенням груп-земляцтв з односельчан або вихідців із сусідніх районів в соц-мережах. Така практика характерна для болгарської, гагаузка, єврейської і навіть для

старообрядницької етно-конфесійної групи регіону. Нові діаспори (китайська, в'єтнамська, чеченська, арабська та ін.) В соціальних мережах представлені скромніше, вважаючи за краще менше публічні способи організації комунікаційного середовища (Стоянова 2013). Важливо, що подібне інформаційний простір передбачає оперування не тільки процесом комунікації, а й виступає механізмом ретрансляції традиції: збирання історичних та етнографічних матеріалів, організація виставок та інших культурних публічних акцій.

Найважливішою частиною культурного простору залишається територія регіону і обласних центрів. Історично склалося, що Бессарабія будувалися за участю різних етнічних груп, кожна з яких освоювала, «окультурювати» новий простір, давала йому імена і маркірувала його своїми об'єктами архітектури, сакральними і бізнес-центрами. Такі «впізнавані» простору (факти присутності) виступають в якості «аргументу» в ході суперництва між групами за право виступати «господарями» і приймати соціально-значущі рішення. Саме «привласнення імені» є невід'ємною умовою існування речі, явища, події.

«Іменні простору» зуміли закріпити за собою в межах регіону більшість етнічних груп: греки, німці, євреї, вірмени, росіяни, українці та ін.

Це яскраво відображено в назвах міст і сіл регіону. У назвах закріплено присутність різних етносів: греків (Одеса, Тіра, Кілл), римлян (Овідіополь) генуезців (Смил, Рені), німців (Тарутине, Березино, Лейпциг, Глюксталь, Гнаденталь, Ліхтенталь), болгар (Болград), румун (Сарата), російських (Некрасівка, Муравлівка,) нойгайцев і татар (Аккерман, Томарово, Шікірлі-Китай, Татарбунари, Бендери, Жебріяни), і ін. народів. Причому саме ім'я населеного пункту не завжди відповідає його сучасної «етнічної приналежності». Так тюркське за походженням назва «Шікірлі-Китай» або «Жебріяни» належать старообрядницького села і болгарському відповідно. У

зв'язку з цим від заклики народний «будителів» повернути старі «споконвічні назви» в заміні назв радянського періоду, звучать часом комічно.

За багатьма містами закріплені статуси неофіційних «столиць» традиційних етнічних груп регіону. Так Болград - болгарська столиця, а Тарутине - німецька, Комрат - гагаузька і т.д.

На картах міст регіону представлені такі топоси, як: «Грецька площа», «Грецький ринок», «Єврейська вулиця», «Польський спуск», «Італійський бульвар», «фанаріотського вулиця», «Вірменська вулиця» і ін.

Показовим є існування екскурсійних маршрутів: в межах Одеси: «Єврейська Одеса», «Грецька Одеса», «Німецька Одеса», в 2013 році оголошено конкурс на створення туристичного маршруту «Польська Одеса» (Офіційний сайт міста Одеси). У Кишиневі пропонуються «Греки на мапі Кишинева», «Кишинів - Балкани в мініатюрі», «Вірмени на мапі Кишинева», «Німці на мапі Кишинева» і ін. Діють не тільки етнографічні музеї і виставки, де демонструється мультикультурна палітра регіону, як наприклад, «Степова Україна» (Одеса), «Придунав'я» (Ізмаїл), «Історія Бессарабської землі» (Тарутине), але і експозиції, що розповідають про конкретний внесок окремих народів в історію краю: виставка «Причорноморські німці»; виставка «Хачкари - сакральні пам'ятки вірменської культури»; музей «Філікі Етерія», в якому крім історії таємного революційного товариства, розповідається про діяльність грецької колонії в Одесі; музей історії євреїв Одеси «Мигдаль-Шорашим»; етнографічний музей у вірменському культурному центрі, музей Гагаузії в Комраті і ін. На інформаційному порталі болгар України можна познайомитися зі списком «Болгарських святинь в Україні», більшість з яких знаходяться в Одеській області (Інформаційний портал Болгар України). Мета подібних культурних акцій - популяризувати «свій» вклад в історію міста і регіону, продемонструвати право групи на соціальну активність і присутність в регіоні. Так на сайті Одеської обласної громади греків ім. Г. Г. Маразлі йдеться:

«Господь відвів Одесі ще одне важливе місце в історії грецького народу (!) Вона стала колыскою Незалежності Греції ....» (Одеська обласна громада греків ім. Г.Г.Маразлі), а на сайті Одеської єврейської громади йдеться: «одеська єврейська громада стала однією з найбільших, її вважали» найсучаснішою в смузі осілості », найбільш « окультурені » в Європі і найбільш повно відбила досвід життя євреїв Російської імперії» (Міжнародна громадська організація єврейський общинний центр "Мигдаль").

Традиційні етнічні групи регіону усвідомлюють себе як «першобудівників», їх господарська стратегія проявляється в ототожненні історії своєї групи і історії краю. Показова ця ситуація з Одесою як містом, який виступає в якості культурно-політичної моделі всього регіону. Одеса представляється як «російське місто» (це місто було побудовано завдяки російській політиці в Причорномор'ї); як «грецьке місто» (саме греки першими освоїли це узбережжя і пізніше стали найбільшими меценатами); як «єврейське місто» (субкультура міста немислима без цього етносу і його культури). Характерним, в зв'язку з цим, є опис єврейського центру, дане на офіційному сайті: «... наш центр є прекрасною метафору самої Одеси: ми розповідаємо про єврейську культуру, але при цьому ми відкриті абсолютно для всіх!» (Єврейський культурний центр «Beit Grand »). Про «відродження» ісламської традиції в місті веде мову молода мусульманська громада, аргументуючи це тим, що «місто з'явився на місці стародавнього татарського поселення Хаджибей» (Калмиков 2010); Одесу вважають «своїм» містом - німці, болгары, українці та ін. Показовим є текст, поміщений на сайті вірменської діаспори, що супроводжує Проект «Наші земляки ...», який «створений з метою ознайомити громадськість з видатними особистостями м.Одеси з вірменськими корінням. Дати можливість пізнати історію свого міста і неоціненний внесок людей, які мають вірменське коріння ».

Подібна ситуація характерна багатьом містам Бессарабії. Так найдавніше місто в Україні - Білгород-Дністровськ, його історія зафіксована в назвах, яких до нас дійшло понад двадцять (!) (Тіра, Офіусса, Алба-Юлія, Аккерман, Монкастро, Четате Албе, Білгород та ін.) Кожне ім'я - це історія окремого народу, який зробив внесок в історію всього регіону. Показова доля Сміла / Ізмаїла - грецького поселення, турецької фортеці, міста російської слави! Перетин кордонів іконографічних (символьних) просторів демонструє неможливість однозначної виокремлення «кордонів локальності».

Демонстрація успішності і впливовості етнічної групи в історичній ретроспективі виступає аргументом на користь її соціальної дієздатності сьогодні. Так, наприклад, німецьке товариство «Wiedergeburt» клопотало перед міською владою про встановлення пам'ятних знаків одеситам німецького походження (садівнику Г. Герману, який за поданням Новоросійського генерал-губернатора графа М. Воронцова був удостоєний звання потомственного почесного громадянина; німецькому архітекторові Г. Шеврембранту і ін.) (Плесская Німецьке національно-культурне товариство «Wiedergeburt» - Вечірня Одеса - №35 (9166) - 2010). Грецька громада наполягає на передачі їм в користування ряду архітектурних споруд і на установці історичних пам'яток видатним грекам Одеси (ТРК «Круг» - 05.04.2008). Представники російських громад активно сперечаються з української за право визначати національну специфіку міста (наприклад, суперечка з приводу повернення ландшафту міста Пам'ятника засновникам Одеси).

Особливу форму самопрезентації складають дії групи, які спрямовані на популяризацію своєї історії. Символічна історія, іконографічні образи складають ресурс, капітал, який, на думку Пітера Престона, дозволяє індивіду усвідомлювати власне місце в системі завдяки включенню в мережу смислів, які акумулюються в пам'яті, утворюючи основу для соціального і

міжособистісного взаємодії і взаєморозуміння. Цей ресурс передбачає взаємозв'язок трьох моментів «місця», «мережі» і «пам'яті» (Preston 1997).

Практика закріплення присутності в ландшафті зберігається в діях нових етнокультурних спільнот, чия історична зв'язок з регіоном тільки починається. Йдеться про так званих «нових діаспори». Так, сьогодні в Одесі функціонує «Китайський ринок», будується «Китайський ландшафтний парк», зданий і почав функціонувати «В'єтнамський житловий комплекс» Лотос» (Вечірня Одеса - №158-159 (9092-9093) - 24.10.2009), закладені два парку «Азербайджанський» (на перетині вулиць Сегедської і Піонерській) і «Стамбульський» (в районі вулиць Ланжеронівської, Приморського бульвару і Потьомкінських сходів).

Збереження «місць пам'яті», будівництво / руйнування меморіальних та архітектурних комплексів, кладовищ, охорона сакральних центрів, створення музейних колекцій, книги, назви міст і вулиць, імена - все це в комплексі, для багатьох живуть в Бессарабії є історичною даністю. Завдання полягає у виборі стратегії пам'яті, мета якої акцентувати значущі моменти історії. У той же час, така форма транслюється культури, названа соціологами Пітером Бергером і Томасом Лукманом - «штучної», так як будь-який аналіз і опис традиції - вже є спосіб її інтерпретації і «переписування» на сучасну мову (Бергер, Лукман 1995). Але, так як світ, що складається з безлічі реальностей, віддає перевагу одній з них - повсякденному житті, то «історична пам'ять», це всього лише проекція сьогодення в минуле, що дозволяє сучасності знаходити підставу для легітимності в «пережите».

3.3. Функціональна диференціація локальних груп транскордонної системи

Локальна етнокультурна середовище як соціальний ресурс

Практично всі активно діючі етнічні громади в регіоні проголошують головною метою своєї діяльності організацію локальної «соціального середовища» в рамках етнокультурного співтовариства з метою підтримки та адаптації представників «свого» етносу. Реалізація цього завдання починається з будівництва сакральних центрів (церков, костьолів, мечетей, синагог, і ін.), Культурних і навчальних центрів (шкіл, мовних курсів, університетів), сфери послуг (медичних установ, магазинів, кладовищ), комерційних підприємств і ін .

У Молдові зареєстровано близько 100 етнокультурних організацій, з них тільки болгарських - 13. У Придністров'ї створені болгарські, білоруські, єврейські, вірменські, тюркські національно-культурні товариства. В Одеській області, яка включає Південну Бессарабію, зареєстровано понад 150 національно-культурних організацій, культурних спільнот (Офіційний сайт міста Одеса).

Максимально розвинену соціальну структуру на сьогоднішній день зуміли створити представники місцевих єврейських і болгарської громад: дитячі сади, школи, університет (Одеса), відділення Юдаїки в Академії Наук Молдови, філологічні відділення в державних університетах, театри, велика сфера дозвілля, кошерні магазини, кафе, ресторани, ритуальні центри і простору та ін. Близькою за охопленням соціальних проблем стає молода мусульманська діаспора, яка в силу релігійної специфіки гостро потребує власного соціального ін просторі, тому активно спостерігається відкриття мечетей, поява недільних ісламських, арабських шкіл, медичних установ, кафе, магазинів і сфери обслуговування «халяль» в місті.

Більшість етнічних груп, що відносяться до християнської конфесії, користуються значною частиною загального соціального простору (магазини, медичні центри, школи, бібліотеки), проте, активно існують практики формування стабільного соціального середовища та соціальної

інфраструктури з членів «своїх» груп (сімейно-клановий бізнес, заснований на «спорідненої» солідарності і ін.).

Неформальна соціальна інфраструктура, створювалася не органами виконавчої влади, а етнічними або конфесійними групами, виконує, в цьому випадку, роль соціальних меценатів. Йдеться про пільгове навчання в національних школах або отримання освіти в метрополії, заняття в культурному центрі (таку практику реалізує болгарська, польська, німецька, грецька, румунська, російська групи); допомога при влаштуванні на роботу (через етнічні земляцтва і механізм «спорідненої солідарності»); матеріальну і соціальну підтримку членам «своїх» громад пропонують німецька, грецька, польська, вірменська групи та ін. Щодо останньої тези можна привести характерний приклад: звернення Грецької громади до одеситів з проханням надати допомогу дитині з «сім'ї перших греків-поселенців на одеській землі» (Odessa Daily. - 06.07.2012). Активну роботу в середовищі вірменської діаспори проводить благодійний фонд «Ціціан», засновником якого став концерн «Веселка» (президент Едуард Хачатрян). У Молдавії помітною є фінансова підтримка Американського Єврейського Розподільчого Комітету (Джоїнт), за рахунок якого більше 6000 потребують євреїв отримують благодійну допомогу і близько 12000 мають можливість отримати єврейську освіту.

Говорячи про створення соціальної інфраструктури етнічної групи слід зауважити, що її розвиток тісно пов'язане з успіхами в підприємницькій сфері членів діаспори. Так, приклад вірменської діаспори демонструє ефективність такого взаємозв'язку: К. Арутюнян (директор Одеського ВАТ «Цемент»), Е. Хачатрян (президент концерну «Веселка», власник найбільшого торгового ринку в Одесі, мережі ресторанів), Е. Мкрутумян (директор підприємства по випуску будматеріалів), А. Аветіян (директор асфальтового заводу) і ін. виступають меценатами в процесі формування соціального середовища діаспори.

Важливий механізм надання підтримки в організації бізнесу для представників «свого» етносу або для організації з метрополій. Наприклад, при грецької громади Одеси з 2003 року діє Клуб підприємців.

Механізми соціальної підтримки в етнокультурних групах мають різні форми реалізації: фінансова підтримка, надання безкоштовного або пільгового освіти, підтримка бізнесу і т.д. Такий же стратегії дотримується ряд «нових» етнокультурних спільнот, чий економічні і демографічні можливості дозволяють виступати в якості дієздатних суб'єктів в соціально-політичному просторі міста (чеченці, азербайджанці, китайці, в'єтнамці та ін.).

Етносоціальних інфраструктура може виступати як адаптує середу. Виходячи і тези про те, що локальна етнокультурна середовище - це місце реалізації повсякденних практик, які спрямовані на досягнення соціального результату, зрозуміло, що рівень етнізації соціального простору зумовлює потенційні можливості середовища адаптувати нових мігрантів з спорідненої культурного середовища.

Етнічна група, в разі триваючої міграції, виступає в якості «приймаючої сторони», забезпечуючи умови для первинної адаптації прибувають, надаючи соціальну і психологічну підтримку. Етнізація соціального простору в країні, що приймає і наявність адаптуючої спорідненої діаспори безпосередньо пов'язані з проблемами міграцій.

Однією з найбільш динамічно розвиваються діаспор сьогодні є вірменська діаспора, чия історія простежується з XIII в., Проте, її сучасний склад молодий і має значні демографічні та соціально-економічні перспективи зростання. Це підтверджується тим, що в Одесі в 2008 році відкрився найбільший (площею 4 тис. кв. м) в Східній Європі вірменський центр, мета якого - «задовольнити духовні і культурні потреби Одеської громади, яка налічує близько 25 000 членів, а також стане важливим регіональним центром для вірмен півдня України »(Вечірня Одеса. - №183 (8920). - 04.12.2008). У

Кишиневі в 2009 році відновлена вірменська Церква, яка діяла 60 років, відкрився культурний центр «Вірменія», недільна школа.

Інтенсивний демографічний приріст за рахунок міграцій демонструють китайська, арабська, азербайджанська, чеченська, казахська діаспори.

Мультикультурна среда, можливість функціонування етноспецифічних соціальних систем, трансрегіональні орієнтація економіки є умовою для інтенсифікації міграційних процесів.

Зовнішньополітична активність як реалізація соціальних програм етнічних груп

Регіони прикордоння в умовах політичної невизначеності мають здатність ситуативного «вибору» центру, який виступає в якості гаранта реалізації соціальних завдань. Етнічні групи прикордоння можуть виступати в якості «лобістів», «провідників» інтересів, «своїх» групи в метрополії або навпаки виступати в якості «закордонного лобі» метрополії і ставати інструментом впливу на політичні та економічні інститути країни перебування. Ця діяльність має цілий ряд передумов. Основними є: включеність етнічної діаспори в міжнародну мережу, створену представниками «свого» народу; наявність системних зв'язків з метрополією.

Сучасний розвиток діаспорних соціальних мереж в регіоні демонструє активну участь локальних етнічних груп в міжнародній мережевій системі. Так, наприклад, голова Конгресу болгар України Юрій Граматик є заступником голови Всесвітнього парламенту болгар, а делегація українських болгар вважається «найбільш представницькою» з 28 країн-учасниць (Вечерня Одеса. - №160 (9094). - 27.10.2009). Єврейські громадські, культурні організації і федерація єврейських громад України є членами Всесвітнього єврейського конгресу.

У 2007 році Одеса стала місцем проведення Наради постійного комітету Конференції європейських рабинів - найбільшого міжнародного об'єднання єврейських громад та їхніх лідерів. «Одеса в цьому для нас є не тільки прикладом для Східної Європи, вона настільки вдала, що може служити моделлю громади і для Західної Європи», - підкреслив директор з міжнародних зв'язків Конференції Європейських рабинів Пилип Кармель (Новий регіон - 30.05.2007). Єврейська громада Молдови представлена більш ніж 20 організаціями різного рівня, а Асоціація єврейських організацій і громад Республіки Молдова (АЕООРМ) є основною зонтичною організацією єврейської громади. Все громади є членами Європейського єврейського фонду.

Суспільство грецької культури «Елефтерія» в республіці, Одеська обласна громада греків імені Г.Г.Маразлі, як член Федерації грецьких громад України з 1995 року, знаходиться в полі зору Всесвітньої ради греків зарубіжжя (Периферія країн колишнього СРСР. Всесвітня Рада греків зарубіжжя).

Німецька лютеранська громада України, структурно входить до ЕЛКРАС (канцелярія знаходиться в Одесі (Церковний центр Святого Павла), є членом Всесвітньої лютеранської федерації. Національно-культурне товариство вірмен Одеси, як член Спілки вірмен України, співпрацює з Міністерством діаспори Республіки Вірменії. Так, недільна школа при вірменському культурному центрі Одеси нагороджено Дипломом міністерства Діаспори РА як «Краща школа Діаспори» (Вірменський культурний центр в Одесі). Активна присутність мігрантів з Чечні (починаючи з 1996 ода), проведення в Одесі Світового конгресу чеченців і Всеукраїнського конгресу вайнахів завершилося інституціоналізацією і реєстрацією ще однієї етнічної діаспори в місті «Діаспора чеченського народу» (zareєстрована в травні 2012 року).

Ще більш істотним моментом в характеристиці політичного і економічного потенціалу етнічних груп регіону є діючі і перспективні контакти між метрополією і державою перебування діаспори, яке виступає в ролі

посередника і реалізатора договірних відносин, демонструючи безпосередню соціально-економічну зацікавленість у такій співпраці. Така практика в повній мірі характерна регіональним діаспор. Так, поява чеченської діаспори пов'язують з покровительством міської влади і комерційним інтересом з обох сторін. У 2012 році в Одесі предметом обговорення стало взаємодія органів виконавчої влади міста з «Союзом вірмен України» і Одеської вірменською громадою (Офіційний сайт міста Одеса). Співпраця міської влади Одеси з КНР стало поштовхом до реалізації ряду проектів: відкриття культурного центру імені Конфуція на базі ОНУ, інтенсифікації студентських обмінів між вузами двох країн, створення в Одесі парку в китайському національному стилі, створення в Одесі Музею китайського чаю, створення центру китайської медицини, та ін. Крім того, мова йде про організацію прямого авіасполучення, обслуговування китайських судів, контейнерних перевезень і ін. тобто комерційний інтерес тісно пов'язаний з презентацією присутності діаспори в місті.

Важливим механізмом, через який метрополія реалізує свій інтерес до діаспори, стало спонукання представників «своєї» культури до зворотної міграції. Залучення співвітчизників активно використовують сьогодні Болгарія, Румунія, Росія, Польща, Ізраїль. Застосовується практика видачі «етнічних карт» або надання пільгового громадянства. Елементом цієї стратегії є широке надання дітям з діаспор право здобувати освіту на етнічній Батьківщині. Така «перспектива» стає причиною актуалізації етнічної ідентичності та навіть до спроб зміни / повернення «потрібного» етнічного кореня в структурі ідентичності претендента. Показовим є практика районних судів щодо прийняття рішень про внесення змін до актового запису з метою зміни національності в зв'язку з умовами допуску до іспитів за кордоном або отриманням інших «етнічних преференцій» (Рішення Кілійського районного

суду Одеської області від 19.06.2003 року про внесення змін до актового запису).

Культура етнічних груп і їх зв'язок зі своїми метрополіями, навіть якщо вона реалізується виключно в сфері політики, залишається значним дипломатичним ресурсом. У зв'язку з цим слід згадати відносини між Молдовою і Грецією, чиї позиції на околиці Європейського союзу мають багато схожих проблем. При цьому беззастережною є і підтримка грецькою владою і європейських устремлінь Молдови. Як зазначив мер Афін на зустрічі з президентом Молдови в 2007 р .: «Молдова і Греція - це країни, де зустрічаються релігії і цивілізації, це - місця, де сходяться Захід зі Сходом. В історії Греції і Молдови - багато спільних сторінок і загальних героїв »(Стариш 2007). Аналогічна ситуація складається в іншому союзі - гагаузка-Турецькому. Анкара намагається взяти під контроль політичні та соціальні процеси в гагаузької автономії. Головне завдання - скорочення культурної дистанції між гагаузами і турками. І хоча Гагаузія 2 лютого 2014 року на референдумі висловила бажання інтегруватися в Митний союз, Туреччина залишається активним «меценатом» в культурній та освітній сферах. Головний вуз Гагаузії - Комратському університет - має партнерські зв'язки з п'ятьма (!) Вузами Туреччини. Щороку туди надходить близько 60 студентів за спонсорськими програмами. Туреччина формує інструментарій для впливу на політичні процеси в Придністров'ї, Молдові та на півдні України.

Це далеко не повна характеристика мережевого ресурсу, в якому беруть участь етнічні групи Бессарабії, але навіть поверхнева характеристика дає підставу припускати, що розселені тут етнічні групи мають реальні можливості виступати в якості активних зовнішньополітичних гравців.

Зростаючі умови глобалізації, розміри міграційних процесів в регіоні перетворюють етнічні групи і вистоявати на їх основі лобістський рух в один з

найважливіших важелів впливу, як для економіки, так і для соціально-політичного простору взаємодіючих держав.

РОЗДІЛ 4.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ПОЗИЦІЮВАННЯ ЛОКАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ В ТРАНСКОРОДОННИХ ПРОСТОРАХ

4.1. Міжгрупова соціально-політична комунікація в умовах транскордоння: конструювання системи

Практика соціально-політичної участі як форма лобювання інтересів етнокультурних груп

Зацікавленість етнічної групи в прийнятті вигідних для неї рішень та проектів, активізує її взаємодія з органами і інститутами державної влади країни проживання. Така форма соціальної активності в регіоні має подвійну спрямованість. Відбувається постійний обмін статусного характеру у взаємодії між інститутами влади і активістами етнічних груп, які локалізовані в регіоні.

Представленість етнічних груп в органах державної влади сьогодні забезпечується різними шляхами. Найбільш помітним в практиці регіону є участь у виборчих компаніях діячів етнічних громад і культурних товариств. В цьому випадку політична кар'єра будується на активному лобюванні інтересів конкретного етносу чи регіону, в якому дана група соціально значуща. Громадські діячі можуть використовувати етнічність (свою або групи, до якої вони звернені) з метою придбання або накопичення соціального капіталу. Вони можуть «пропонувати» свою етнічність, як підставу для отримання соціальної довіри (статусу). Так «активіст» офіційно визнається представником (предводителем) групи на даній території.

У свою чергу органи влади очікують отримати від такої угоди можливість контролю над етнічної діаспорою, і якщо досягти цього не вдається, влада розраховує на дивіденди «іміджевого» характеру.

Так, у виборчих компаніях Іван Плачков спирається на бренд Бессарабії - «забутого і втраченого краю», який потребує відродження. Політик є почесним президентом організації «Наша Бессарабія» та ініціатором

Бессарабського Форуму, який покликаний вирішити проблеми регіону (Новинний портал Бессарабії). Практично у всіх особистих презентаціях: в біографії, в «Лекції про саморозвиток» (Лекція про саморозвиток відомого болгарина Плачкова І.В.) І. Плачков підкреслює своє етнічне походження, привертаючи увагу до себе, як до яскравого представника болгарської діаспори. Як «Бессарабського політика» себе представляє Антон Кіссе - Голова Асоціації болгар України. Його політична кар'єра підкріплюється науковою і просвітницькою діяльністю в колі болгарської діаспори (Сайт асоціації болгар України).

З одного боку така політична активність дозволяє підвищити престиж групи і створити додаткові можливості для представлення її інтересів у місті. З іншого боку, члени етнічних груп є зручним резервом для електорального рекрутування в період виборчих компаній.

Політичний потенціал етнічних груп яскраво проявився під час політичних автономістських акцій в Молдові. Так, в липні 2012 року другий за величиною, переважно російськомовне місто Молдавії Бельці зажадав автономії. Муніципальна рада міста ініціював проведення референдуму про автономію. У квітня 2013 року Тараклійський районна рада одностайно прийняла звернення до влади Молдови про наділення Тараклійського району, населеного переважно болгарами, національно-культурною автономією, а депутати Народних зборів Гагаузії заявили, що склалася в Молдові ситуація «змушує народ Гагаузії переглянути свою згоду на самовизначення в складі Республіки Молдова в статусі «автономно-територіального утворення з особливим правовим статусом» (Бельцький незалежна газета - 16.04.2013).

Активно беруть участь в органах міської влади представники вірменської громади Одеси: Ф. Петросян, К. Арутюнян, Е. Хачатрян. Лідер грецької обласної громади В. Сімвуді балотувався в депутати міської ради.

До механізму «участі» етнічних груп у владі слід відносити, в тому числі і визначення техніки квотування місць при врахуванні інтересів етнічних спільнот органами державної влади та місцевого самоврядування. Така практика в Україні поки не узаконена, однак, аналізуючи виступи політиків, можна припустити, що сам механізм активно формується. Наприклад, Віталій Алайбов в виступах заявляє, що «він переконаний, що міська громада греків буде гідно представлена в новому складі Одеської міської Думи» (Відеоматеріали, новини з участю Віталія Алайбова). Цій заяві передувало підписання Меморандуму про співпрацю та принципи взаємодії між Одеською громадською палатою, головою якої є голова обласної організації партії «Справедливість» В. Алайбов, і Одеської обласної громадою греків ім. Г.Г. Маразлі на чолі з В. Сімвуді.

У Молдові ця проблема стоїть ще гостріше. Надання квоти в парламенті активно домагається Гагаузія. За розрахунками Народних зборів Гагаузії, квота автономії повинна становити п'ять депутатів. В рамках процесу врегулювання конфлікту з Придністров'ям, в 2012 році Німеччина виступила з пропозицією виділити квоту в парламенті Молдови для Придністровської республіки.

В силу своєї активної ідентичності, діаспори здатні до швидкої мобілізації, коли мова йде про захист групових цінностей і інтересів. Така поведінка також є формою презентації групи в навколишньому їх соціально-політичному середовищі. Грецька громада Одеси активно відстоює право на символічне закріплення в ландшафті міста історії свого народу (відкриті листи протесту проти рішень міської влади, пікетування сесії Одеської міської ради та ін.). Цікавим моментом є об'єднання етнічних груп в протестних акціях. Так, грецька громада часто виступає в союзі з гагаузкою і болгарською - позначається фактор загальної балканської історії, соціальних умов, в яких знаходилися колоністи в момент переселення з території Османської імперії. Загальна історична доля об'єднує грецьку і вірменську діаспори, коли мова заходить

про вимоги визнати геноцидом масові вбивства християн в Османській імперії в 1915 - 1923 рр. або провести акції пам'яті, спрямовані на підтримку культурної та історичної традиції своїх груп. Так в травні 2009 в Вірменському культурному центрі Одеси відбувся круглий стіл «Сто років заперечення: геноцид вірмен і понтійських греків», присвячений трагічним дат двох народів.

Активно проявили себе балканські діаспори в питанні придбання офіційного статусу етнічних мов. Відмова болгарської діаспори Ізмаїла в отриманні їх мовою статусу регіональної привів до систематичного бойкоту офіційних культурних заходів з боку представників діаспори. Показовим моментом став факт звернення активістів до Генерального консульства Республіки Болгарія з проханням відреагувати на те, що відбувається в Ізмаїлі (Думская.net - 27.09.2012). Результативним стало звернення етнічних діаспор в районну адміністрацію Болградського району Одеської області, де в липні 2013 року, відразу чотири мови - болгарська, гагаузька, російська, а також албанський мови отримали офіційний статус регіональних (Новинний портал Бессарабії).

Така форма поведінки демонструє перетворення недержавних суб'єктів етнополітики в повноправних учасників політичного процесу. Мережеві системи етнічних груп виступають альтернативною структурою офіційним державним інститутам. Особливий вплив і розвинену систему «соціальної інфраструктури», яка дозволяє гідно представляти інтереси групи, демонструють традиційні регіональні етноконфесійні групи: єврейська й вірменська. Кілька втратили позиції на сучасному етапі грецька, німецька, татарська групи, що пояснюється політикою держави щодо даних етносів в середині ХХ ст. Однак їх історичні амбіції і соціальна роль в минулому дозволяють групам зберігати відносний вплив. До активно розвиваються, соціально-мобільним етнічних груп в регіоні слід віднести традиційні (болгарську, гагаузьку, старообрядческую, молдавську і румунську, і ін.) І нові

групи етнічних мігрантів (арабську, чеченську, в'єтнамську, китайську та ін.) І ті й інші демонструють здатність до мобілізації і здатність закріпитися в соціальному просторі. І якщо традиційні історичні для регіону етноси активно формують структури соціального та політичного лобювання своїх інтересів в органах державної влади, то особливістю «нових» етнічних груп є союзництво з органами влади в обмін на інвестування.

В умовах маргінальної соціально-політичного середовища регіону етнічна культура стала значущим елементом конструювання соціального простору. Всі етнічні спільноти регіону демонструють унікальну здатність адаптуватися, «вбудовуватися» в соціальну систему, стаючи її «ланкою» і зумовлюючи статус своїх членів. Конфігурації поліетнічних соціально-економічних мереж відображають процес соціальної і політичної історії регіону і міста. Важливо, що етнічна культура в умовах Бессарабії стала значущим елементом конструювання соціального простору, тут не тільки паралельно існували, а й інтенсивно перетиналися політичні, соціальні та культурні ієрархії.

Формування груп тиску і лобістських структур стало соціальної і стає політичною реальністю. Етнічний фактор «присутній» в структурі груп впливу різної природи: в галузевих і корпоративних, в територіальних і конфесійних. Етнокультурні групи регіону орієнтовані на створення соціальної мережі, всередині якої реалізується основна соціокультурна діяльність.

4.2. Регіональний порядок прикордоння: інституціональна еластичність та формально-правова рухомість

Шлях від ідеї національної держави до національної доктрини Республіки Болгарії демонструє важливу роль болгар України. Взаємини між болгарською етнокультурною групою України і Республікою Болгарії почалася задовго до формування обох держав. Сучасна болгарська нація - результат боротьби за культурну і політичну незалежність від Османської імперії. Болгари Бессарабії, Таврії та Приазов'я брали активну участь в Національному відродженні і формуванні національної ідеї держави, яке було створено в 1878 році. Визвольна боротьба вимагала значних ресурсів фінансових і демографічних, які і знаходилися в середовищі болгарських поселенців Півдня Росії. Про це свідчать: створене Болгарське земське військо в російсько-турецькій війні (1806 - 1812); Болгарські волонтери (+1829; 1853 - 1856); Болгарські Легії Г. Раковського в Белграді і ополчення (1877 - 1878); створення першої болгарської гімназії в Белграді (1858) і ін. В межах переселенського населення також складається перший досвід інституційної організації та перші громадські організації. З'явилися болгарські організації: Одеське болгарське настоятельство, Цнотлива дружина, Таємний центральний болгарський комітет. Важливо, що останній передбачав створення мережевої структури болгарських організацій на території Румунії, Сербії, Болгарії та Південної Росії. Комунікаційне середовище формувалася за рахунок численних друкованих видань: «Дунавські лебідь», «Б'лгарські бджола», «Б'душност», «Дунавска зазору», «Б'лгарські глас» та ін. З територією України тісно пов'язані політичні біографії ідеологів болгарського відродження: Василя Априлова, Христо Ботева, Знайдена герова, Добрі Чинтулово, Насіння Ванкова, Геогрія Стаматова, Панайотов Волова і ін.

Після завоювання незалежності Болгарії і до 1945 р держава опиняється в епіцентрі геополітичних потрясінь світових воїн. Результатом стала національна катастрофа - поділ народу, утворення нових етнічних діаспор. Болгарія аж до 1989 не формувала державної програми, яка б дозволяла

підтримувати культурні та соціальні зв'язки з втраченими територіями і населенням. Оформлення політики Республіки Болгарії щодо «зарубіжних болгар» починається з 90-х років ХХ ст. Державна політика передбачала зміну тлумачення «болгарська нація», що поставило діаспоральних політику в залежність від нової національної стратегії Республіки Болгарії.

Національна стратегія Болгарії в ХХІ столітті набула доктринальний характер і розвинену інституційну структуру. З 1995 р розробкою національної доктрини Болгарії займався Науковий центр «Болгарська національна стратегія» при ЛАЗНІ [29]. У 2008 р з ініціативи директора центру Григора Велева в Варні на першому Великому Соборі болгар була представлена національна доктрина «Болгарія в ХХІ столітті». В її обговоренні взяли участь представники діаспори з 28 країн. Собор ініціював створення Всесвітньої асоціації та Всесвітньої парламенту болгар. Статут Всесвітньої асоціації проголосив мету національної доктрини - «вільна, незалежна, демократична і процвітаюча Болгарія, член ЄС - духовно об'єднує болгарську націю і підтримуюча болгар у всьому світі». Метою організації названо «лобіювання на користь болгарської нації і національної держави» (ст. 3) [44].

Міжнародна організація Всесвітня асоціація болгар [2] Створена в 2009 р як неурядова організація, чия діяльність регулюється законами Болгарії «Про некомерційні організації» 01.01.2001 р [16]. І хоча на першому Соборі болгар квота для болгар України склала 320 місць, в Україні немає акредитованих представництв Асоціації болгар в світі.

Наступним кроком у розвитку Національної стратегії Болгарії стала Всесвітня зустріч болгар в Брюсселі 7-8 листопада 2012 р Європарламенті обговорювали «Політику по відношенню до болгар за кордоном». Організатором став депутат Європарламенту Еміл Стоянов. Конференція проходила під патронатом віце-президента Болгарії Маргарити Попової, а завдання зміни політики держави щодо «зарубіжних болгар» була закладена

в передвиборчій програмі президента Росена Плевнелієва (2012 - 2017 г.). Завданням Республіки Болгарії уявлялося намір отримати природну лобістську підтримку її інтересів в країнах, де є впливові болгарські громади. Брюссельська зустріч об'єднала понад 100 громадських організацій з усього світу: 172 людини з 23 країни. Учасником від пострадянських громад на конференції став голова Міжнародної асоціації «За дружбу і співробітництво» Молдова - Болгарія »- Валеріан Заболотний [5]. Результати цієї зустрічі відображені в Проекті «Стратегії політики щодо болгар за кордоном» [20]. Тут вперше було поставлено питання про участь «зарубіжних болгар» в політичному житті Болгарії і їх представництво в органах влади. В основу було покладено принцип: від пропозицій і вимог діаспори до формування державної політики

Пріоритетом майбутньої стратегії названо поширення болгарської мови, культури, традицій, віри. Акцентувалася, що Болгарія повинна гарантувати фінансування болгарських шкіл за кордоном і можливість включення болгарської мови в програми шкіл країн Євросоюзу. Другим пріоритетом названо формування постійних, легітимних і представницьких Громадських рад; створення виборного органу - Національної ради болгар за кордоном; створення виборчого округу «Чужина», який дозволити болгарам зарубіжжя брати участь у виборах і мати можливість обиратися і за списками, і як незалежні кандидати в парламент. Було запрограмовано створення Всесвітнього конгресу болгар в якості організації - посередника, яка повинна стати сполучною ланкою між інтересами болгар і державою болгар. Третій пріоритет стосувався соціальної політики щодо болгар за кордоном.

Через рік, 21 грудня 2013 р Проект Національної стратегії по відношенню до болгар за кордоном і створення консультативного органу - національної ради болгар, які живуть за межами Болгарії - обговорювали в Софії на зустрічі представників болгарських громад з Віце-президентом і Головою Народних

Зборів Болгарії. У проголошеному Меморандумі говорилося, що метою «національної ради є залучення болгар за кордоном в болгарську суспільне життя і заохочення їх вкладу в національний розвиток» [42].

Вперше особи «болгарського походження» були представлені в якості цільової групи державної політики в 2011 р в «Національній стратегії Болгарії в області міграції, надання притулку та інтеграції (2011 - 2020)» [31]. Стратегія передбачала заохочення набуття громадянства Болгарії особами з болгарським походженням, пропонувалося створення правової бази, яка б регулювала процеси соціалізації та інтеграції мігрантів.

Завершальним етапом у формуванні концепції єдиної болгарської нації стало прийняття міністерським Радою 23 липня 2014 г. «Національної стратегії для болгарських громадян і болгарських історичних громад по всьому світу» [32]. Головне завдання нової стратегії став курс на інтеграцію всіх етнічних болгар за кордоном (близько 3 млн. Чол) в єдину болгарську націю.

Законодавчо цю стратегію підтримують: Постанова № 103 для проведення освітньої діяльності серед болгар за кордоном Радою міністрів 1993 [36]; Закон про вищу освіту 1995 [13]; Закон про болгарському громадянство 1999 г. [12]; Закон про іноземців в Республіці Болгарія 1999 г. [15]; Закон про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія 2000 [11]; Законопроект про внесення змін і доповнень до Закону про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія 2015 г. [17]; Закон про трудову міграцію і мобільної робочої сили 2016 г. [14].

Таким чином, якщо реалізація ідеї «національного відродження» болгар передбачала створення національної держави, а ініціатива і ресурси були зосереджені в руках діаспори, то сучасна національна державна доктрина Республіки Болгарії бачить реалізацію національної ідеї за межами держави і за умови «включення» зарубіжних діаспор в національне простір.

4.3. *Мережеві транснаціональні системи: формальні основи інституалізації.*

Державне управління політикою щодо болгарських спільнот за кордоном стало результатом двох процесів. По-перше, болгарські діаспори в усьому світі і в Україні до кінця ХХ століття накопичили значний соціальний та інституційний ресурс і почали створювати розгалужену транснаціональну систему, яка зумовила їх впливовість на національних і регіональних рівнях відносин. По-друге, Республіка Болгарія в умовах європейської інтеграційної системи потребує опори і солідарної підтримки, яка може бути надана родинними групами за кордоном. Трансформація законодавчої та інституційної системи держави з урахуванням ресурсів і проблем закордонних співвітчизників представляється прогресивним проектом політичного розвитку.

У Болгарії на протязі двох десятиліть формується механізм державного управління політикою щодо діаспор. Інституційна система державних органів у віданні яких перебуває політика щодо болгар за кордоном, включає вищі керівні органи держави, органи загальної компетенції та спеціалізовані органи.

Органи загальної компетенції в системі державної влади включають спеціальні підрозділи при міністерствах і уряді. При адміністрації Президента Болгарії з 22 травня 2012 р діє Комісія по болгарському громадянства і болгарам за кордоном.

Дирекція «Міграція» як структура Міністерства внутрішніх справ діє з 2004 року. Вона регулює міграційну політику Республіки Болгарії. Громадяни Болгарії та «особи болгарського походження» є цільовими групами міграційної політики Болгарії, відповідно до положень «Національної стратегії ... (2011 - 2020)» [31].

Міжвідомча комісія з питань болгар за кордоном при Міністерстві освіти і науки Болгарії - координує забезпечення діяльності болгарських шкіл за кордоном: організаційно-методичне та фінансове. Так, з Україною співпрацю носило нерівномірний характер: з 1994 по 2003 р укладено 3 угоди і 4 двох-річних протоколу про співпрацю; з 2003 - по 2015 г. - «перерва» 12-років в цій сфері; в 2015 році був створений Протокол про співробітництво та обмін між МОН України та МОН Республіки Болгарія на 2015/16, 2016/17, 2017/18 т 2018/19 рр. [40] У грудні 2016 року Комісія підняла питання про забезпечення освіти в болгарських громадах за кордоном; про збільшення числа місць в болгарських вузах для співвітчизників з-за кордону; про статус Тараклійського державного університету в Молдові (завдання перетворення університету в філія болгарського вузу); про відкриття болгарської гімназії в Одесі (фінансування проекту для навчання 150 учнів та ін.) [6]. З ініціативи МОН відкрита Дирекція, яка відповідає за болгарські школи за межами країни. Асоціація болгарських шкіл за кордоном запропонувала включити навчальні заклади за кордоном для осіб болгарського походження в систему освітніх установ Республіки Болгарії [2].

Дирекція «Болгарське громадянство» і Рада за громадянством діють при Міністерстві юстиції Болгарії. Дирекція координує процес подачі заяв про придбання болгарського громадянства, а Рада дає висновок за результатами перевірки про можливість надання громадянства, на підставі якого міністр юстиції надає Президенту пропозицію про прийом або відмову в наданні громадянства.

В цілому, реалізація державної політики щодо болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія залишається за Радою міністрів. Так, Укази Ради Міністрів № 103 (1993 г.) [36] і № 228 (1997 г.) [37] визначають квоту, надану співвітчизникам за кордоном для безкоштовного навчання у вищих навчальних закладах Болгарії. Дана програма здійснюється в Україні з 1993 р

У 2015 році було виділено 100 бюджетних місць для українців болгарського походження, в 2016 р - 260 місць, в 2017 р - квота збільшена до 1000 місць, в 2018 - до 2000 місць.

Національний статистичний інститут [30] і Національна рада про співпрацю за етнічними та інтеграційних питань [38] координують аналітичну і прогностичну роботу щодо болгар зарубіжжя.

Спеціальні органи, відповідальні за державну політику Болгарії по відношенню до болгарських спільнотам за кордоном почали формуватися в кінці ХХ століття. Хоча ще в середині ХХ ст. діяв Слов'янський комітет в Болгарії (з 1944 - 1982 років.) як секція Всеслов'янського комітету. Його роль зводилася до підтримки дружніх зв'язків між народами. Спеціальної політики, яка орієнтована на підтримку життєздатності болгарської діаспори за кордоном він не мав.

Першим державним органом, в назві якого було використано поняття «болгари за кордоном» став Комітет по роботі з болгарами за кордоном, який функціонував з 1982 по 1991 рік. Комітет поєднував риси державного органу та громадською організацією. У його роботі виділялося два напрямки: 1). робота в діаспорі в рамках державних проектів і ініціатив; 2). підтримка ініціатив болгар за кордоном. На 1988р м в світі діяло 76 болгарських організацій.

З ініціативи Комітету в 1991 році була створена Міжнародна Асоціація болгар. Це загальнонаціональна, громадська організація яка займалася реалізацією державної політики щодо зміцнення відносин з особами болгарського походження за кордоном [45]. У 1992 р Асоціація була зареєстрована як юридична особа. Її президентом став С. Іванов, болгарин з Німеччини. Правління включало по одному представнику від болгарських громад з дев'яти країн і п'ять представників з Болгарії.

Значущою в реалізації політики Болгарії щодо зарубіжної діаспори стала діяльність Державного агентства у справах болгар за кордоном [10]. Агентство створене в 1992 році як координаційний орган уряду по реалізації державної політики щодо співвітчизників у всьому світі. Його пріоритети: стимулювання будівництва болгарського лобі за кордоном; збереження болгарського етнокультурного простору, культурної та історичної спадщини; захист прав болгар за кордоном. Державне агентство підтримує контакти з більш ніж 500 організаціями болгар у всьому світі і з окремими особами, допомагає вирішувати проблеми гуманітарного, культурного, освітнього, інформаційного та правового характеру.

Агентство отримало статус «державного» у 2000 році, його глава призначався урядом. У 2005 р воно перепідпорядковано Міністерству закордонних справ, а в 2009 р - Раді Міністрів у зв'язку з приходом до влади уряду «Громадяни за європейський розвиток Болгарії».

Діяльність Агентства спрямована на спектр проблем. 1). Веде Реєстр організацій болгар, які проживають за межами Республіки Болгарії. Він передбачений Законом «Про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія» (ч. 2 ст. 3) як форма визнання організації за кордоном, створеної особами болгарського походження. [11] Реєстр включає більше 70 організацій, що функціонують на території України. [41]

2). Забезпечує права співвітчизників на освіту: визначення статусу болгарських шкіл за кордоном; забезпечує викладачами болгарської мови (стажування, навчання представників болгарських шкіл за кордоном, наприклад, для вчителів з України з 2005); щорічні конкурси для дітей болгарського походження «Стефан Генчев» (з 1995 р), конкурс образотворчого мистецтва «Болгарія в моїх мріях» (з 2001 р) та ін.

3) Стимулює інтерес до еміграції в Болгарії (Форум «Кар'єра в Болгарії. Чому ні?»; Зустрічі випускників болгарських вузів і організація пост-студентських клубів в Одесі).

4). Сприяє процесу репатріації створенням нормативно-правової бази для прийому співвітчизників, економічного та соціального захисту. Для цієї діяльності з 2015 р працює Координаційний центр з зв'язку з болгарами в Україні. З болгарської сторони центр курирує Димитр Владимиров - заступник голови Агентства, а з української Світлана Драгнева - віце-президент Асоціації болгар України. [21]

5) Агентство видає документи, що засвідчують болгарське походження і національність співвітчизників за кордоном, документи для отримання дозволу на проживання в Болгарії.

Агентство у справах болгар за кордоном співпрацює з громадськими організаціями, які зайняті пошуком роботи в Болгарії для болгар проживають за кордоном (Фундація «Ідентичність Болгарії» в рамках проекту «Back2BG»); створює соціальні інформаційні мережі для громадян Болгарії за кордоном, формують проекти реінтеграції (Некомерційна організація Співдружність «Тук-Там»); координує зусилля болгарських освітніх інститутів за кордоном з метою збереження ідентичності, надає фінансову підтримку болгарським школам зарубіжжя; лобіює закріплення в законодавстві особливого статусу болгарських шкіл за кордоном, розробляє методики вивчення болгарської мови за кордоном (Співдружність «Асоціація болгарських шкіл за кордоном»). [46]

У березні 2017 року Асоціація болгарських шкіл за кордоном внесла до Європейського парламенту петицію про визнання офіційних мов в ЄС на рівні випускних іспитів. Дану ініціативу підтримали віце-президент Іліяна Йотова, Державне агентство у справах болгар за кордоном, болгарські євродепутати. Петиція закликає до того, щоб ЄС «надав підтримку дій держав по

забезпеченню правової та адміністративної спроможності для здачі випускного іспиту або іншого виду іспиту по кожному з офіційних мов ЄС, в тому числі і болгарському, там, де є істотний і доведений інтерес з боку учнів». [7] У серпні 2017 року Міністр освіти і науки Красимир Вилчев в привітанні до Асоціації болгарських шкіл за кордоном заявив, що міністерство працює над створенням адаптованих програм дистанційного навчання болгарської мови та літератури, історії та географії. Сьогодні за кордоном працюють понад 350 шкіл в 40 країнах світу [35]. Так, наприклад, в листопаді 2017 року рамках співпраці між Болгарією і Україною в Одеській загальноосвітній школі, №31 було відкрито кабінет вивчення болгарської мови, причому Болгарія профінансувала ремонт і технічне оснащення кабінету, забезпечила викладачами. На відкритті були присутні міністри освіти України і Болгарії [25].

Незважаючи на розвинену інституційної системи, яка орієнтована на інтеграцію болгар зарубіжжя в систему національну інтересів і завдань болгарської нації, актуальним напрямком реформування виступає створення наднаціонального органу з представницькими повноваженнями. Варіанти створення такої структури розглядаються в тому числі на рівні державних органів.

Законом Болгарії «Про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія» від 11 квітня 2000 р Національна рада створюється як представницький орган, який координує державні програми підтримки болгар за кордоном. Він обирається на 5 років і складається з 9 членів. Національна асамблея Республіки обирає Голову Нацради і 6 членів, 5 з яких громадяни Болгарії проживають за кордоном. Одного члена ради призначає президент республіки і одного - Рада міністрів (глава 4). [11]

У 2008 р прем'єр-міністр Болгарії Сергій Станіщев (2005 - 2009), голова Соціалістичної партії (до 2011 р) запропонував створити Національний консультативний експертна рада з питань болгар за кордоном при

Державному агентстві у справах болгар за кордоном. Поряд з експертною радою уряд розглядав можливість створення Ради болгар за кордоном при Раді Міністрів як основного координаційного органу та Фонду болгар за кордоном, який би займався фінансовими питаннями [4, с. 106] «Болгарські громади з усього світу зможуть подати заявку на гроші з нового фонду» - заявив С. Станіщев на зустрічі з болгарською громадою при Генеральному консульстві Республіки Болгарії в Нью-Йорку. Говорячи про нову стратегію щодо болгар зарубіжжя, С. Станіщев сказав, що «Болгарія там, де є хоча б один болгарин» [43]

Прийнята в 2014 р Національна стратегія для болгарських громадян і болгарських історичних громад по всьому світу закріпила ідею, що Національна рада має бути консультативним органом при Президенті або при Народних зборах і діяти на громадських засадах. Його завдання - залучення болгар з-за кордону в соціальну і політичну життя Болгарії (п. 2.1.1). З цією метою передбачається створення Громадських рад при дипломатичних та консульських представництвах Болгарії за кордоном. Їх членами можуть бути громадяни Болгарії та особи болгарського походження, які проживають за межами Болгарії. Національна рада формує Виконавча рада. Вибори членів Національної ради організовуються одночасно з виборами в інші національні установи. 4/5 членів повинні бути громадянами Болгарії за кордоном, а 1/5 членів обирається з представників державних органів Болгарії. [32]

25 березня 2015 р на засіданні Комісії з болгарського громадянства і болгарам за кордоном Міністр закордонних справ Республіки Болгарія Борис Вангелі запропонував розглядати створення Національної ради болгар, як крок до створення національного уряду за кордоном. Фінансування Національної ради має здійснюватися з державного бюджету Болгарії, а до складу ради повинні входити іноземці болгарського походження [39].

У всіх варіантах створення наднаціонального органу з представницькими повноваженнями, болгари зарубіжжя розглядаються як невід'ємна частина нації, а формування державних органів, уповноважених забезпечувати їх права та інтереси представляються як природний процес.

Для мережі державних органів в сфері здійснення політики щодо болгар за кордоном, характерна наявність інституційної ієрархії і диференціація за принципом предметної компетенції. Державне регулювання відносин із співвітчизниками - громадянами Болгарією за кордоном гарантовано Конституцією Болгарії 1991 г. Стаття 25 говорить «5. Болгарські громадяни, які перебувають за кордоном, знаходяться під захистом Республіки Болгарія ». В умовах поетапної лібералізації законодавства щодо надання громадянства для осіб «болгарського походження» і розширення змісту поняття «закордонний болгарин» ця норма може бути застосована для жителів зарубіжних болгарських діаспор, який мають подвійне громадянство.

Створювана система державних і громадських інститутів орієнтована на максимальне охоплення та інтеграцію болгар зарубіжжя в систему соціально-культурних і політичних відносин Болгарії.

Форми інтеграції співвітчизників (негромадян Болгарії) в простір життєдіяльності болгарської нації в процесі реформування законодавства на початку XXI ст. значно розширилися. Механізмом залучення зарубіжних співвітчизників до участі в національно-державному розвитку Болгарії є: наділення особливими статусами представників «цільових груп»; надання особливих прав і захисту; двосторонні відносини з Україною

З 90-х років XX ст. почався процес впровадження механізму «зеленої карти» для осіб «болгарського походження». На конституційному рівні встановлено, що особи «болгарського походження» набувають болгарське громадянство в полегшеному порядку (ч. 2, ст. 25 Конституції), зберігають можливість не виходити з іншого громадянства, хоча за загальним правилом

це не передбачено; можуть набувати громадянство без дотримання вимог проживання на території Болгарії (за загальним правилом 5 років), без наявності доходу, що дозволяє утримувати себе, які не володіють державною мовою (п.6 ст.13 Закону за б'лгарското громадянство); закріплювався спрощений механізм отримання дозвіл на постійне перебування в державі для осіб болгарського походження (Закон за чужденците в Република Б'лгарія).

Крім закріплення пільгових умов отримання громадянства для осіб болгарського походження, відбувається розширення цільової групи, яка підходить під поняття «болгарин», «член сім'ї болгарського громадянина», «особа болгарського походження», як форма регулювання міграційних потоків. Так, під поняттям в «болгарин» в залежності від контексту може трактуватись як виключно громадянин Болгарії незалежно від етнічної приналежності, так і більш широка група осіб. Маніпулювання поняттями дозволяє включати в цільові групи політичних програм, які спрямовані на збирання болгарської спільноти і залучення її представників на територію держави, різні групи болгар в залежності від ситуації і економічних можливостей держави. Подібний механізм надає можливість регулювання кількісних і якісних характеристик міграційних потоків.

У контексті Закону «Про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарії» під «болгарами» розуміються як громадяни Болгарії, так і особи болгарського походження (ст.2.) [15]. Статус «особа болгарського походження», виходячи зі змісту Закону «Про болгарському громадянство» відноситься до особи, яка має на утриманні хоча б одного родича болгарської національності [12]. Дане формулювання не є вичерпною і дає можливість правозастосовні органам маніпулювати поняттями з метою застосування норми до бажаних мігрантам. Як встановлює Закон «Про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія», болгарське походження підтверджується документом, виданим болгарським або іноземним

державним органом, Болгарської Православної Церквою, громадською організацією болгар, що знаходиться за межами Республіки Болгарія, визнаної Указом Президента Республіки Болгарії і внесеної до відповідного Реєстру агентством у справах болгар за кордоном. Також болгарське походження може бути доведено в судовому порядку (ст. 3).

Визначення статусу «член сім'ї болгарського громадянина» дається в Законі Болгарії «Про іноземців» як осіб, які проживають разом з громадянином Болгарії в одному будинку, а саме: чоловік / дружина; родичі по низхідній лінії, які не досягли 21 року і не уклали шлюб або досягли 21 року, але не мають власних доходів або потребують опіки; родичі по висхідній лінії, що знаходяться на утриманні болгарського громадянина; інші члени сім'ї, які перебувають на утриманні громадянина Болгарії у зв'язку зі здоров'ям (ч. 6 ст. 2). Так, для членів сім'ї громадянина Болгарії віза до Болгарії видається безкоштовно [15].

У 2015 р були запропоновані проекти реформування Закону «Про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарії». Перший Законопроект Ю.К. Ангелова № 554-01-20 від 04.02.2015 р вносив поправки, спрямовані на створення гнучкої системи захисту інтересів болгар, за межами Республіки і дають можливість збільшити кількість болгарського населення. Цей проект вводить поняття «близький родич болгарського походження», під яким мається на увазі родич по висхідній, низхідній, а також бічної лінії споріднення до шостого коліна [17], а також розширено тлумачить поняття «болгарин», розуміючи не тільки того, хто має по висхідній лінії хоча б одного родича болгарської національності, а й тих хто має хоча б одного родича болгарського походження, що значно розширює коло осіб, які підпадають під дію закону.

Другий законопроект В. Н. Сідерова № 554-01-19 від 04.02.2015 р Пропонує надати право видавати посвідчення про болгарському походження

Болгарської православної церкви і громадським організаціям болгар за кордоном, якщо вони внесені до Реєстру Державного агентства у справах болгар за кордоном.

У діючих правових актах, значною мобільністю володіють колективні, групові статуси. Наприклад, в список «організація болгар за кордоном» в залежності від мети можуть включатися: «болгарське етнічна меншина», «болгарська діаспора», «грумада», «болгари, які компактно проживають на певній території», «громадське об'єднання» «неурядова організація», «некомерційна організація», «культурний центр», «недільна школа» і т.д. Вибір для групи певного статусу обумовлює наділення її конкретним обсягом прав і обов'язків, що здійснюється не як мета реформ, а як їх наслідок.

Реєстр організацій болгар, які проживають за межами Республіки Болгарії, диференціює організації по декількох категоріях (статусам): 1) приятельства (39 організацій України); 2) друковані видання (4 в Україні); 3) електронні медіа-видання («Роден край»); 4) культурні центри (5 центрів України); 5) освітні установи (27 в Україні); 5) творчі колективи (1 танцювальний колектив в Україні); 6) молодіжні організації (1 організація в Україні); 7) «церковні громади» (в Україні за даними Реєстру відсутні) [41].

Таким чином, афірмативний політика Болгарії, яка орієнтована на надання цілого ряду особливих прав для болгар зарубіжжя і створення механізмів їх захисту, дозволяє їм усвідомлювати себе частиною єдиного народу, незважаючи на проживання в іншій державі. Наприклад: держава зобов'язується створювати умови для розвитку болгарської культури і мови за кордоном (Закон «Про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарії». (Ст. 2); болгар, не громадяни Болгарії, мають право звертатися до державних органів Болгарії, претендувати на пільги при сплаті податків (ст. 6), отримувати дозвіл на працевлаштування в спрощеному порядку (ст. 7), бути спадкоємцями майна болгарських громадян згідно із законом і за заповітом

(ст. 14); держава сприяє болгарам, які виявили бажання переїхати на постійне про Іван до Болгарії, надаючи їм право безкоштовного користування державними або муніципальними земельними ділянками перші 3 роки; надає право отримати кредит на придбання нерухомості або устаткування. Умови кредиту визначає Рада Міністрів Республіки (ст. 16). Державні органи та органи місцевого самоврядування можуть надавати переселенцям матеріальну підтримку (ст. 15); болгар, які проживають за межами Республіки Болгарії мають право на придбання на безоплатній основі початкової та середньої освіти в державних і муніципальних навчальних закладах Болгарії (ст. 9); студенти «болгарського походження», які проживають за межами Республіки, мають право здобувати вищу освіту в державних установах Болгарії на безкоштовній основі (ч. 4 ст. 91 Закону «Про вищу освіту»); для болгар, які проживають за межами Республіки існують спеціальні програми фінансування з державного бюджету Болгарії (ст.10 Закону Республіки Болгарія «Про вищу освіту»); болгар, які проживають за кордоном, можуть отримати допомогу від болгарських установ і організацій з викладання, придбання підручників, і інших матеріальних засобів. (Постанова Ради міністрів РБ № 103 від 31.05.1993 р про здійснення освітньої діяльності серед болгар за кордоном) і ін.

Наявність описаних програм і законів - прояв зацікавленості держави в співвітчизників за кордоном. Національна стратегія Болгарії для болгарських громадян і етнічних громад (негромадян) по всьому світу передбачає розширення мережі громадських і державних організацій болгар за кордоном, формування стійкої системи взаємодії. Напрямок реформ в Республіці Болгарії демонструє, що особи болгарського походження - не громадяни Болгарії розглядаються як суб'єкти болгарського суспільства, частина болгарської нації.

Висновки. Інституційна система державних органів Болгарії, у віданні яких перебуває політика щодо болгар за кордоном - динамічно розвивається

протягом двох останніх десятиліть, що свідчить про зацікавленість держави в її продуктивності.

Формування політики та розгалуженої системи інститутів дозволяють державі використовувати різні канали реалізації поставлених завдань. Формальні (політичні і культурні) і неформальні (соціальні та родинні) канали дають можливість ефективно реалізовувати нову «Національну стратегію для болгарських громадян і болгарських історичних громад по всьому світу».

Дискусія навколо створення наднаціонального органу з представницькими повноваженнями демонструє глибину процесу реформування національної системи представницьких органів, яка орієнтована на «включення» зарубіжних співвітчизників в сферу соціально-політичних відносин держави.

Активна законопроектна діяльність, публічне обговорення необхідності включення в законодавство Болгарії положень, що захищають права і інтереси «негромадян» болгарського походження, свідчить про зростання зацікавленості держави в ресурсному потенціалі співвітчизників із зарубіжних діаспор.

На території України державна політика Болгарії щодо етнічних болгар, реалізується в різних формах - починаючи з задоволення культурних освітніх потреб співвітчизників, закінчуючи наданням їм можливості в найбільш необтяжливою порядку отримати право на постійне проживання, освіту, роботу та громадянство прабатьківщини. Формуючи інтеграційну стратегію в напрямку Європейського Союзу, Україна не перешкоджає реалізації національної політики Болгарії по відношенню до етнічних болгар, які проживають на її території. Лояльне ставлення до процесів реінтеграції болгарського населення засноване на переконанні, що європейські кордони мають символічний характер.

РОЗДІЛ 5.

ЛОКАЛЬНІСТЬ В ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИКАХ ТРАНСКОРДОННОГО ПРОСТОРУ

5.1. Локальності в регіональних політиках і практиках критичної геополітики

«Національний модерн», який з 1990-х рр. характеризує розвиток країн пострадянського простору, увійшов у концептуальне протиріччя із ідеями європейського Постмодерну з процесами детериторіалізації та регіоналізації. Концепцію Ж. Моне звинуватили у: 1) «лоскутизації» та «послабленні» Європи в умовах конкуренції трьох світових центрів (Ж. Тіріар, Й. Лохаузен, ін.); 2) спрямованості на реалізацію «Пан'європейського союзу» та підтримку рухів консерватизму та монархізму; 3) ліквідації національних суверенітетів та кордонів з метою відтворення «Четвертого» Рейху (Д. Белл, Дж. Міршаймер, Сл. Мілошевич). В 1990-ті роки активізувався рост геополітичних та конспірологічних версій формування доктрин зовнішньої політики, які вплинули на поширення сфери дії феномену «пост-правди».

Країни постсоціалістичного табору на етапі самовизначення прагнули національного суверенітету, територіальної, етнонаціональної консолідації. Тому унітаризм для країн Східної Європи став конституційним принципом адміністративно-територіального устрою. Ідеї Ж. Моне підтримувалися офіційними стратегіями зовнішньої політики, що формувалися ліберально-демократичними парламентськими силами, які збалансовували євроінтеграційний рух та національні прагнення.

Неофіційні стратегії зовнішньої політики, артикульовані радикальними силами, формувалися на основі геополітичних уявлень про можливості наднаціональної регіональної суб'єктності, побудованої навколо домінуючого центру. Регіоналізм постав політикою розширення геополітичного контролю над периферійними просторами сталого пограниччя, які належать в сучасних

умовах країнам-сусідам. Зростання риторики щодо «втрачених» територій та захисту прав «етнічних своїх» спостерігається у більшості країн, чий територіальний простір змінювався протягом останніх сторіч. Відбувся зсув від ідей «культури без кордонів» до руйнації територіального статус-кво.

Геополітика епохи пост-правди виходить з того, що простір вже не є об'єктивною даністю або передумовою діяльності політичних акторів, він набуває рис соціального конструкта, або політичного інструменту.

Рухи за об'єднання «втрачених» чи «етнічних» земель з'явилися практично в кожній державі, які мають спільні кордони з Україною. Геополітичні концепції «розширення», або «відновлення» реалізуються через створення умов для довгострокового культурно-політичного впливу на населення певних регіонів через емоційні звернення до пам'яті, заклики до відновлення «справедливості», «правди» або «права». Нова форма монополізації суспільної думки через епатаж та оперування емоціями, стереотипами стала можлива у зв'язку із ростом політичного впливу малих груп, діаспор, локальних і регіональних систем, через розмивання соціальних норм і руйнацію системи ліберальної демократії із її об'єктивізмом. Систематична робота із свідомістю етнічних і регіональних громад дозволяє формувати історичну та регіональну пам'ять, створювати умови для формування політичної лояльності через спільні етнічні та історичні коріння.

Зупинимось на практиках геополітичного конструювання, які реалізуються в українському прикордонні державами сусідами.

Територіальне «відродження» Румунії передбачає повернення в зону впливу територій Північної Бессарабії із Придністров'ям (Молдова), Південної Бессарабії – Буджаку, Північної Марамурещини, Буковини та Герцаївського краю, гирла та островів Дунаю (України).

Уніонізм, в якості сфери впливу обирає «втрачені» території, які в практичній ідеології представлені як «тимчасово окуповані». Про це свідчить

встановлення Парламентом Румунії в 2017 р. свята «Дня об'єднання з Бессарабією» (27 березня). Парламентарі вважають, що це історичний початок об'єднання Румунії і Молдови. У пам'ятних традиціях України, Росії та Молдови ця дата була позначена як «День окупації Бессарабії».

Ідеологію уніонізму обґрунтували Октавіан Гога, Ніколае Йорга, Олександру Куза, Іоан Ністор, Костянтин Джуреску, Георгій Бретіану та ін. У статті «Європейська роль румунського народу» К. Джуреску в 1943 р визначав роль Румунії як «елементу порядку» на кордоні з світом «варварів», окреслив контури ціннісного конфлікту, який став підґрунтям формування альтернативного вектору історичної правди²¹². Важливим елементом в створенні емоційного сприйняття «права» на простір є симуляція безперервності присутності. У 1941 р. на конференції у Бухаресті, щодо румунської політики в Трансністрії, К. Джуреску стверджував: «Під Україною слід розуміти лише північну територію з центром у Києві ... Землі, розташовані на схід від Дністра, були заселені сотні років тому румунами, що дає нам незаперечне право на цей регіон»²¹³. Г. Бретіану зазначав, що «природні кордони» Румунії знаходяться в степах України. Подібне тлумачення кордонів Румунії є у І. Ністора в роботах «Національна політика єдності» (1923); «Придністровські румуни» (1925); «Внески до відносин між Молдовою та Україною» (1933); «Українська проблема у світлі історії» (1934).

Епоха європейського пост-модерну змінила актуальний простір взаємодії політичних акторів: у нових умовах інформаційний простір став виконувати функції простору географічного і пост-факти набули здібності породжувати політичну реакцію. Так, актуалізація ідеї об'єднання Румунії, Молдови, Бессарабії, Марамуреша та Південної Буковини під час

---

²¹² Constantin Giurescu. Die europäische Rolle des Rumänischen Volkes (Bukarest, 1941): 26.

²¹³ Constantin Giurescu. Vechimea așezărilor românești dintre Prut și Nistru (București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1941): 307-19.

президентства Трояна Басеску призвело не тільки до відродження політичного уніонізму, але і до матеріалізації територіальних претензій. Такі претензії у 2009 р. торкнулися України, яка мусила визнати рішення Гаазького суду, внаслідок якого 79,4 % спірної території чорноморського шельфу було передано Румунії незважаючи на визнання Зміїного «островом».

Нові якості інформаційного середовища в процесах формування політичної дії почали проявлятися у вигляді оформлення політики залучення колишніх співвітчизників до сфери контролю державі. В Румунії формування державної політики щодо колишніх/майбутніх співвітчизників розпочалась з 2007 р. після прийняття Закону «Про підтримку румунів в усьому світі» (2007)²¹⁴. Закон «Про румунське громадянство» (1991) співвітчизниками називає всіх, хто на підставі «права ґрунту» має можливість довести наявність родичів, які народилися на території Румунії до 1940 року²¹⁵. Закон «Про спрощення надання громадянства особам, які проживали на території Румунії» в межах до 1940 р. почав діяти з 2009 року. Наявність «румунських громадян» на території Одеської та Чернівецької області дає привід Румунії підіймати питання від збільшення румунських шкіл до перегляду спірних моментів на українсько-румунському кордоні. «Концепція національної безпеки Румунії» закріплює мету захисту румунських громадян, їх прав та свобод²¹⁶.

Завдяки паспортизації відбувається легалізація еміграції в ЄС та перетворення населення прикордонних регіонів у політично лояльних до Румунії громадян. «Нові румуни» часто є володарями множинного

---

²¹⁴ Legea nr. 299/2007 privind sprijinul acordat românilor de pretutindeni, republicată, cu modificările și completările ulterioare, (Portal legislativ), accessed July 5, 2018, <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/87091>

²¹⁵ Lege Cetățeniei române nr. 21/1991. (Monitorul oficial nr. 576 din 13 august 2010), accessed July 5, 2018, <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/121439>

²¹⁶ The national security strategy of romania, The European Romania, the Euro-Atlantic Romania: For a Better Life in a Democratic, Safer and More Prosperous Country, Bucharest, 2007:33

громадянства (українського, румунського, болгарського, російського, молдовського та ін.), бо дотримуються ідей так званого «прагматичного уніонізму», коли в наслідок системної політичної кризи, таким засобом набувають квиток в Євросоюз. Отже, історична та етнокультурна близькість населення регіону актуалізується економічними та соціальними мотивами.

Румунія на офіційному рівні не має територіальних претензій до України та Молдови і заявляє лише про підтримку їх інтеграції до ЄС, де кордони між державами мають символічний характер. Завдяки транскордонної активності населення прикордонних регіонів відбувається розширення інформаційного та соціокультурного просторів де «присутність» Румунії зростає. Інтенсивність цього процесу підсилюється за рахунок державної політики щодо «закордонних румун». Протягом трьох десятиліть створені інституційні і правові механізми її впровадження. Перша структура – Рада з проблем румунів за кордоном при Прем'єр-міністрі з'явилася у 1995 році. В 1998 р. діяв Державний підрозділ держбезпеки для румунів за кордоном, а в 1999 р. - Відділ взаємин з румунами за кордоном.

На початку XXI ст. Департамент румунів за кордоном підпорядкували Міністерству громадської інформації, в 2003 р. – Генеральному секретаріату уряду, а в 2004 р. – канцелярії Прем'єр-міністра. З 2005 р. здійснення державної політики у відносинах з румунськими громадами за кордоном взяло на себе Міністерство закордонних справ через Департамент зав'язків з румунами. В 2009 р. Департамент був підпорядкований Прем'єр Міністрові²¹⁷. Він займався захистом прав румунських меншин в Україні, Болгарії, Сербії, Угорщині та Албанії; опікувався ситуацією з румунськими школами прикордоння; організовував отримання румунського громадянства; проводив

---

²¹⁷ Ministru pentru Româniile de Pretutindeni, <http://www.mprp.gov.ro/web/natalia-elena-intotero>

політику зміцнення ідентичності румунських громад. В 2017 р. для виконання цих функцій було створено «Міністерство румун звідусіль»²¹⁸.

У нинішньому парламентському циклі румуни діаспори представлені чотирма депутатами і двома сенаторами. У парламенті Румунії є комітети, які займаються проблемами румунів звідусіль – «Комісія румунських громад за межами країни» в Палаті депутатів і «Комісія румунів з усього світу в Сенаті».

Палата депутатів скликає Конгрес румунів за кордоном і забезпечує його організацію зі свого бюджету. Парламент Румунії стверджує урядову програму, яка містить пріоритети уряду Румунії в усіх областях життєдіяльності румунських діаспор. Уряд Румунії в 2017 р. прийняв «Національну стратегію для румунів звідусіль». Документ містить програму, напрямки та форми підтримки «румунів звідусіль» у період 2017-2020 років. Вони адаптовані до поточних потреб двох типів діаспор «історичних» та «мобільних» з метою збереження і просування румунської ідентичності²¹⁹.

У Стратегії зазначені проблеми закордонних громад: «відсутність репрезентативності і погана громадська участь у приймаючих суспільствах, при високому ступені інтеграції на індивідуальному рівні». Уряд формулює завдання: «стимулювання розвитку регіонів, які населені румунськими меншинами, зміцнення зв'язку з Румунією і підтримки цих громад». У 2016 р. Програма запуску Діаспори профінансована на 30 млн. євро.²²⁰

Політика «маленьких кроків» по відношенню до Бессарабії та Північної Буковини, яку реалізує влада Румунії, орієнтована на перспективу інтеграції

---

²¹⁸ Hotărâre nr.17 din 12 ianuarie 2017 Privind organizarea și funcționarea Ministerului pentru Românii de Pretutindeni, precum și pentru modificarea și completarea Hotărârii Guvernului nr. 857/2013 privind organizarea și funcționarea Institutului "Eudoxiu Hurmuzachi" pentru românii de pretutindeni, accessed July 5, 2018, http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.act?ida=141739

²¹⁹ Hotărârea nr. 405/2017 privind aprobarea Strategiei naționale pentru românii de pretutindeni pentru perioada 2017-2020, (M.Of. al României. În vigoare de la 27 iunie 2017), accessed July 5, 2018, <https://lege5.ro/Gratuit/ge3dkmbygyza/hotararea-nr-405-2017-privind-aprobarea-strategiei-nationale-pentru-romanii-de-pretutindeni-pentru-perioada-2017-2020>

²²⁰ Ibid.

цих територій спочатку в культурний та економічний простір, а потім вже і в політичний. Ця робота реалізується через гранти, культурні заходи, паспортизацію, освітні проекти, релігійне питання. Ще в 2006 р. було прийнято Закон «Про режим надання грантів для програм, проектів та заходів з підтримки румун та їх організацій»²²¹, а в 2016 р. Закон «Про створення румунських громадських центрів за кордоном»²²². Створена впливова мережа церковних організацій. За словами Предстоятеля Румунської Православної Церкви в Україні в 2016 р. Українське православне вікаріатство об'єднало 32 храми та 3 монастирі²²³. Символічна присутність Румунії в просторі «втрачених» регіонів стає «наполегливою» – показовою є дискусія про встановлення пам'ятників маршалу Авереску в с. Озерному²²⁴.

Робота з регіональними діаспорами Румунії реалізується і за допомогою неурядових організацій. Так, «Громадянська платформа «Acțiunea 2012» об'єднала майже 40 тис. структур, які орієнтовані на формування суспільної думки на користь спільного політичного майбутнього на територіях Молдови, Придністров'я, Румунії, України. Учасниками акцій Платформи є організації «Нові права», «Нові босяки», «Залізна гвардія» і «Легіон» - «I», «Міжнародна асоціація «За Бесарабію і Буковину», «Ліга-16», «Герцаївський край», та ін.

Апелюючи до подій XIX ст., уніоністи закликають до невизнання угод XX ст., активують історичні спори щодо валаської та молдовської

---

²²¹ Legea nr. 321/2006 privind regimul acordării finanțării nerambursabile pentru programele, proiectele sau acțiunile privind sprijinirea activității românilor de pretutindeni și a organizațiilor reprezentative ale acestora, accessed July 6, 2018, <https://lege5.ro/Gratuit/ha3tgobv/legea-nr-321-2006-privind-regimul-acordarii-finantarilor-nerambursabile-pentru-programele-proiectele-sau-actiunile-privind-sprajinirea-activitatii-romanilor-de-pretutindeni-si-a-organizatiilor-repreze>

²²² Legea nr. 86/2016 privind instituirea centrelor comunitare românești în străinătate accessed July 6, 2018, <https://lege5.ro/Gratuit/geydomjsge4q/legea-nr-86-2016-privind-instituirea-centrelor-comunitare-romanesti-in-strainatate>

²²³ Президент Украины встретился с Предстоятелем Румынской Православной Церкви (УНИАН 23.04.2016), accessed July 2, 2018, <https://religions.unian.net/state/1328119-prezident-ukrainyi-vstretilsya-s-predstoyatelem-rumyinskoy-pravoslavnoy-tserkvi.html>

²²⁴ Памятник «завоевателю» Бессарабии, accessed July 2, 2018, http://izmail.es/print_version/article/2962/

ідентичностей, лінгвістичних та соціально-культурних аспектів розрізнення «молдован», «молдаван», «румун», сприяючи конфронтації.

«Пакт по Бессарабії», який був розроблений і підписаний у 2012 р Платформою «Actiunea-2012» і рухом «Праві консерватори» – містив програму поетапного приєднання Молдови до Румунії [225]. Серед резонансних вимог Пакту – заклик до денонсації пакту Молотова-Ріббентропа, що ставить під сумнів принцип недоторканості кордонів сучасної України. До речі, румунський парламент прийняв «Декларацію про Пакт Молотова-Ріббентропа і його наслідки для країни» ще 24 червня 1991 р. В ній містилася вимога повернути Румунії Південну Бессарабію, округ Герца і Північну Буковину. В 2012 р. на конференції «Об'єднання двох румунських держав, європейське рішення щодо ліквідації наслідків пакту Молотова-Ріббентропа і стабілізації кордонів НАТО і ЄС» обговорення цього питання відновилося. Під час заходів з нагоди 200 років Бухарестського договору в травні 2012 р. румунська преса представила Бессарабію як жертву європейської дипломатії. А в 2013 р. Президент Молдови Николае Тимофті відзначив, що існує лише одна румунська нація, яка «організована в дві держави» ²²⁶

Серед аналогічних політичних симуляцій – з'їзд «Сфатул Церій - 2», у Кишиневу в 2016 р. який запропонував віддати Україні Придністров'є в обмін на Південь Бессарабії і частину Буковини; акція «Сто сіл – до сторіччя об'єднання» в січні 2018 р. – кампанія в селах Молдови з підписання декларації за об'єднання з Румунією ²²⁷. Всі ці дії носять акціоністський

---

²²⁵ Pact pentru Basarabia, accessed July 16, 2018, <http://www.pactbasarabia.ro/prevederi>

²²⁶ Тимофті: Румынская нация организована в два государства (Vfokuse 6.12.2013), accessed July 5, 2018, <http://vfokuse.md/news/m1/4032-timofti-rumynskaja-nacija-organizovana.html>

²²⁷ Павел Горин, “В Молдавии заговорили унионисты. Стоит ли украинцам опасаться движения за “воссоединение” Румынии?” (112.ua 03.04.2018), accessed July 5, 2018, <https://112.ua/statji/v-moldove-zagovorili-unionisty-stoit-li-ukraincam-opasatsya-dvizheniya-zavossoedinenie-rumynii-440157.html>

неофіційний характер, але влада через подібні дії неурядових структур формує новий символічний простір для подальших політичних рішень.

Провідниками такої політики є осередки вихідців з України в Румунії: Клуб бессарабських і буковинських студентів «Стефана III Великого», Ліга румунських студентів та учнів з Бессарабії і Буковини, Клуб молодих румун з Бессарабії, тощо. Їх партнерами в Україні виступають громадські об'єднання: Союз буковинських румунів, Християнсько-демократичний альянс румунів в Україні, Союз румунських товариств «За європейську інтеграцію». Вони демонструють успіхи Румунії в формуванні ідентифікаційних та національно-центрованих поглядів населення прикордонних регіонів.

У Молдові етнонаціональний дискурс поділений між «молдованістами» та «румуністами». Перші розвивають «молдавський проект» з одного боку як протидію румунській стратегії «збирання земель», з іншого – як проект розвитку самобутньої національної культури, який на цьому етапі спирається на геополітичні важелі «русофільства». Національне майбутнє Молдови залишається невизначеним. Події 2018 р. в контексті 100 років «об'єднання» Молдови з Румунією ілюструють розкол молдавського політикуму і суспільства. Президент Молдови Додон виступає за суверенітет республіки, прем'єр і опозиція – за її входження до складу Румунії.

Серед уніоністських заходів, які вже успішно реалізовані в Молдові – скасування «молдавської» мови (рішення Конституційного суду від 5.12.2013 р.) на основі кирилиці і перехід на латиницю²²⁸. В 2015 р. Міністерство освіти Молдови затвердило «Національну програму підвищення якості вивчення румунської мови у загальноосвітніх закладах із навчанням на мовах національних меншин (2016-2020)»²²⁹. В той же час, в Україні функціонують

---

²²⁸ КС Молдавии постановил официально называть государственным румынский язык accessed July 5, 2018, <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/20131206021336.shtml>

²²⁹ “Programului național pentru îmbunătățirea calității învățării limbii române în instituțiile de învățământ general cu instruire în limbile minorităților naționale (2016-2020)”. Hotărâre

школи з викладанням і «румунської», і «молдавської» мови, що викликає невдоволення у румунської сторони ²³⁰.

Румунська політика «возз'єднання» болісно сприймається з боку республіки Гагаузії. За молдовським законодавством, у разі зникнення Молдови як держави, Гагаузія стає незалежною, про що свідчать референдуми про вибір зовнішньополітичного вектору та про відкладений статус Гагаузії в 2014 році ²³¹. У цьому випадку її інтеграція збігається з вектором невизнаної Придністровської Молдавської Республіки ²³². Взаємовиключні вектори розвитку породжують опозиційні версії майбутнього, закріплюючи в культурно-політичному полі присутність різних коопонсорів культурної єдності. Для гагаузів – це турецька програма «тюркського мосту», російський проект «православного світу», європейська програма «латинської спадщини».

Румунські регіони (Трансільванія, Секейський край) є об'єктом уваги з боку політичних груп Угорщини. Шукаючи правду на картах XVI-XVII ст. Угорщина використовує ту саму форму тлумачення права на землю, що і Румунія по відношенню до сучасних регіонів України. Відліком в цьому випадку є Шпаєрська Угода 1570 р., коли об'єдналися Угорське Королівство та Східно-Угорське Королівство, які до 1711 р. знаходилися під подвійною васальною залежністю від Османської імперії та Габсбургів. У 1867 р. Трансільванія включена в Угорське королівство як частина Австро-Угорщини (Транслейтанія).

Guvernului Republicii Moldova nr. 904 din 31.12.2015, accessed July 20, 2018, <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=362694>

²³⁰ Румынский или «молдавский»: как политика проникла в школы Одесской области, accessed July 20, 2018, <https://izbirkom.org.ua/publications/obshchestvo-19/2018/rumynskii-ili-moldovskii-kak-politika-pronikla-v-shkoly-odesskoi-oblasti/>

²³¹ Референдум в Гагаузии: итоги 04.02.2014. (Международная организация по наблюдению за выборами CIS-ЕМО), accessed July 19, 2018, <http://www.cis-emo.net/ru/news/referendum-v-gagauzii-itogi>.

²³² «Об утверждении Государственной стратегии экономической безопасности Приднестровской Молдавской Республики» от 26.11.2013. Указ Президента ПМР №558 accessed July 19, 2018, <http://president.gospmr.ru/ru/news/ukaz-prezidenta-pmr-no558-ob-utverzhenii-gosudarstvennoy-strategii-ekonomicheskoy-bezopasnosti>.

До складу Румунії Трансільванія увійшла за умовами Тріанонської Угоди. За рішенням Віденського арбітражу, проведеного Німеччиною та Італією в 1940 р. Північна Трансільванія була передана Угорщині. Але у 1947 р. Північно-східна Трансільванія знову увійшла до складу Румунії. У 1968 р. Н. Чаушеску скасував Муреш-Угорську автономну область, створену в 1952 р. на сході Трансільванії. Вже в 1985 р. Н. Чаушеску критикував угорський «націоналізм, шовінізм, реваншизм, хортизм, расизм, фашизм імперіалістичних кіл», але з того часу конфлікт не припиняється. Отже, «пульсуючі» кордони регіонів сталого прикордоння породжують умови створення версій політичних міфів історичної правди. Регіональні ідентичності в таких просторах більш дієві ніж національні, носять локальний або транснаціональний характер і мають конформістські риси щодо національно-державних ідеологій політичних центрів.

З 1970-х р. Угорщина в межах концепції «національного мосту» формувала політику щодо співвітчизників за кордоном. Національна доктрина охопила угорців без прив'язки до території держави, яка позиціонувала цю політику, як турботу про угорську ідентичність за кордоном.

У 1990-і рр. політика щодо закордонних угорців була орієнтована на «двобічну інтеграцію» і повинна була зняти напругу з боку держав, в яких розташовані угорські історичні анклавні. Створення в 1999 р. Постійної угорської конференції та Всесвітнього союзу угорців демонструвало зсув підтримки закордонних угорців в сферу політичних завдань уряду.

Історія регіональних угорських «діаспор катаклізму» та стратегічне значення регіонів для держави вплинули на правове регулювання відносин з ними. У п. 3 Конституції 2011 р. містяться положення про те, що «Угорська Республіка відчуває відповідальність за долю угорців, які проживають поза її межами, і сприяє культивуванню їх зв'язків з Угорщиною». А твердження, про те що, «у кожного угорського громадянина є право на захист Угорської

держави під час перебування за кордоном» в умовах масової паспортизації діаспор мати загрозливу конотацію для держав розміщення таких груп ²³³.

Відповідно до нової Конституції Угорщини, символами державності стали золота корона і булава Святого Стефана (Іштвана). В преамбулі Конституції йдеться про спадкоємність сучасної Угорщини по відношенню до середньовічної державі мадярів, що є проявом актуалізації проекту «Великої Угорщини». Її межі в контексті уявлень про «середньовічну державу мадярів» включають всю територію сучасної Словаччини, українське Закарпаття, сербську Воєводину, Хорватію, частину Австрії і Словенії, майже половину Румунії. Віртуальна «Велика Угорщина» перевершує сучасну в три рази.

З 2006 р. Угорський Демократичний Союз Румунії (DAHR) публічно висунув претензії до Трансільванії та Секейського краю. У 2007 р. в жудецях Трансільванії – Харгіта, Ковасна, Муреш відбулись референдуми, на яких населення висловилося за автономію від Бухареста. На той час Уряд Угорщини і президент Ласло Шойом підтримали ці вимоги.

В 2011 р. група євро-парламентарів від DAHR на чолі з віце-головою Європарламенту Ласло Текешем оголосила про відкриття представництва Секейського краю при Європарламенті. В 2015 р. прем'єр Угорщини В. Орбан після візиту до Трансільванії розмістив у Facebook фотографії емблем і бейджів з гравіюванням карти і геральдики «Великої Угорщини». У 2017 р. при уряді Угорщини створено відділ Trianon-100, метою якого є «антирумунська пропаганда», яка пов'язана зі 100-річчям румунської «окупації Трансільванії» і підписанням Тріанонської угоди. Так одна і та ж історична подія в інтерпретації різних політичних акторів постає і як «об'єднання усіх румунів», і як «окупація Бессарабії і Трансільванії». Саме в цьому і постає світ тотальної ілюзорності, яка притаманна епохі пост-правди.

---

²³³ Magyarország Alaptörvénye, 2011, accessed July 19, 2018, http://www.keh.hu/magyarorszag_alaptorvenye/1515-Magyarorszag_Alaptorvenye&pnr=1

З 2006 р. Угорщина висуває вимоги і до інших територій, втрачених за Тріанонською Угодою: до Славонії і порту Фіуме (сучасна Хорватія), Сербської Воєводини, Словацької «північної частини» Комарно, Нограду, Унгу, Нітри), Підкарпатської Русі. Так, у сербській Воєводині (області Північної Бачки і західної частини Північного Банату) за даними Угорщини проживають 40 % угорців (за даними Сербії – 13 %). Інтереси угорців тут представляє «Асоціація мадярів Воєводини», яка вимагає виходу зі складу Сербії. Щодо Підкарпатської Русі, то йдеться про територію українського Закарпаття (частини Берега, Унга, Нітра та Угочі), крім околиць міста Чоп, але включаючи село Лекаровце (сучасна Словаччина).

Правий зсув Угорщини пов'язують із особою прем'єр-міністра В. Орбана, який в 1988 р. заснував «Союз молодих демократів» («Фідес»), а згодом гнучко реагував на громадській запит, внаслідок чого позиції партії трансформувалися з демократичних до націонал-протекціоністських. Партія «Фідес» в 1998 р. сформувала правоцентристський уряд. Популярність політики правоконсерваторів Угорщини дозволяє залишатися при владі більше 20 років. Отримуючи підтримку партії «За кращу Угорщину» («Йоббік») та «Угорської гвардії», уряд В. Орбана стає все більш правим.

Політика В. Орбан якого називають Уго Чавесом Європи за критику європейського універсалізму та впровадження національного протекціонізму представлена в Європарламенті в «Альянсі Європейських консерваторів та реформістів» до якого увійшли «Угорський демократичний форум» та Лаойш Бокрош (має індивідуальне членство), позафракційні члени Європарламенту з партії «За кращу Угорщину»: Габор Вона, Золтан Бальчо, Криштина Морвай. Сучасна зовнішньополітична доктрина Угорщини, яка спирається на геополітичні версії регіоналізму не має нічого спільного з ідеями Жана Моне.

Програма реформ кабінету В. Орбана в сфері зовнішньої політики спрямована на об'єднання розрізаної державними кордонами угорської нації.

У практичній політиці «Фідес» виступає за різні форми автономії для угорських національних меншин в країнах Дунайського басейну, про що йдеться в Законі про громадянство²³⁴. Важливим є факт, що згідно із Законом, на угорське громадянство можуть претендувати усі, чиї предки до 1920 р. або між 1940 і 1945 роками мали угорське підданство. Отже «право крові» було доповнено «правом ґрунту».

Проблема розширення громадянських прав на закордонних угорців стала темою електоральних програм в Угорщині на початку ХХІ ст. Державна політика в цій сфері нараховує дві сотні нормативних актів, які прийняті парламентом та урядом. Серед основних – Закон 1993 р. «Про права національних та етнічних меншин»²³⁵. Ключовим у розвитку законодавства щодо захисту угорських меншин за кордоном стало прийняття в 2001 р Рамкового Закону «Про угорців, які проживають в сусідніх країнах»²³⁶. Його ухвалення було пунктом програми провладної правоцентристської коаліції, яка піднесла його як символ возз'єднання угорської нації без перегляду кордонів. Закон будувався на принципах культурної, а не політико-правової підтримки співвітчизників. Прийняттям цього закону Угорщина закріпила на законодавчому рівні заяву Йожефа Антала (прем'єр-міністр в 1990-1993 рр.) про «15-мільйонну угорську націю». За аналогією з Румунськими законами, Закон у преамбулі поділяє етнічних угорців на групи – «угорці, які проживають в суміжних державах», «угорці, які проживають за кордоном». Особливий статус угорців які проживають в суміжних державах підтверджується «посвідченням закордонного угорця» та «посвідченням члена сім'ї закордонного угорця». Суб'єкти закону отримали на території Угорщини

---

²³⁴ Evi törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. Törvény módosításáról 2011, accessed July 10, 2018, <http://www.parlament.hu/irom39/04699/04699.pdf>.

²³⁵ Törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. № LXXVII/1993, accessed July 10, 2018, <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV>

²³⁶ Törvény a szomszédos államokban élő magyarokról. № LXII/2001, accessed July 10, 2018, https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/kettosallampolgarsag/statusz/stv_04.html

права, рівні з правами громадян. У грудні 2017 р. у м. Будапешт за присутності офіційної влади вшанували мільйонного закордонного угорця, який отримав угорське громадянство. Згідно офіційним даним, на початок 2015 р. 94 тис. українців, переважно із Закарпаття, отримали угорські паспорти. Станом на серпень 2015 р. 124 тис. українців подали документи на отримання угорського громадянства за спрощеною процедурою ²³⁷.

Закон «Про спрощення порядку надання громадянства закордонним угорцям» вступив в силу в 2010 році ²³⁸. Цей Закон став основою нової національної політики Угорщини в Карпатському басейні. За Законом передбачалося надати новим угорським громадянам, що живуть в Україні, Словаччині, Сербії, Румунії усі права, в тому числі і права обирати і бути обраним до угорського парламенту! З цього моменту закордонні угорці – це ще і електорат – активний суб'єкт політичних процесів у державі. Створення мережевої публічної політики, якщо вона не має реваншистського наміру, надає нових атрибутивних характеристик соціуму, який втрачає традиційну дієздатну структуру, набуває амбівалентну групову свідомість.

Окрім правових механізмів роботи зі закордонними угорцями, Угорщина запроваджує інституційні механізми. З цим пов'язана активізація роботи суспільно-політичних організацій закордонних угорців, які на період виборів виконують роль політичних партій і висувають кандидатів у депутати різних рівнів. Уряд Угорщини централізовано координує роботу цих організацій, ідеологічно супроводжує і контролює їх. У Сербії це Союз угорців Воєводини, у Румунії – Демократичний союз угорців в Румунії, у Словаччині – Міст (Most – Híd), в Україні – Товариство угорської культури і Демократичний союз угорців, Карпатський культурний союз і Угорська політична партія. Всі ці

---

²³⁷ Український електорат Орбана: прихована загроза Україні 21.02.2018, accessed July 10, 2018, <https://zahidfront.com.ua/news/Ugorski-milyardi-dlya-Zakarpattya.html>

²³⁸ Evi törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. Törvény módosításáról 2011, accessed July 10, 2018, <http://www.parlament.hu/irom39/04699/04699.pdf>.

організації мають представників на різних рівнях, включаючи парламентський. В Україні це Л. Брензович – голова Товариства угорської культури Закарпаття – народний депутат і член фракції БПП.

Надання допомоги закордонним співвітчизникам з боку Угорщини відбувається через державні і громадські фонди. Матеріальну підтримку надають: Фонд ім. Дюли Йіеша (розвиток регіональної інфраструктури); Фонд «Нове рукостискання» (підтримує бізнес-проекти); Фонд ім. Яноша Апацаї (освітні проекти); Фонд ім. Лайоша Мочарі (соціальні програми і програми охорони здоров'я); Фонд «Рука допомоги» (благодійне лікування співвітчизників); Фонд «Закарпатський центр економічного розвитку Еган Еде» (підтримка підприємців угорського походження в організації бізнесу). Реалізуючи «Стратегічний план економічного розвитку угорської громади Закарпаття ім. Егана Еде». 21 серпня 2017 у м. Берегове між урядом Угорщини та 1000 громадянами України угорського походження укладено контракти про фінансування проектів у сфері сільського господарства на суму 750 млн. грн. За програмою «2017 р. – рік закордонних угорських сімейних підприємств» у липні 2017 р. угорські підприємці Карпатського регіону отримуватимуть від 200 - до 600 тис. грн для розвитку індивідуального та сімейного бізнесу ²³⁹.

Державною структурою Угорщини, що розподіляє кошти на підтримку закордонних угорців є урядовий фонд ім. Г. Бетлена. Станом на липень 2017 р., обсяги державного фінансування підтримки закордонних угорців у період з 2009 р. по 2016 р. зросли у 10 разів: 900 млн. грн. до 8,9 млрд. грн. на рік ²⁴⁰.

Вплив Угорщини на розвиток позадержавного регіонального угорського автономізму – значний і системний. Він передбачає збереження та

---

²³⁹ Egymilliárd forint a külhoni magyar családok éve Kárpát-medencei programjaira 2018. január 9 (Magyarország kormánya), accessed July 10, 2018, <http://www.kormany.hu/hu/aminiszterelnok-helyettes/nemzetpolitikaert-felelos-allamtitkar/hirek/egymilliard-forint-a-kulhoni-magyar-csaladok-eve-karpat-medencei-programjaira>.

²⁴⁰ Ibid.

розширення іконографічної і комунікаційної систем за рахунок використання угорської етнічної і політичної символіки, мови в медіа-просторі і топографії, встановлення меморіальних об'єктів. Війни пам'яті з їх семантичною невизначеністю та ціннісними конфліктами – риса прикордонних просторів. Так, наприклад в 2008 р. відкрили одночасно два меморіали: на Верецькому перевалі пам'ятний знак, присвячений переходу угорських племен через Карпати і монумент захисникам Карпатської України. Дві версії національної пам'яті стали формою компромісу, який знайшла Українсько-Угорська комісія з питань забезпечення прав національних меншин. З 2015 р Уряд Угорщини фінансує в Закарпатті відновлення угорської історичної архітектурної спадщини в рамках «Програми Флоріса Ромера».

Розширення національної доктрини за межі держаної території і створення мережевої нації – є формою геополітичного розширення за допомогою доступних міжнародних механізмів. Тому створення соціальних і культурних форм присутності в регіоні, формування лобістських структур і механізмів впливу на владу– надає можливість вважати такі регіони суб'єктами політики. Так, ініціатива про створення угорського автономного округу була обговорена ще 1 грудня 1991 р. в формі регіонального референдуму, тоді 81,4% респондентів підтримали цю ініціативу. Було розроблено проект закону України «Про угорський автономний територіальний округ». В січні 2000 р. комісія з прав національних меншин винесла на розгляд Президента України ідею про створення Притисянського району. В 2014 р. в м. Берегово діяв філіал партії «Йоббик Закарпаття» і Приймальна депутата Європарламенту від партії «Йоббик» Бела Ковача.

Процес набуття політичної дієспроможності регіональних структур Закарпаття в Угорському політичному просторі розширюється за рахунок включення в електоральний простір Угорщини (у парламентських виборах

2018 р. в Угорщині взяли участь біля 40 тис. громадян України ²⁴¹), і за рахунок набуття рис адміністративної одиниці (в серпні 2018 р. уряд Угорщини прийняв рішення про створення посади урядового уповноваженого міністра, відповідального за розвиток Закарпатської області та програми розвитку дитячих закладів Карпатського басейну ²⁴²). Отже, Карпатський регіон набуває рис політичного транснаціонального гравця. Форум угорських депутатів від Карпатського басейну в Будапешті в березні 2017 р. підтримав збільшення числа виборчих альянсів за участю угорських партій у сусідніх країнах ²⁴³. Власне сама ідея створення автономій для закордонних угорців під патронатом Будапешту, сприймається як умова забезпечення Угорщині статусу регіонального лідера в Карпатському басейні.

Формування мережевої системи діаспоральних зв'язків, які забезпечують соціальну дієздатність локальних регіональних громад, можна розглядати як створення нового формату існування національного організму. Так Всесвітня Рада угорців і Всесвітня Рада Підкарпатських русинів, Форум представників Карпатського регіону об'єднують понад 15 млн. членів, які проживають в різних країнах світу. У роботі форуму взяли участь депутати Угорського Парламенту, які є членами Європарламенту.

Угорське питання в Україні і українське в Угорщині – це ілюстрація політики пост-правди. Важлива не реальність, а спосіб її інтерпретації.

На відміну від інших сусідів України, регіональна політика Словаччини не отримала широкого розвитку, адже країна входила до складу інших держав не

---

²⁴¹ Тужанський Д. Как украинские венгры помогли Орбану сохранить абсолютную власть в Венгрии, accessed July 10, 2018, https://lb.ua/world/2018/04/13/395148_ukrainskie_vengri_pomogli_orbanu.html

²⁴² Київ вимагає роз'яснень у Будапешта через створення посади уповноваженого по Закарпаттю. 2.08.2018. Європейська правда, accessed August 4, 2018, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/08/2/7085124/>

²⁴³ Защита венгерского населения: Будапешт готов поддерживать автономии в соседних странах 26.03.2017, accessed August 4: <https://www.segodnya.ua/world/zashchita-vengerskogo-naseleniya-budapesht-gotov-podderzhivat-avtonomii-v-sosednih-stranah-1006844.html>

в якості «збирача земель». Вона разом із територіями Чехії, Угорщини, Малої Польщі, Сілезії і Закарпаттям була частиною «Великої Моравії», після розпаду якої чехи потрапили в залежність від німецьких держав, а словаки до Королівства Угорщини та Австро-Угорської імперії до 1918 року.

Чехословацька Республіка включала Чехію, Словаччину, Підкарпатську Русь, східну частину Тешінської Сілезії, Судетську область. Її офіційна політика не підтримувала «українського сепаратизму», коли йшлося про Наддніпрянську Україну чи західноукраїнські землі. ЧСР не визнала уряду ЗУНР і претензій Польщі на Східну Галичину. Чехословацькі політичні кола були зацікавлені у перенесенні кордонів Росії до Карпат і утворенні чехословацько-російського кордону ²⁴⁴. Але чехословацько-польський договір 1921 р про зняття взаємних претензій у секретному протоколі передбачив передачу Західної України до Польщі і підтверджував східні польські кордони, встановлені Ризьким договором ²⁴⁵.

У 1938 р. Чехословаччина втратила Судетську область на користь Німеччини; Тішенську Сілезію на користь Другої Речі Посполитої, а згодом Німеччини; Південну Словаччину і південь Карпатської Русі на користь Угорщини. Словаччина та Підкарпатська Русь отримали автономію. Народна партія, яка прийшла до влади в Словаччині в березні 1939 р. проголосила державну незалежність у союзі з Німеччиною, а у вересні 1939 р. Східна Галичина діями Москви була з'єднана з Україною. «Пульсація» політичних кордонів в цьому регіоні обумовила твердження, що кожне покоління мешканців народжується в новій державі, а отже, має власне образ минулого.

---

²⁴⁴ Sladek Zdenek and Jaroslav Valenta, "Sprawy ukraińskie w czechosłowackiej polityce wschodniej w latach 1918–1912," *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Stud. i mater* 3(1968): 147–48.

²⁴⁵ Петро Черник "Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини ХХ ст." *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку* 21(2009): 172-179, accessed July 12, 2018, <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25705/35-Chernyak.pdf?sequence=1>

Відновлення Чехословаччини в кордонах відбулося в 1938 р. без Закарпаття, яке у 1945 р. відійшло до УРСР. Після «оксамитового розлучення» з Чехією, Словаччина стала членом Центрально-Європейської ініціативи, членом «Вишеградської четвірки». Її прикордоння повністю «накрили» 16 єврорегіонів. Найдавнішим є Татрський єврорегіон на кордоні із Польщею. Вісім єврорегіонів мають партнерів в Угорщині. Карпатський єврорегіон включає території п'яти країн і площа його втричі більша Словаччини.

Геополітика Словаччини обумовлена її енергетичною залежністю (з Росії постачається 83 % природного газу, 99 % імпортованої нафти отримує через нафтопровід «Дружба») та роллю транзитної держави (транзитер газу в країни Європи і експортер газу через реверсний потік в Україну). Контракт щодо постачань енергетичних ресурсів з Росії до Європи діятиме до 2029 року²⁴⁶. Це пояснює підґрунтя проросійських організацій, антиатлантизму, євроскептицизму, радикалізму, на що вказують політичні сили («Словацька Національна партія» на чолі із А. Данко та «Народна партія наша Словаччина» на чолі із М.Котлебою), що мають парламентські фракції.

Регіональна політика в Словацькій республіці також передбачає звернення до «своєї» діаспори – закордонних словаків. Про це йдеться в урядовій «Концепції державної політики Словацької Республіки стосовно словаків, які проживають за кордоном на 2016 - 2020 рр.» 2015 року²⁴⁷

Словацька національна еліта не має опори в адміністративній чи церковній історії самоврядування в регіонах яку еліти Румунії та Угорщини, а

---

²⁴⁶ Каштякова Э. Развитие внешнеэкономических отношений Словакии и России под влиянием геополитических изменений // *Торговая политика. Trade policy* 2/10 (2017): 74, accessed July 12, 2018 file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/razvitie-vneshneekonomicheskikh-otnosheniy-slovakii-i-rossii-pod-vliyaniem-geopoliticheskikh-izmeneniy.pdf

²⁴⁷ Konceptia štátnej politiky Slovenskej republiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na roky 2016 – 2020. Uznesením vlády SR č. 571/2015 z 21. októbra 2015 accessed July 12, 2018 file:///C:/Users/User/Downloads/tlac_0613-vlastnymat.pdf

представники етнічної діаспори не сформували виразні земляцькі осередки. Проте розвиток словацьких спільнот за кордоном створює виклик для державної політики щодо закордонних словаків. Є спільні потреби окремих громад у сфері освіти, науки, духовного життя, інформації та медіа. Тому взаємодія з історичними діаспорами, які в наслідок перекроювання кордонів і міграцій розміщені в межах Угорщини, Сербії, Хорватії, Румунії, України і Польщі, є під контролем держави і розглядається як стратегічне завдання. На це вказує встановлення Дня закордонного словака, який святкується 5 липня.

За часів ЧССР осередком відносин зі діаспорою був Інститут закордонних словаків, а із здобуттям самостійності в 1994 р. уряд призначив Уповноваженого у справах закордонних словаків, в з 1995 р. почав працювати Дім закордонних словаків підпорядкований Міністерству культури. Система державної підтримки здійснюється на підставі Закону «О словаках, що живуть за кордоном», прийнятого Національною Радою Республіки і доповненого в 2002 року²⁴⁸. Очікувані зміни до Закону спрямовані, з одного боку, на приведення його у відповідність правовим нормам ЄС, а з іншого – він має поширюватися на словаків з країн, які не є членами ЄС, як наприклад, Україна.

З 2008 р. Уряд Республіки забезпечує в бюджеті Відомства для словаків за кордоном щорічне фінансування регіональних діаспор. Втім, сума субсидій має тенденцію зменшувалися: в 2008 р. вона складала 1 300 000 євро, в 2010 р. – 1 327 756,75 євро, в 2013 – 1 191 165,45 євро, в 2016 р. – 970 027 євро. Найбільша сума дотацій спрямована на проекти у Чеській республіці (114 500 євро) і у Сербії (191 762 євро), в Україні сума грантів склала (12 500 євро). Всього допомогу від словацького уряду отримали діаспори в 32 країнах²⁴⁹.

---

²⁴⁸ Zákon o Slovákoch žijúcich v zahraničí a o zmene a doplnení niektorých zákonov, accessed July 12, 2018, <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-474>

²⁴⁹ Správa za rok 2016 o štátnej politike vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí a o poskytnutej štátnej podpore Slovákom žijúcim v zahraničí a návrh programu štátnej politiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na rok 2018, accessed July 12, 2018, file:///C:/Users/User/Downloads/tlac_0613-vlastnymat.pdf

У програмній заяві уряду Словацької республіки в жовтні 2016 р. під час конференції «Словацька Республіка і словаки, які проживають за кордоном 2016», озвучені завдання: об'єднання краєвих установ, асоціацій і товариств; реалізація Концепції державної політики щодо словаків, які проживають за кордоном до 2020 р.; оновлення Закону про закордонних словаків. Зміни мають спростити процедуру здобуття статусу закордонного словака всім, хто має родичів народжених на території Чехословаччини у період з 1918 по 1938 року. Для України це означатиме, що на статус закордонного словака з перспективою отримати громадянство можуть претендувати тисячі мешканців Закарпаття незалежно від етнічного походження. Нововведення демонструють наміри держави нагадати населенню про спільну політичну спадщину в регіоні. Контекстом таких змін може бути тільки наміри широкого тлумачення національної єдності, яке базується не на «праві крові», а на «праві ґрунту».

Як і більшість сучасних діаспор, словацькі групи за кордоном створили мережеву соціокультурну систему, яка охопила організації по всьому світу. Вона пов'язана зі стратегічними завданнями політичного розвитку Словацької республіки. З 2002 р. діє Всесвітня асоціація словаків за кордоном, створена за рішенням делегатів Постійної конференції Словацької Республіки і словаків, що живуть за кордоном, і об'єднала понад 100 громад з 23 країн. У 2006 р. на підставі Закону «Про словаків, які проживають за кордоном» створено Управління для словаків, які проживають за кордоном²⁵⁰. Генеральний секретаріат закордонних словаків діє через апарат урядових представників, закріплених за країнами, в яких проживає діаспора. При секретаріаті діє Постійна «Словацька конференція і закордонні словаки», яка щорічно приймає документи, що регулюють принципи, стратегію і тактику діяльності. У

---

²⁵⁰ Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí, accessed July 12, 2018, www.uszz.sk/sk/kontakty-na-zamestnancov-uszz.

2019 р. в Братиславі планують відкрити Центр закордонних словаків (обсяг фінансування 2 млн. євро.) В Україні реципієнтом національно-культурних зв'язків є словацька культурно-освітня організація «Матіца словенська».

Окреме місце в регіональній політиці Словацької республіки має русинське питання. Русини займають території Пряшівської Русі (Східна Словаччина) і Підкарпатської Русі (Закарпаття України). Політика держав, до яких входили ці землі (Австро-Угорщина, Чехословаччина, Словаччина, УССР, Україна) стимулювала русинів до об'єднання. Сучасна політика Словаччини спрямована на нейтралізацію угорського і українського впливу. Русини Словаччині виступають проти Закарпатської автономії, яку пропонує Угорщина та її діаспора. В останні роки Словаччина змінює асиміляторську політику щодо русинів і примірює на себе роль охоронця русинської нації. Так, у Словаччині кодифіковано русинську мову, русини отримали статус етнічної меншини і кошти від Міністерства культури для громадських організацій. Все це загострило відносини з Україною. У жовтні 2008 р. на Конгресі русинів було прийнято «Акт проголошення русинської державності та утворення виконавчої влади в статусі автономної Республіки Підкарпатська Русь». Служба безпеки України за цим фактом порушила кримінальну справу за ст. 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України»²⁵¹. До речі, русинів визнано етнічною меншиною комітетом ООН з ліквідації расової дискримінації. Україна – єдина країна, яка не визнає існування русинського етносу і вважає їх субетнічною групою українців.

«Русинська карта» стала інструментом у геополітичних проектах Західних держав, які сприяють створенню етносоціальної мережі русинських організацій у світу (найбільша кількість їх в Канаді, США, Польщі, Словаччині).

---

²⁵¹ На духовного отця сепаратистів завели справу. Копія документа. 05.12.2008, accessed July 12, 2018, <https://zakarpattya.net.ua/News/31177-Na-dukhovnoho-otsta-separatystov-zavely-delo.-KOPYIA-DOKUMENTA>

Угорщина, Словаччина, Польща, США, Канада, Росія підтримують різні спектри політичного русинства, розвиваючи науково-дослідне, інтелектуальне та етнополітичне середовище групи. Збільшення змістів і контекстів цієї проблеми відбиває мету інверсії (комеморації) – адаптування змісту проблеми (визнання статусу окремого народу) до потреб взаємодіючих політичних систем в інституалізації нового суб'єкту відносин.

Більш амбіційними є польські геополітичні стратегії. Ієрархічність будови територіально-політичного устрою в Польщі проявилася ще в XIII ст., коли виникло поняття «Велика Польща» (назва північно-західної частини держави з центром у м. Познань, як області творення Польської держави, де правила князівська лінія П'ястів) і «Мала Польща» або «Молода Польща» (південно-східна частина країни з центром у м. Краків). Утворена у XVI ст. Річ Посполита, як федерація Королівства Польського і Великого Князівства Литовського, включила до Малопольської провінції усі Києво-руські землі (Белзьке, Брацлавське, Волинське, Київське, Підляське, Руське князівства з Галицькою та Холмською землями, та Чернігівське воєводство). Протягом двох століть Річ Посполита включала території сучасних Польщі, України, Білорусії і Литви, частини території Росії, Латвії, Естонії, Молдови і Словаччини. Після підписання в 1618 р. Деулінського перемир'я з Руським Царством її територія досягла максимальної площі в 990 тис. км² і залишалася такою до переходу частини Лівонії до Швеції в 1622 році. Внаслідок поділів Речі Посполитої 1772-1795 рр. Малопольща увійшла до складу Австрійського краю «Нова Галичина», а з 1803 р. до нової адміністративної одиниці – «Королівства Галичини та Володимирії Австрійської імперії». Інші території Речі Посполитої були розділені між Королівством Пруссією, Австрійським королівством та Російською імперією. Спробою відродити Річ Посполиту було створення Варшавського герцогства у 1807 р., потім під час Січневого повстання (1863-

1864), коли польська адміністрація на Західній Україні вжила назву «Східна Малопольща» і в міжвоєнний період (1918-1939 рр.)

З часом, розвиток національної стратегії Польщі вмістив поняття «пястової доктрини» (геополітичний рух держави за Захід) та «ягелонівської доктрини» (геополітичний рух на Схід). Західний напрям геополітичного розвитку акцентує увагу на державотворчих чинниках, а Східний передбачає культурологічну, месіанську роль Польщі. Ягелонівська ідея, як концепція федеральної держави, спрямована у бік Литви, Білорусії та України, що передбачає утворення мультинаціональної, багатоконфесійної держави-імперії, яку на сході стримує Росія та її інтереси. Польща вважає «Східні Креси» (назва територій західної України, Білорусії та Литви), як мінімум сферою культурного впливу і поширення своїх цінностей»²⁵².

Територія «Другої Речі Посполитої» у 1918 р. отримала кордони які вмістили частини Помор'я та Пруссії, Познань, третину Сілезії, Віленську область, Західну Україну та Західну Білорусь (52 % від «Першої Речі Посполитої»). Тоді оформилися дві версії державного устрою: унітаристська (Р. Дмовського, С. Грабського) та федералістська (Ю. Пілсудського, І. Падеревського, руху «прометеїстів» – Е. Харашкевича, В. Сальського). Роман Дмовський – засновник партії «Табір Великої Польщі» у роботах «Німеччина, Росія та польська проблема» (1908), «Польська політика та відродження держави» (1925) обґрунтовував полонізацію українських земель як цивілізаційне завдання. До речі, міністр освіти у Другій Речі Посполитої Станіслав Грабський також був провідником цієї ідеї. Федералістська концепція Юзефа Пілсудського передбачала створення конфедерації Польщі, Литви, Білорусії та України («Від моря до моря» або ідея «Двомор'я»).

---

²⁵² Sławomir Koper *Kresy południowo-wschodnie. Polskie ślady. Przewodnik historyczny* (Bellona. 2015): 326 – 17

Рух прометеїстів в 1920-1930-і роки, був сприйнятий діаспорами народів колишньої Російської імперії. Їх політичні організації орієнтувалися на створення поясу незалежних від Німеччини та Росії східноєвропейських держав за принципом «від моря до моря».

Із створенням Польської Народної Республіки (Третя Річ Посполита) ідеї нео-прометеїстів сприйняла правонаціоналістична партія «Конфедерація незалежної Польщі». Її засновник – доктор Варшавського університету Лешек Мочульський є Головою Польського геополітичного товариства.

Реформи 1990-х виявилися економічно успішними (реформи Л. Бальцеровича) але непопулярними у суспільстві. Вони обумовили зростання популізму та антилібералізму. За визначенням М. Варга та К. Блума, ріст популізму обумовив антиліберальну критику з боку еліти Варшавського та Ягелонського університетів та Краківського «Центру політичної думки»²⁵³. Польські консерватори тлумачать поглиблення інтеграції з ЄС як загрозу ідеї суверенної держави, а тому партія «ПіС увійшла до «Альянсу Європейських консерваторів та реформістів» у Європарламенті.

На початку XXI ст. східний вектор політики Польщі набув непропорційно велику значущість. В політичному лексиконі вкоренилося поняття «Полонії» – Польського світу. Цей погляд на конструювання польської нації передбачає: налагодження відносин з етнічними поляками в пострадянських республіках; створення умов для повернення на батьківщину польських мігрантів. Відродилася геополітична традиція «Міжмор'я», а м'яким варіантом східної політики став євроінтеграційний проект, який розрахований на пострадянські республіки.

Взагалі захист прав поляків з діаспори закріплений в Польщі на конституційному рівні. Відповідно до статті 6 Конституції «Польща надає

---

²⁵³ Варга Михай, Блум Катаріна. Як популісти та правоконсерватори перемагають лібералів. Приклад Польщі, Угорщини, Росії. Vox.Ukraine (березень, 2018)

допомогу полякам, які проживають за кордоном у збереженні їх зв'язку з культурною спадщиною народу». Згідно зі статтею 52, «особа, чие польське походження було підтверджено відповідно до закону, може оселитися на території Республіки Польща на постійний термін»²⁵⁴. Прийнятий в 2000 р. Закон «Про репатріацію»²⁵⁵ у квітні 2017 р. було оновлено за рахунок надання фінансової підтримки для бажаючих повернутися. Одночасно внесені зміни і в Закон «Про карту поляка»²⁵⁶. Мета нововведень – спрощення повернення етнічних поляків на Батьківщину: вимога знання польської мови замінена на можливість безкоштовно її вивчати; право приймати участь у проекті отримали всі потомствені поляки, аж до 4-го покоління. «Карта поляка» стала документом, що підтверджує приналежність до польського народу. Цей факт сприймається східними сусідами Польщі як спроба створення політичного лобі у країнах з компактним проживанням етнічних поляків.

Всі ці зміни відбуваються як тактичні етапи реалізації національної стратегії створення Четвертої Речі Посполитої, яка стала формою модифікації «східного партнерства». В 2005 р. Ярослав Лещинський в книзі «Річ Посполита Чотирьох народів» розмірковуючи про перспективи розвитку польської нації і держави, нагадав про ідею створення конфедерації народів, що раніше входили до складу Речі Посполитої – поляків, білорусів, українців і литовців. Вихідці з Кресів створили громадську організацію «Всесвітній конгрес кресов'ян», мета якого – підтримка спільної ідентичності та пам'яті. У липні 2009 р. польський парламент прийняв резолюцію «Про трагічну долю поляків на Східних Кресах», що слід розцінювати як намагання реанімувати відчуття внутрішніх етнічних кордонів в межах регіону.

---

²⁵⁴ Конституція Республіки Польща 1997, accessed July 18, 2018, <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>

²⁵⁵ Ustawa o repatriacji. Ustawa z dnia 9 listopada 2000. (Stan prawny aktualny na dzień: 16.07.2018), <https://www.lexlege.pl/ustawa-o-repatriacji/>

²⁵⁶ Ustawa o Karcie Polaka. Ustawa z dnia 7 września 2007 (Stan prawny aktualny na dzień: 16.07.2018), <https://www.lexlege.pl/ustawa-o-karcie-polaka/>

Оскільки частину політичної стратегії уряду складає ідея переосмислення історичного минулого, то саме історичний контекст побудови Четвертої Річі Посполитої активує дію феномену «пост-правди» в українсько-польських стосунках. Польська діаспора в Східних Кресах сприймається як спадкоємець «славної історії» перебування поляків на цих землях. Тому акцентуються питання не тільки захисту своїх інтересів та інтересів своїх громадян за кордоном, але і підтримки демократії. Проектом «Полонії» опікується Асоціація «Польська громада», яка налічує більше 100 осередків; для молоді польського походження в країнах проживання діє стипендіальна програма «Semper Polonia», Фонд «Допомога полякам на Сході», Фонд Баторія, який працює за програмою «Громадянські ініціативи у Східній Європі», Фонд допомоги польським школам на Сході ім. Т. Гоневича.

Під патронатом Сенату Польщі, МЗС та польського єпископату РКЦ в 1990 р. створена неурядова організація – Асоціація «Вспульнота польска». Її мета – зміцнення зв'язків з діаспорою, координація неурядових структур: Товариства увічнювання пам'яті жертв ОУН, Товариства шанувальників Львова та його східних окраїн, Унії демократичної, Волинської спільноти Армії Крайової, Товариства кресов'ян²⁵⁷. В Україні акумулятором діаспори виступають Союз поляків України та Федерація польських товариств.

Прагнучі закріпити польську присутність у просторі Кресів та пам'ять про Східні Креси, як втрачені землі, в 2017 р. уряд Польщі заявив про намір затвердити громадянські паспорти із зображенням пам'ятних місць. До таких місць включили Меморіал орлят у Львові на Личаківському кладовищі і Остру Брам у Вільнюсі. Обидва пам'ятника важливі для польського національного міфу і свідомості. Проблема в тому, що вони розташовані на території інших держав. Це приклад демонстрації наміру не відмовлятися від претензій на

---

²⁵⁷ Wspolnota Polska, <http://wspolnotapolska.org.pl>

колишні східні області. У 2015 р. у Польщі оголосили про створення організації, яка вимагатиме повернення майна «кресов'ян» за ініціативою партії «Зміна». Активісти оголосили суму претензій у 5 млрд. дол.

В серпні 2017 р. в Польському Інституті Національної пам'яті представлена робота професора Марека Ходакевича «Міжмор'є як елемент історичної політики», в якій відновлено класичні геополітичні польські теорії щодо об'єднання країн Східної Європи у регіоні, що охоплює Адріатичне, Балтійське та Чорне моря. Концепція «Тримор'я» присутня не лише в інтелектуальному просторі, але і на зовнішньополітичному рівні. У 2017 р. польським урядом в межах Вишеградської Четвірки ініційовано проект «Тримор'я», в який залучені 12 країн ЄС та ЦСЄ, що межують з Балтійським, Адріатичним та Чорним морями (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Естонія, Латвія, Литва, Хорватія, Австрія, Словенія, Болгарія та Румунія). Цей проект, за оцінками політологів, будується як геополітична альтернатива ЄС, в інтеграційній політиці якого Вишеградська група вбачає тиск Німеччини та Брюсселю. Зовнішньополітичне напруження проект викликав через те, що на саміт глав «держав Тримор'я» не був запрошений Президент України.

Отже, співіснування ідеї наднаціональної регіональної інтеграції на основі геополітичних концепцій на фоні критики ідеї «Європи регіонів» і критики ідеї поглиблення європейської інтеграції як раз і демонструє поле дії феномену «пост-правди», де кожна сторона відстоює «власну» правду, спираючись на емоції, які пов'язані з історичною пам'яттю.

Між тим популярність партії «ПіС» доводять вибори 2014 р. (обрання А. Дуди, підтриманого партіями «Пяст», «Об'єднана Польща», «Ліга захисту незалежності», «Польща разом» та профсоюзом «Солідарність») та вибори 2015 р., які дозволили «ПіС» сформувати однопартійний уряд. Зростання популярності правих популістів демонструє діяльність партій «Руху Павла

Кукіза», «Польської народної партії», «Польща понад усе», «Конгрес нових правих», «Рух Палікота» та молодіжних організацій, як «Ордо Юріс».

Офіційна Варшава зробила ряд символічних кроків, які безпосередньо торкаються нової версії історичної пам'яті в Україні – в 2016 р. Сейм і Сенат Польщі затвердили 11 липня як «День пам'яті жертв Волинської різанини». В 2017 р. в центрі Варшави напередодні траурної дати пройшли пам'ятні заходи, в яких взяли участь представники уряду країни, і депутати сейму. Демонстранти несли плакати «Стоп Бандера», «Пам'ятаємо Волинь». На деяких були пов'язки з написом «Польський Львів».

Польща проводить активну меморіальну політику у порубіжних регіонах, створюючи альтернативну, національно-орієнтовану версію історії, наповнюючи новим змістом події минулого. Комеморативні практики, які реалізує держава спрямовані на формування цілісної картини минулого в контексті сучасних політичних проєктів. Отже, польський регіоналізм як політична практика долання національних кордонів є ефективною але суперечливою формою реалізації геополітичних стратегій в контексті збереження «статус-кво» у європейському просторі.

З числа віддалених морем сусідів України регіоналізм, як практику долання національних кордонів з метою реалізації геополітичних стратегій, розвиває Туреччина. Пантюркізм початку ХХ ст., розвинутий діяльністю кримськотатарського діяча І. Гаспринського, татарського видавця Ю. Акчури, турецьких діячів З. Гьокальпа, Дж.Сахіра, азербайджанського діяча А. Ага-Огли (Агаєва), як ідея формування культурної єдності тюркських народів був політизований у другій половині ХХ ст. Пантюркісти, які прагнули поєднати в еру «нової чінгізиади» Туреччину, Крим, Балкани, Кавказ, утворити «Великий Туран від японських вод до Скандинавських гір і від Льодовитого океану до плато Тибету» розрізняли різні типи політики Туреччини: османізм,

пантюркізм, пантуранізм, панісламізм²⁵⁸. В книзі «Три політичні системи» 1911 р. були зібрані статті Ю. Акчури, А. Кемаля і Ф. Ахмеда, присвячені цим ідеям. У роботі З. Гьокальпа «Основи тюркізму» (1923), зібрані аргументи проти «османізму» і «ісламізму». Автор визначив відмінності «тюркізму» і «туранізму», вказуючи, що «тюркізм» – це вузьке поняття, що охоплює народи огузьської групи (гагаузів, турок, азербайджанців, туркмен), а «туранізм» – широке, бо охоплює народи Турану (татар, узбеків, якутів). Для розвитку пантюркізму младотурки створили систему «очагів», що діяли на територіях, контрольованих імперією до 1931 р., коли були заборонені Ататюрком.

Відродження ідей пантюркізму приходиться на другу половину ХХ ст., коли праці турецького Ратцеля – Н. Атсиза надихнули політика А. Тюркеша. Роботи ж самого Тюркеша («Основні погляди», «До нових горизонтів», «Дух героїзму», «Мобілізація душі», «Дев'ять променів» ін.) політизували пантюркізм, зробивши з нього підґрунтя нової геополітики Туреччини. При партії «Національної дії» (лідер – А. Тюркеш) у 1968 р. було створено військове крило «Сірих вовків» («бозкурти», «тюркешісти»), що поповнювалося членами організацій «ідеалістів», які створені ще у 1960-ті роки під впливом ідей Н. Атсиза, пантюркізму, пантуркізму, нурідізму).

Девлет Бахчелі, що очолив партію «Національної дії» після смерті А. Тюркеша вважається конкурентом Реджепа Ердогана, втім молодший син А. Тюркеша – Ахмет К.Тюркеш є членом партії «Справедливість і Розвиток» і очільником «Фонду Алпарслана Тюркеша», а брат Йілдирим Т.Тюркеш є заступником Д. Бахчелі в партії «Національної дії». Обидві партії «грають» на правому фланзі і їх уявна опозиційність продемонстрована у 2018 р., коли на парламентських виборах вони йшли єдиним «Народним Альянсом» і

---

²⁵⁸ Узун Ю. Розвиток ідеї тюрко-турецького культурного простору в ХХ столітті та її політичне значення для геостратегії Туреччини, in *European political and law Discourse* 3/3(2016): 33-45, accessed July 12, 2018, <http://eppd13.cz/wp-content/uploads/2016/2016-3-3/06.pdf>

отримали 61,4 % голосів. Партія «Національної дії» підтримала зміни до Конституції що підвищили повноваження президента і є поверненням до «османізму». Також вона підтримала ісламізм партії «Справедливість та Розвиток».

Регіональною тактикою стратегії має бути політика «м'якої сили», проаналізована в роботах президента «Фонду з дослідження Тюркського світу» Турана Язгана.

Отже, Туреччина, яка є учасником Ради Європи (з 1949) та асоційованим членом ЄС (з 1963) активно втілює зовнішньополітичний наднаціональний регіоналізм, розвиваючи пантюркізм. Геополітика Туреччини стосується регіонів проживання тюркських народів («тюркский пояс»), зокрема, в Україні (регіони проживання кримських татар та гагаузів) та в Молдові (в регіонах проживання гагаузів)²⁵⁹. Аргументом є історія тюркських народів Північного Причорномор'я. Ідеї «тюркського поясу стабільності», яку розвиває Всесвітня асамблея тюркських народів і її Президент академік Е. Султанмурат, робить ставку на етнічну спорідненість груп. Союз тюркських народів реалізує геополітичне завдання – створення співдружності тюркських держав²⁶⁰. Турецька присутність в регіоні реалізується через допомогу гагаузам і татарам в Україні і гагаузській автономії в Молдові.

На території Турецької республіці діють транснаціональні організації Євразійське товариство освіти, культури та дружби, Центр стратегічних досліджень «Євразія», Громада кримських татар Туреччини. В Україні їх партнерами виступають національно-культурні і громадсько-політичні організації: Національний рух кримських татар, Кримськотатарська

---

²⁵⁹ Ulia Uzun, Evolution of the idea of Turkic-Turkish cultural expanse in the twentieth century and its political importance for Turkey's geostrategy (Evropský politický a právní diskurz / European political and law Discourse. Volume 3. Issue 3, 2016), 33-45

²⁶⁰ Ерментай Султанмурат. Тюркский пояс стабильности Евразии. (Казань, 2009)

національна партія «Адалет», Ісламська партія Криму, Всекримська «Ліга кримських репатріантів «Іраде»; Асоціація гагаузів Одещини.

Інтереси Туреччини в Бессарабії представляє Турецьке головне управління з питань співробітництва та розвитку (ТІКА)²⁶¹. Координаційний офіс ТІКА в Україні працює з 1995 р., а в Молдові з 1994 р. Пріоритетними сферами діяльності є: водопостачання, охорона здоров'я, освіта, поліпшення інфраструктури. Координатор організації в Україні - Хаджи Байрам Болат, а в Молдові – Д. Альпаслан.

В Молдові за 25 років реалізовано понад 45 інвестиційних проектів та понад 200 навчальних програм (MN 2017)²⁶². В Україні за допомогою ТІКА в гагаузських селах розбудовують водоочисні споруди, організують оснащення шкіл, створюють осередки для вивчення гагаузської мови на базі тюркської мови. В 2017 році представники медіа Одеси, які працюють над висвітленням подій з життя гагаузського народу були направлені на стажування в Туреччину за рекомендацією турецького державно каналу ТРТ. Так поступово створюється соціальна та комунікативне середовище, яке повинно зв'язати гагаузів Молдови і України із соціальною мережею в Туреччині.

В 2017 році при фінансовій підтримки Турецького агенства співробітництва і розвитку (ТІКА) була видана «Історія гагаузів України». Автори книги - голова Співки письменників Гагаузії Республіки Молдова Степан Булгар і заступника голови Одеської облради Юрій Дімчогло - етнічні гагаузи.²⁶³

Актуальним для національних інтересів Туреччини є скорочення культурної дистанції між гагаузами і турками, підтримка ідеї політико-

---

²⁶¹ ТІКА, <http://www.tika.gov.tr/tr>

²⁶² “За 25 лет турецкое агентство ТІКА в Молдове успело многое” MN 12.2.2017, accessed July 12, 2018, <http://moldovanews.md/12022017/economika/145556.htm>

²⁶³ История гагаузов Украины. Презентация книги. Режим доступа: <https://www.ukrinform.ru/rubric-presshall/2263583-istoria-gagauzov-ukrainy-prezentacia-knigi.html>

економічної незалежності Гагаузії від Молдови і Румунії, так Туреччина формує інструментарій для впливу на політичні процеси в Придністров'ї, Молдові та на півдні України.

Спеціальним дослідженням процесу формування світової турецької діаспори та її інституційних зав'язків присвячені праці В. Аваткова [²⁶⁴], Р. Алі-Заде [²⁶⁵], Н. Ксендзика [²⁶⁶], А. Сейхан [²⁶⁷], тощо.

Туреччина формує політику взаємодії із діаспорою виходячи із прагнення позбутися статусу регіональної держави і здобути вплив на світові міжнародні процеси. Початковий етап розвитку закордонних діаспор пов'язаний із трудовою міграцією другої половини ХХ ст. У 1960-і рр. ХХ ст. цей процес був організований двосторонніми рекрутинговими угодами між Туреччиною та європейськими державами [²⁶⁸].

Вже у 1980-і рр., у зв'язку з діяльністю Секретної армії визволення Вірменії, турки сформувалися як політизована громада в Європі. На той час за кордонами Республіки Туреччини проживало біля 4 млн. турок, які об'єднувались у різні організації, спілки, об'єднання (громадські, політичні, релігійні, культурні). Згодом ці громади стали «посередниками» турецької політики в країнах Європи, перебуваючи під впливом турецьких політичних і духовних кіл, служб національної безпеки. Формування турецької діаспори було обґрунтовано прагненням стримати зусилля вірменської групи.

---

²⁶⁴ Аватков В. Тюркский мир и тюркские организации / В. Аватков // Мировая политика. – 2018. – № 2 – С.11 – 25.

²⁶⁵ Али-Заде Р. Турецкая диаспора в странах Западной Европы в 60-90-е гг. XX в.: проблемы интеграции: дис. к. и. н.: 07.00.03 / Р.Али-Заде; Владимирский гос. пед. ун-т. – М., 2007. – 273 с. – Рукопись.

²⁶⁶ Ксєндзык Н.Н. Турецкая трудовая иммиграция в странах Западной Европы (70-80-е г.г.) / Н. Ксєндзык – К.: ИСЭПЗС, 1991. – 212 с.

²⁶⁷ Seyhan A. Paranational Community/Hyphenated Identity: The Turks of Germany / A. Seyhan. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://jsis.artsci.washington.edu/programs/europe/wendep/SeyhanPaper.htm>.

²⁶⁸ Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları. [Електронний ресурс]: / Т.С. Dışişleri Bakanlığı. – Режим доступу: http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa

Перший державний координаційний орган в діаспорі – Управління турецьких громадян, які проживають за кордоном, був створений у грудні 2002 р. рішенням Ради Міністрів. Робота Управління під керівництвом Фарук Челика була спрямована на покращення іміджу Туреччини, створення турецького лобі, яке повинно було стати конкурентом вірменським і грецьким групам тиску в Європі та Америці. В Управлінні створювались спеціальні департаменти по англомовним країнам, по Німеччині, Швейцарії, Бельгії, Швеції, Данії, Норвегії, Австрії, Франції, Люксембургу.

Державна підтримка турецької діаспори закріплена в 2009 р., коли Уряд прийняв рішення створити Департамент по питанням турок, що проживають за кордоном при Раді Міністрів Турецької Республіки. На урядовому з'їзді віцепрем'єр та спікер уряду Джеміл Чічек заявив, що прийшов час створення Міністерства турецької діаспори [²⁶⁹]. З того часу турецькі громади в Європі активно висувують кандидатів до парламентів європейських країн і в місцеві органи самоврядування, створюючи перспективи для широкої лобістської діяльності. Для політики Партії справедливості і розвитку в період з 2002 по 2009 рр. був характерний поворот в бік країн Заходу та західних цінностей.

Повернення до ісламських цінностей та ідей тюркської єдності було стимульовано міграційною кризою в Європі. Рух в бік зближення із тюркськими народами з метою залучення тюркського світу до вирішення геополітичних та економічних проблем розпочався із переосмислення поняття «діаспори», як «закордонних турецьких громадян» у напрямку «споріднених народів» і «дружніх суспільств».

Фактично, партія «Справедливість і розвиток» почала застосовувати термін «дружні суспільства» ще у програмі уряду Месута Йилмаза (1996 р.)

---

²⁶⁹ Çiçek: Kimse hukukun üstünde olamaz 21.12.2009 [Електронний ресурс]: / Timeturk. – Режим доступу: <https://www.timeturk.com>

[²⁷⁰]. Практичне використання та інституційне закріплення якого відбулось у березні 2010 р. зі створенням Управління у справах турок, які проживають за кордоном і споріднених народів під керівництвом міністра праці і соціального захисту, Фарук Челика [²⁷¹]. У розділі «Братні суспільства» веб-сайту управління вказано, що з метою зміцнення економічних, культурних, наукових зв'язків, структура має розвивати відносини з етнічними та дружніми (тут використані також терміни «єдиновірні», «єдиномовні», «споріднені») спільнотами [²⁷²]. Як зазначив керівник управління К. Юртначу чисельність «дружніх товариств» у 2012 р. перевищила 200 млн. чоловік [²⁷³]. Проте, ні у його доповіді, ні на сайті не уточнюються, які суспільства сприймаються як «дружні». Двозначність формулювання дає Туреччині можливість політичної гнучкості та маневрування.

Управління у справах турок, які проживають за кордоном і споріднених народів працює в напрямках: а) відносин Туреччина-турецька діаспора, б) консолідація діаспор і народів тюркомовних держав, в) співробітництво з діаспорами інших діаспор (сомалійська, угорська, боснійська тощо).

Регіони проживання тюркських народів («тюркський пояс») склали простір розширення геополітичного впливу Туреччини. Ідею «тюркського поясу стабільності» розвиває Всесвітня асамблея тюркських народів (з 1990 по 2007 рр. Асамблея Тюркських народів), головним завданням якої стало створення Співдружності тюркських держав [²⁷⁴].

---

²⁷⁰ Yılmaz Hükümeti Programı. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP53.htm>.

²⁷¹ Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı [Електронний ресурс]: / УТВ, Mevzuat – Режим доступу: <https://www.ytb.gov.tr>.

²⁷² Kardeş Topluluklar Vizyonu. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ytb.gov.tr/kardes-topluluklar/genel-bilgi>.

²⁷³ Yurtnaç K. Turkey's New Horizon: Turks Abroad and Related Communities / K. Yurtnaç // Center for Strategic Research of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, SAM Papers, 2012 – №. 3. – р. 9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/10/SAM_paper_ing_03.pdf.

²⁷⁴ Султанмурат Е., Мухаметдинов Р., Каримов Б. Тюркский пояс стабильности / Е. Султанмурат, Р. Мухаметдинов, Б. Каримов – Казань, 2009. – 100 с.

З метою зближення політичних поглядів, обміну інформацією, пропаганди тюркської культури, розширення економічних зв'язків, реалізації спільних проектів, знаходження шляхів вирішення проблем тюркського світу були створені дві транснаціональні політичні структури. У 2008 р. у Стамбулі створено ТюркПА – Парламентську асамблею тюркомовних країн, а у 2009 р. на IX саміті тюркомовних народів відбулась інституалізація Ради співпраці тюркських держав – Тюркська рада (Туреччина, Азербайджан, Казахстан, Киргизстан). Створена трансдержавна структура включила Ради: голів держав, міністрів закордонних справ, старійшин, заслужених діячів зовнішньополітичних відомств та постійний секретаріат. Ця організація стала першою інституційною структурою, що об'єднала «тюркський світ» для вирішення політичних, економічних та культурних питань.

Створення системи інтеграційних зав'язків передбачало створення мережевої системи тюркських організації по всьому світу. З цією метою у 2009 р. створена перша «Контактна група відповідальних осіб у справах діаспори» при Тюркській раді. У 2013 р. в Анкарі на Другому засіданні контактної групи прийнято перший документ, який закріплював практичні кроки у цьому напрямку – «Стратегія спільної діяльності діаспор тюркомовних країн» [²⁷⁵]. З цього моменту Азербайджан, Казахстан, Киргизстан та Туреччина мали план консолідованих дій з підтримки співвітчизників за кордоном, розвитку загальної культури, братських зв'язків, підтримки прав та інтересів представників всіх тюркських народів, поліпшення соціальних і економічних умов життя мігрантів.

Обґрунтування нової геополітичної стратегії «розширення», завдяки ресурсам тюркського світу в Туреччині відбувалось поступово. Важливу роль

---

²⁷⁵ Türk Keneşi Türk Dilli Diaspora Ortak Faaliyet Stratejisi – 2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/IASPORA_ORTAK_FAALIYET_STRATEJISI_KA-RAR_TR_20170608_111813.

зіграли, так звані, «мозкові центри», які вважаються феноменом XXI ст. Ще у другій половині XX ст. прагнення подолати перешкоди у здійсненні практичних завдань геополітики викликало стрімкий розвиток Туранських та Турецько-азіатських центрів стратегічних досліджень. Проте, після 2002 р., коли до влади прийшла партія «Справедливість і розвиток» були створені вузькоспеціалізовані експертно-аналітичні установи нового типу. Вони були зорієнтовані на роботу в сферах, яким раніше не надавалося значення, в плані протистояння сучасним геополітичним викликам (у освітній, діаспоральній, інформаційній, соціальній сферах). За даними Науково-освітнього фонду «Нораванк» у період з 2002 по 2014 рр. кожного року засновувалось від 2 до 18 аналітичних структур [²⁷⁶]. Серед центрів, які мають тісні відносини з правлячою партією, можна відзначити Фонд політичних, економічних і суспільних досліджень (2006), Інститут стратегічного мислення (2009), Центр турецько-азіатських стратегічних досліджень (2004), Організацію міжнародних стратегічних досліджень (2004). Виступи депутатів ПСР, що входять у міжнародні структури державних діячів, зокрема президента Ердогана, засновані на дослідженнях цих центрів. Діють пан-тюркістські центри, такі як Центр туранських стратегічних досліджень (2007), Турецький інститут XXI ст. (2005). Так, у наукових виданнях Інституту використовують поняття «тюркський суперетнос», з'явилося словосполучення «туранська нафта», яка повинна стати одним із стратегічно важливих факторів тюркського світу, та інші.

За ініціативи Центру турецько-азіатських стратегічних досліджень у 2010 р. була створена платформа щорічних зустрічей в межах Всесвітнього пан-тюркського форуму. Темою першого форуму стала «Тюркська рада,

---

²⁷⁶ Симаворян А. Центры стратегических исследований в Турции / А. Симаворян [Електронний ресурс]: / Фонд Нораванк 18.06.2015 – Режим доступу: http://www.noravank.am/rus/issues/detail.php?ELEMENT_ID=13609.

тюркська діаспора і соціально-економічне співробітництво» [277]. Наступні теми форумів також були присвячені проблемам турецької діаспори: «Турецька діаспора і соціально-економічне співробітництво», «Турецька діаспора та турецька світова перспектива 2023», «Культурна дипломатія і туризм: можливості та ризики» [278]. Так, Центр не тільки генерує ідеї по лінії співпраці між діаспорами тюркомовних держав, він висунув бачення спільного стратегічного управління «тюркської діаспори». В якості завдання представлено інтенсифікацію інтеграційних процесів для тюркських народів в соціумі країн проживання. Так, вони можуть сприяти вирішенню регіональних і глобальних питань.

Отже, під створенням спільного стратегічного управління тюркської діаспори розуміється створення системних лобістських структур і механізмів діаспоральної дипломатії в країнах проживання [279]. Ця ідея набула практичного втілення під контролем Тюркської ради, коли делегати чотирьох країн вирішили створити регіональні центри діаспори. Перший такий центр був створений в Києві у 2014 р. (офіс в будівлі Союзу азербайджанців України). Створення аналогічних структур заплановано у США, Франції, Німеччині [280].

До 2016 р. головним інструментом розповсюдження пан-тюркських ідей у світі були мережеві структури гюленістів «Хізмет». Школи «Хізмет» функціонують по всьому світу, формуючи лояльний до Туреччини прошарок у

---

²⁷⁷ Dünya Türk Forumu, Türk Konseyi, Türk Diasporası ve Sosyoekonomik İş Birliği [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.tasam.org/index.php?sagblok=119>

²⁷⁸ Stratejik Vizyon Belgesi.V Dünya türk forumu «Stratejik İletişim: Referans Değerler, Kurumlar, Kişiler» 2016. İstanbul. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.tasam.org/Files/Etkinlik/File/VizyonBelgesi/DTF5_Vizyon_TR_pdf_0ba46c0f-5d28-4d14-b18b-83aaf0f1294f.pdf.

²⁷⁹ Türk Keneşi Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kuruluş Başkanları Üçüncü toplantısı gerçekleştirildi. [Електронний ресурс]: / Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi – Режим доступу: <http://www.turkkon.org/tr-TR/turk-kenesi-diaspora-islerinden-sorumlu-bakanlar-ve-kurulus-baskanlari-ucuncu-toplantisi-gerceklestirildi/3/54/5000>

²⁸⁰ Единая тюркская диаспора превратится в серьезную силу – генсек Совета сотрудничества тюркоязычных государств. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.trend.az/azerbaijan/society/2163477.html>.

суспільстві. Після розриву між Гюленом і Ердоганом, ці структури поступово, із подачі Туреччини, витісняються з простору тюркського світу. Так, Киргизія на VI Саміті Тюркської Ради у 2018 р. пообіцяла замінити всі гюленовські установи у республіці під брендом «Сепат» на турецький освітній фонд «Мааріф».

Культурні та соціальні проекти пов'язані не тільки із тюркомовними країнами та їх діаспорами, але і з тюркськими спільнотами, які не мають державності (турки-месхетинці, туркомани, уйгури, татари Криму, гагаузи). Скорочення культурної дистанції із такими народами і підтримка ідеї їх політико-економічної незалежності формує інструментарій для впливу на політичні процеси в регіонах їх проживання. Наприклад, створюючи стабільне про-турецьке лобі у Гагаузії (Молдова) та у Бессарабії (Україна), Туреччина закладає стратегічну основу для впливу на Південно-Східну Європу. Так, під час візиту президента Туреччини в Молдову 18 жовтня 2018 р. Реджеп Ердоган запропонував гагаузам «любов, яка подовжує кордони», маючи на увазі розширення «тюркського світу», як спорідненого і дружнього простору [²⁸¹].

Інтереси Туреччини в Південній і Північній частинах Бессарабії представляє Турецьке головне управління з питань співробітництва та розвитку (ТІКА) [²⁸²]. Координаційний офіс ТІКА в Україні працює з 1995 р., а в Молдові з 1994 р. Пріоритетними сферами діяльності є водопостачання, охорона здоров'я, освіта, поліпшення інфраструктури [²⁸³]. У 2017 р. представники медіа Одеси, які працюють над висвітленням подій з життя гагаузького народу, були направлені на стажування у Туреччину за рекомендацією турецького державно каналу ТРТ. Такі стажування стають

---

²⁸¹ Выступление Р. Т. Эрдогана в Комрате 21.10.2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gagauzinfo.md/index.php?newsid=43274&fbclid=iwar1occcvjpwcsxb-j13z92j_a0vjemkrpxb0wedg_v_oenrcgnpusqnn50.

²⁸² ТІКА [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.tika.gov.tr/tr>.

²⁸³ За 25 лет турецкое агентство ТІКА в Молдове успело многое. МН 12.2.2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://moldovanews.md/12022017/economika/145556.htm>.

регулярними. Так, в лютому 2018 р. Управління у справах турок, які проживають за кордоном і споріднених народів, в рамках «Програми співробітництва з діаспорою» спільно з інформаційним агентством «Анадолу» та Агентством турецького співробітництва та координації в сфері дипломатичної журналістики провело курси для журналістів з Азербайджану, Казахстану, Узбекистану, Монголії, Грузії, України [²⁸⁴].

Патронажна політика в споріднених просторах передбачає інвестування у науково-освітню та інформаційну сфери. Вихідцям з регіонів «тюркської дуги» видаються стипендії для здобуття вищої освіти в Туреччині. Проект «Стипендія на місці» запроваджено серед турків-месхетинців, туркоманів Сирії та Іраку, кримських татар і гагаузів Молдови та України. З січня 2012 р. діють програми «Стипендії Туреччини», та «Стипендія для сімейних і соціальних служб» [²⁸⁵]. Поступово створюється соціальне та комунікативне середовище, яке пов'язує «споріднені» й «дружні» народи із соціальною мережею в Туреччині.

Так, якщо Європейські країни не можуть знайти компроміс в процесі створення спільної історії Європи, то для країн Тюркської єдності проблема спільної пам'яті вирішена. На VI саміті Тюркської Ради, 3 вересня 2018 р. Н. Назарбаєв заявив, що на цей час вже впроваджений спільний підручник «Загальна історія тюрків» (шкільна програма Азербайджану, Туреччини, Киргизстану і Казахстану), працює портал «Спадщина предків» (400 років спільної спадщини тюркських народів), запущений проект «Сучасний великий шовковий шлях» (дозволяє за 14 днів відвідати історичні та сакральні місця тюркських країн), реалізується соціологічний дослідницький проект

---

²⁸⁴ Турецкая диаспора намерена сотрудничать с диаспорами братских стран. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://azertag.az/ru/xeber/Tureckaya_diaspora_namerena_sotrudnichat_s_diasporami_bratskih_stran-113.

²⁸⁵ Aile ve Sosyal Hizmetler Alanlarında Uzmanlık Bursu [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ytb.gov.tr/guncel/aile-ve-sosyal-hizmetler-alanlarinda-uzmanlik-bursu>.

«Тюркбарометр» [²⁸⁶]. Спільна інтерпретація історії, латинізація писемності значно прискорюють формування єдиного культурного простору.

Цікаво, що у 2017 р. в Україні при фінансовій підтримці Турецького агентства співробітництва і розвитку (ТІКА) видана «Історія гагаузів України» [²⁸⁷]. Метою таких меморіальних проектів є акцентування на спільній історії і створення загального про-турецького культурного простору.

Відродження пан-тюркізму в зовнішній політиці Турецької Республіки стало помітно з другої половини ХХ ст., коли цю ідеологію опанувала партія «Національна дія» (А. Тюркеш). Але вперше діаспора стала об'єктом стратегічної уваги у 2016 р., коли Програма турецького уряду виокремила політику щодо діаспори в самостійне завдання, були сформульовані пріоритети та сфери реалізації цієї політики. Програма розрізнявала завдання для «турецької діаспори» і для «дружніх товариств». Так, «Академія громадянського суспільства», «Академія лідерства», «Медіа-академія» та багато інших проектів ставлять завдання розвивати відносини з «дружніми товариствами».

У 2017 р. в Туреччині напередодні виборів були прийняті поправки до Закону «Про турецьке громадянство» 2009 р. [²⁸⁸], якими вперше передбачені пільги (надання «блакитної карти») для отримання громадянства співвітчизниками за кордоном, але тільки якщо в державі проживання турок не встановлене подвійне громадянство. Спрощено механізми залучення

---

²⁸⁶ Тюркский мир предложили модернизировать по-турецки. Ритм Евразии [Електронний ресурс] – Режим доступа: <https://www.ritm Eurasia.org/news-2018-09-08--tjurkskij-mir-predlozhili-modernizirovat-po-turecki-38416>.

²⁸⁷ История гагаузов Украины. Презентация книги. [Електронний ресурс] – Режим доступа: <https://www.ukrinform.ru/rubric-presshall/2263583-istoria-gagauzov-ukrainy-prezentacia-knigi.html>

²⁸⁸ Türk Vatandaşlığı Kanununu 5901, 29.05.2009 Tarihinde. tarih ve 27256 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe.

діаспори до участі у суспільно-політичному житті (право приймати участь у виборах та проводити комерційні операції, перебуваючи за кордоном).

У 2018 р. під час парламентських виборів «Народний Альянс», утворений партіями «Національна дія» та «Справедливість та розвиток», отримав 61,4% голосів. Зміни в Конституції та зміцнення президентської влади були розцінені як повернення до «османізму». Неоосманізм передбачає повернення Туреччини в «пост-османський» простір в якості надрегіональної держави. Розширення сфери впливу на суміжні території за рахунок «м'якої сили», економіки, гуманітарного впливу та наднаціонального духу стало головною ідеєю в новому зовнішньополітичному курсі Турецької Республіки. Складовою частиною нового курсу стала доктрина «Нуль проблем з сусідами», яка спочатку була символом миротворчої політики, а згодом трансформувалась у концепцію, яка обґрунтовувала важливість створення механізмів управління процесами в просторах суміжних держав.

Інтеграція тюркських держав виходячи з етнічної, мовної та релігійної близькості представляла неопантюркізм як складову неоосманізму. На пантюркістську основу програми правлячої коаліції вказує праця «Стратегічна глибина» (2001) А. Давутоглу (2014 - 2016 р. – Прем'єр міністр Туреччини) [289].

Діаспоральна політика Туреччині в межах Тюркського світу в вересні 2018 р. була предметом розгляду на VI Саміті Тюркської Ради в Киргизії. Підсумком Саміту стало прийняття «Концепції інтеграції тюркомовних держав». Сенсаційним було звернення Р. Ердогана до країн Тюркської Ради з пропозицією відмовитися від валюти долара при взаємних розрахунках.

Знаковим моментом стала участь в роботі Саміта президента Республіки Узбекистан та Прем'єр-міністра Угорської Республіки. Узбекистан заявив про

---

²⁸⁹ Policy of Zero Problems with our Neighbors [Електронний ресурс]: / Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.tr/policy-of-zero-problems-with-our-neighbors.en.mfa>.

намір вступити в об'єднання, а Угорщина отримала статус спостерігача в Тюркській раді. В. Орбан, підкреслюючи спільну тюркську спадщину, заявив про право угорців називатись «європейськими турками». Слід зазначити, що, якщо для Угорщини тюркський вектор її зовнішньої політики є намаганням розширити коло економічних і політичних партнерів в умовах серйозних розбіжностей з сусідами по Європейському союзу, то для Туреччини крім економічних завдань та участі в Турецько-Угорському діловому форумі, ще є питання про збереження османської спадщини на угорській території. Про це свідчить офіційний візит Р. Ердогана в Угорщину 8-9 жовтня (через місяць після Саміту Тюркської ради). Отже, ідея про «споріднені групи», «дружні спільноти» активно втілюється в практичній політиці.

В листопаді 2018 р. в Анкарі на зустрічі керівників державних органів та організацій, відповідальних за діаспоральні питання, Ради співробітництва тюркомовних держав, була прийнята «Спільна стратегія дій Тюркської Ради тюркомовних діаспор» і «Спільний план дій для тюркомовних діаспор на 2018-2019 рр.». Прийняття таких документів демонструє не тільки значущість діаспори для консолідації тюркського світу навколо Туреччини, але і ставить акцент на мовній єдності, як актуальному критерію окреслення потенційного простору геополітичного партнерства.

Динаміка розширення тюркської діаспори просліджується по складу Форумів діаспор країн Тюркської Ради. За словами голови Управління у справах турок, які проживають за кордоном і споріднених народів, у першому Форумі діаспор в Азербайджані у 2013 р. прийняли участь 600 представників з 50 країн. За прогнозами учасниками Форуму, який відбудеться в листопаді 2019 р. у Туреччині, стануть понад тисячі учасників. Такі прогнози базуються на

значному розширенні діаспори, яка за словами Абдуллаха Ерен досягла 15 млн. осіб [²⁹⁰].

Діаспоральна політика Туреччини сформувалась на початку XXI ст. і стала відповіддю на геополітичні виклики із якими зіткнулась держава. Сучасні структурні зміни в «мистецтві влади» для світових гравців визначають наскільки ефективно держави впливають на процеси за межами їх національних кордонів.

У процесі пошуку нових форм участі в міжнародних глобальних процесах Туреччина розглядала свої етнічні діаспори з числа турецьких мігрантів, як зручний ресурс для створення лобістських структур в приймаючих суспільствах. Додатковий соціально-економічний та іміджевий ресурс цієї частини діаспори став в нагоді як новий електоральний простір, як основа для створення неінституційних мережевих структур.

Процес геополітичної реструктуризації світового порядку, міграційна криза в Європі змусили Туреччину переглянути інтеграційні завдання і національну ідеологію. Діаспоральна політика стала механізмом постімперського геополітичного розширення за рахунок простору тюркської та ісламської культури. Неопантюркізм як складова неоосманізму в практичній політиці Туреччини обумовила залучення тюркомовних держав і народів у сферу політичної та економічної інтеграції. Тюркські діаспоральні інститути та громадські організації представляють «м'яку силу» за допомогою якої здійснювалась вигідна для Туреччини політика щодо посилення своїх позицій.

Політика по відношенню до діаспори передбачає створення механізмів управління культурними і соціально-політичними процесами у просторах суміжних держав. В результаті поняття «діаспори» було розширено за рахунок «споріднених груп», під якими розумілись етномовні групи тюркського світу,

---

²⁹⁰ Türk Konseyi, Kiev'de Bölgesel Diaspora Merkezi açtı [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrturk.net/turk-konseyi-kievde-bolgesel-diaspora-merkezi-acti/>.

що не мають власної держави, а також за рахунок «діаспори» таких діаспор за кордоном – «дружні спільноти».

Складний і тривалий процес інтегрування простору тюркомовних держав і політична криза 2017–2018 рр. продемонстрували, що для Туреччини її діаспоральна політика є новим поглядом на методи геополітичного впливу, завдяки яким вона перетворюється на координатора транснаціональних процесів і одного з провідних гравців на світовій арені.

Політика пам'яті, яка проводиться в Україні після 2013 р. підтримує деякі історичні аргументи Туреччини щодо Північного Причорномор'я, відтворюючи образ «Ханської України», який конкурує з образом «Новоросії» у регіональній структурі пам'яті ²⁹¹.

Концепція «пантуранізму» використовується і в регіональній політиці Росії. В основі російського євразійства «Туран» постає «місцерозвитком» Російської Великодержавності. Це місце зустрічі «слов'янської» та «тюркської» етнічних систем, що породжує, за визначенням Л. Гумільова, «Суперетнічну систему», яка формує надетнічну політичну єдність на основі етнокультурного різноманіття. Євразійський рух російських емігрантів на початку ХХ ст. (П. Савицький, М. Трубецькой, Р. Якобсон, М. Алексєєв та ін.) розвивав ідеї континентального єднання народів «Лісу» та «Степу», «Європи» та «Азії». Як і геополітики Туреччини, євразійці пропонують зміну образу Росії як країни «цивілізаційного моста»/«лімітрофа» на образ цивілізаційного Центру Євразії. Саме тому Туреччина та Росія є конкурентами в реалізації геополітичних концепцій в Євразії. Така конкуренція наочно проявляється у політиці, яку реалізують ці держави щодо православних тюрків – гагаузів.

---

²⁹¹ Мхайло Якубович, «Ханська Україна» проти «Новоросії»: що закарбовано в історичній пам'яті? 22. 10. 2017 (Религиозно-информационная служба Украины, 2001-2017.), accessed July 16, 2018, https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/religious_digest/68749/

Як бажані межі Євразійської єдності розглядаються кордони пострадянського простору, втім є версія «прагматичного євразійства» від Директора Центру євразійських досліджень Євразійського Банку Розвитку Є. Вінокурова, в якій пропонується інтеграція просторів охоплених організаціями ЄЕП і СНД, поглиблення інтеграції з ЄС, ШОС, країнами Східної та Південної Азії²⁹². Євразійські уявлення про державні кордони Російської Євразійської держави є об'єднуючим чинником політичних кіл: націонал-більшовизму (О. Дугін, Е. Лімонов); комунізму (Г. Зюганов, П. Грудінін); лівого націонал-консерватизму (партія «Родіна»: О. Журавльов, Д. Рогозін, С. Глаз'єв; «Російського всенародного Союзу»: С. Бабурін); право-центризму та ліберал-консерватизму (блок «Єдина Росія»); монархізму (А. Баков), національної ліберальної демократії (В. Жириновський).

Єдність щодо уявних кордонів Євразійської наднаціональної цілісності, виявляється аморфною, оскільки внутрішню форму політичні сили вказують протилежно: від унітаризму на основі домінування «руської меншості» до конфедералізму із застосуванням субсидіарності та мультикультуралізму. «Українське питання» є у євразійстві одним із основних, відповідаючи за «європейський напрям» російської регіональної геостратегії.

Росія сприймає Південно-Західні та Східні регіони України як частину історичної Новоросії, як міст на Балкани. Економічне і промислове засвоєння Таврії та Бессарабії в XVIII ст. передбачало не тільки відвоювання цих земель у Османської імперії, але і забезпечення протекціоністської політики щодо християнського населення яке було запрошене для освоєння цього краю. Успіх цих процесів в XVIII –XIX ст. був забезпечений за рахунок підтримки, яку Імперія забезпечила національно-визвольним рухам народів Балкан.

---

²⁹² Евгений Винокуров, «Прагматическое евразийство» *Россия в глобальной политике*, Апрель 30, 2013, accessed July 12, 2018, <https://www.globalaffairs.ru/number/Pragmaticheskoe-evraziistvo-15950>

Діаспори цих народів на Півдні України залишилися суб'єктами так званого «Руського світу». Їх групова пам'ять про національне відродження і розбудову національних держав є складовою регіональної історії Новоросії.

Ідеї геополітичного росту України за рахунок споріднених регіонів, як політична практика долання національних кордонів, представлені в ідеологіях українського панславізму (члени Кирило-Мефодієвського братства) та націоналізму (Д. Донцов, М. Міхновський, Ю. Липа та ін.).

Найвідоміший образ «Великої України» представлений Юрієм Липою в контексті його бачення ефектів від геополітичного розподілу Росії. Втрата Росією України, Кавказу, відродження Казанської держави визначалися ним основою нового порядку Євразії. В якості стратегічних регіонів відбудови геополітичної суб'єктності України він визначав «Кубань», «Донщину», «Крим» та «північно-східний берег Чорного моря»²⁹³. Контроль над ними визначався основою української експансії до країн півдня (Кавказу, Закавказзя). Союз з країнами Кавказу та Європи визнавався опорою самостійності України. Розвиваючи ідеї Ю. Липи, сучасний лідер української партії «Братство» Д. Корчинський, визначає: «Україна найкращий друг тюркських народів та народів Кавказу», «завданням України є формування геополітичної осі Україна – Дон – Кубань – Ічкерія – залежні території Закавказзя та Іран». Вибудовуючи східну регіональну політику Україна, на його думку, має протидіяти російському євразійству та турецькому патюркізму. Корчинський вимальовує карту регіонального наднаціонального розвитку України так: «Україна може існувати лише як дракон з хвостом на Далекому Сході, серцем на Кавказі й головою на Балканах»²⁹⁴. По суті йдеться про утворення конкурентної геополітичної системи по відношенню до Балто-Чорноморської дуги, як

---

²⁹³ Липа Юрій, Розподіл Росії (Львів: Інститут народознавства НАН України, 1995):70, 74.

²⁹⁴ Корчинський Дмитро, Авторитарна альтернатива (Київ: Інститут проблем регіональної політики та сучасної політології, 1998): 12-3, 107

польській версії «Міжмор'я», але з сувом на схід. Щодо європейського напрямку регіональної політики України, то він був визначений панславістами, які уявляли Україну одним з штатів слов'янської конфедерації. І ці ідеї сьогодні реалізовані в межах політики формування єврорегіонів та вираженими євроінтеграційними намірами України.

Образ держави, як знакова модель, яка опосередковано впливає на уявлення про неї з боку сусідів і моделює поведінку реального і потенційного населення, формується не тільки історично, але і завдяки цілеспрямованим меморіальним практикам, які в другій половині ХХ ст. отримали статус «політики» і «політичної стратегії». Технології формування «нового погляду» на історію можна вважати методом «м'якої сили» з боку держав під час геополітичного протистояння, або засобом внутріполітичного тиску з метою гомогенізації соціокультурного простору.

Меморіальні практики та інформаційні інтервенції в прикордонних регіонах, які реалізує Україна та її сусіди є складовими частинами національних стратегій, які формуються в процесах пошуку історичних аргументів для сучасних політичних рішень.

В країнах Східної Європи історична політика в ХХІ ст. набула інституційної форми у вигляді інститутів національної пам'яті та установ, схожих з ними по функціям. У 1998 р. створено Інститут національної пам'яті Польщі як науково-дослідний центр з прокурорськими функціями. У 2002 р. з'явився Інститут пам'яті нації як державний орган у Словаччині. Як урядова структура Румунії з 2005 р. діє Інститут з розслідування комуністичних злочинів і пам'яті румунської еміграції. Як центральний орган виконавчої влади в 2006 р. працює Інститут національної пам'яті в Україні. У Празі з 2007 р. як дослідницький центр працює Інститут дослідження тоталітарних режимів. У статусі науково-дослідної організації в 2013 р. створений Комітет національної пам'яті в Угорщині.

Формою інституалізації державної меморіальної політики стало створення урядових комісій, які мали прикладний характер. У Румунії в 2006 р. дев'ять місяців працювала Президентська комісія з дослідження комуністичної диктатури (комісія В. Тисменяну). У Молдові напередодні виборів 2010 р. протягом п'яти місяців працювала Комісія дослідження і оцінки комуністичного і тоталітарного режиму (комісія М. Гімпу). У Росії протягом трьох років з 2009 по 2012 р. діяла Комісія при Президенті РФ з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії».

Для країн «Нової» Східної Європи націоналізація історії постає чинником творення національних держав, сприймається як акт політичної суверенізації. Відокремлюючи «свою» версію минулого від того, що раніше описувалося як спільне, акцентуючи на розриві з імперською, радянською історією національні держави використовують уявне повернення до «коріння», етнізацію та регіоналізацію політичного процесу.

Практики «монополізації» суспільної думки за посередництвом утилітарних історичних наративів, створених силами державних інституцій і меморіальним законодавством, є не тільки формою руйнації ліберальної демократії, яка виявилась несумісною із націоналізацією, але і механізмом ідеологічного обґрунтування геополітичних практик розширення.

Інформаційний простір швидко вловив мейнстрім антилібералізму, підживлений економічною кризою, що розпочалася у 2008 році. Вона не тільки спровокувала зростання економічних страхів, але і підживила популістські рухи «відновлення справедливості», розуміння якої визначає різницю ультраправих та ультралівих ідеологічних течій і впливає на «державотворчий крафтинг». Популістські рухи, що базуються на «тонкоцентрованій ідеології», оформлюються в якості партій та входять у парламентські більшості країн ЄС, отримуючи підтримку з боку «класичних» радикальних ідеологій.

Регіоналізм, як практика розширення національних кордонів передбачає включення прикордонних регіонів у семіотичний простір національних культур, які за рахунок повернення «втрачених» територій «розширюються» за межі існуючих державних кордонів. Система багаторівневої взаємодії територіально-політичних систем різного рівня в цьому випадку є етапом нового етапу централізації та відродження імперських структур.

В той же час тенденції децентралізації, які підтримують держави з метою вирішення економічних завдань, надають регіонам додаткові ресурси для отримання політичної суб'єктності, що збігається з реалізацією стратегії розбудови Європи регіонів. Регіони, як нові суб'єкти політичного простору використовують власну локальність як форму репрезентації альтернативного сприйняття дійсності. Альтернативна, локальна історія в епоху пост-правди постає чинником симулятивної деконструкції соціально-політичного та культурного порядку в інформаційному суспільстві до моменту встановлення визнаної семіотичної системи в основі нового соціо-політичного порядку.

5.2. Конструювання лобістських практик і структур суб'єктами транскордонних просторів

В кінці XX – початку XXI століття виявилось, що етнокультурні групи набагато глибше включені в соціальні структури локального, регіонального та транснаціонального рівнів, вони здатні впливати на хід подій в культурному, економічному, соціальному та політичному житті, тобто, здатні виступати в якості діючих суб'єктів політичних і міжнародних відносин. Соціальна дієздатність етнокультурних історичних діаспор обумовлена усвідомленням

групових кордонів і наявністю власної стратегії взаємовідносин із державою проживання та історичною батьківщиною.

Етнокультурні групи активно впливають на ситуацію в місцях свого проживання, виходять на регіональний і міжнародний рівень прийняття рішень, контролюють соціальні процеси в етнічних громадах в країнах проживання, створюють механізми впливу на уряди приймаючих держав. Сьогодні все більше держав користується послугами представницьких інститутів і громадських організацій діаспор та локальних соціально-культурних груп для лобіювання своїх інтересів за кордоном. Особливо важливою така можливість виявляється для молодих держав, чиї офіційні канали зовнішньо-політичних зв'язків не мають сталих традицій і стабільних пріоритетів. Проте, механізми соціально-політичної участі і функціонування локальних груп в якості суб'єктів соціально-політичних процесів залишаються маловивченими.

Трансформація феномена етнокультурної діаспори, зміна її функцій і соціально-політичних можливостей, зумовила наукову дискусію з методологічних і теоретичних підходів до аналізу соціальних ресурсів локальних груп і меншин в сучасних суспільствах. Стосовно до аналізу соціокультурних процесів, які відбуваються в мережевих системах діаспор активно використовуються нові теоретичні концепти, які відзначають їх функціональні і структурні особливості: «дрейфуюча ідентичність» (О. Курбачева), «локальна ідентичність» (С. Коч), «менталитет діаспори» (З. Левина), «культурних гібридів» (Х. Бхабха), «соціального капіталу» (Дж. Турнера).

Особливий інтерес представляє застосування нових підходів до аналізу процесів, які відбуваються всередині етнічних діаспор: мотиви вибору стратегій адаптації; механізми збереження культурної пам'яті; розвиток традиційних культур в умовах іноетнічного оточення; форми організації і

трансляції культурної пам'яті; коммеморативні практики, як форма соціального і культурного пристосування. Реконструкція і гібридизація етнічних колективів, співвідношення процесів підтримки етнічних кордонів і виконання функцій комунікативного посередника між державами, перетворення етнокультурних груп в суб'єкт політичної комунікації передбачає появу в їх характеристиках якісних змін, а саме соціального капіталу, який дозволяє вести діалог від свого імені.

Поняття «соціального капіталу», як ресурсу групи, який визначає її стабільність запропонував П. Бурдьє ²⁹⁵. Дж. Коуман характеризував «соціальний капітал» через якість комунікації, ставлячи її в залежність від «рівня довіри» ²⁹⁶. «Довіру», як принцип накопичення соціального ресурсу групою з примордіальними зв'язками розглядали М. Шифер та М. Пелдем. М. Шифер визначав соціальний капітал як «набір елементів соціальної структури», які визначають міжособистісні відносини в групі [²⁹⁷, с. 161]. Ідеї Дж. Турнера про рівні соціального капіталу, дозволяють виокремлювати особливості транснаціональних етносоціальних систем нового типу в порівнянні з класичними формами локальних діаспор, які функціонують на мікро і мезо-рівні і не мають дієздатності на політичному та економічному рівнях [²⁹⁸]. Оцінюючи соціальні ресурси етнокультурних груп з мережевою структурою (діаспор), важливо максимально охопити всі можливі форми. Так система транснаціональних інститутів, яка утворена родинними діаспорами за межами своїх Батьківщин, створює горизонтальну соціальну систему

---

²⁹⁵ Бурдьє П. Социология социального пространства. Пер. с французского / Отв. ред. перевода Н. Шматко. М.: Институт экспериментальной социологии. СПб.: Алетейя, 2007. 288 с.

²⁹⁶ Coletan J. Social Capital: A Multifaceted Perspective. Partha Dasgupta, Ismail Serageldin. The World Bank. Washington, 2000. 429 p.

²⁹⁷ Schiff M. Social Capital, Labor Mobility, and Welfare. Ration Society. 1995. Vol. 4. P. 157–175.

²⁹⁸ Turner J. The formation of Social Capital: A Multifaceted Perspective, 2000. URL: www.unlv.edu/center/adv/archives/interactionism/index.html (дата звернення: 11.06.2018);

кооперування і лобіювання групових інтересів у вертикальних структурах держав проживання. Про таку функцію соціального ресурсу діаспор писав Р. Патнем [²⁹⁹, с. 115]. Він виходить з ідеї, що до співпраці призводять норми, що формуються загальними соціальними практиками і обставинами [³⁰⁰, с. 175].

Цілком, дослідження соціально-політичних ресурсів етнокультурних груп орієнтовані на пошук нових шляхів взаємодії нових і старих акторів політичного процесу та національному та транснаціональному рівні. Серед дослідників цієї проблеми: Г. Бабушвили, И. Бойко, Я. Волкова, М. Забунова, Л. Кванпо, Т. Лионс, А. Наапетян, В. Ованесян, А. Пампорова Т. Полоскова.

Етнічний чинник «присутній» в структурі груп впливу різної природи: в галузевих і корпоративних, в територіальних і конфесійних. Формування груп тиску і лобістських структур стало соціальною і стає політичною реальністю, що підтверджують події 2013 - 2018 рр. в Україні.

Південно-Західний регіон України – це історико-етнографічний регіон Бессарабії та Одещина. Для нього є характерною унікальна етно-соціальна структура, що склалася протягом останніх двох століть. Умови заселення краю визначили принцип закріплення за етнічними групами соціально-економічних статусів, що було викликано геополітичною ситуацією та економічними потребами Російської імперії. Накопичення соціального ресурсу було умовою успішної адаптації. Традиції самоврядування, слабкість національно-державної складової в управлінні регіону, політична нестабільність центрів, постійний «рух» державних кордонів обумовили формування механізмів соціального резервування, соціокультурної презентації та практик колективної дії. Соціально-культурні мережеві системи етнічних груп в умовах

---

²⁹⁹ Патнем Р. Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии. М.: Ad Marginem, 1996. 287 с

³⁰⁰ Патнем Р. Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии. М.: Ad Marginem, 1996. 287 с

периферійного статусу регіону, стали структурою, яка певною мірою «компенсувала» соціальну дисфункцію державних інститутів.

Найбільш розвинену систему «соціальної інфраструктури», яка дозволяє гідно представляти інтереси групи, демонструють традиційні регіональні етно-конфесійні групи: єврейська й вірменська. Певну стагнацію в розвитку на сучасному етапі переживають грецька, німецька, татарська групи, що пояснюється політикою приймаючої держави щодо даних етносів в середині ХХ ст. та сучасним процесом репатріації, яку проводять споріднені до груп держави. Однак історичні амбіції і соціальна роль в минулому дозволяють цим групам зберігати відносний вплив на соціокультурні процеси. Ці етнічні групи сформували силами меценатів стабільні «неформальні» соціальні простори в які входять: комерційні кооперативи, фірми різних профілів, адвокатські контори, власті ЗМІ, медичні центри, сакральні простори (кладовища, церкви, синагоги), соціальна інфраструктура (лікарні, університети, школи, дитячі садки, бібліотеки). Така інфраструктура дозволяє зберігати групову ідентичність, підтримувати стабільність груп, швидко мобілізуватися для організації колективних дій, протистояти процесам асиміляції.

Соціально-мобільними, активними ресурсними групами в регіоні є традиційні історичні діаспори (болгари, гагаузи, старовіри, молдавани і румуни, і ін.). Вони здебільшого розвивають соціальні практики в основі яких лежить «споріднена солідарність» і «земляцтва». Всі ці групи сформували власті соціальні структури на основі сільських громад. Їх особливістю є те, що вони володіють значним історико-культурним ресурсом в регіоні і є носіями регіональної ідентичності, мають вагомий незалежний соціальний і демографічний ресурс – все це дозволяє їм конкурувати з традиційними групами в містах, створювати соціально-політичні структури, які дають змогу претендувати на роль медіаторів у діалозі між державними інститутами країни перебування (України) і етнічною Батьківщиною. «Подвійна» національна

лояльність таких груп, виступає як придбаний, а не безумовний фактор розвитку і є умовою для включення в мережеві етносоціальні структури транснаціонального характеру. Прикладами медіативних функцій з боку таких груп є участь представників болгарської групи в перемовинах між Україною – Болгарією – Румунією про розбудову траси «Одеса-Рені»; участь представників гагаузької спільноти в діалозі між Україною – Молдовою – Туреччиною про налагодження систем водопостачання та ін. Спільноти з високим рівнем соціального капіталу ефективніше долають соціально-політичні та економічні проблеми.

«Нові діаспори» в регіоні (араби, чеченці, в'єтнамці, китайці, ін) локалізуються здебільшого в містах. Їх соціальний капітал має іншу природу. Не володіючи початковим соціальним і економічним ресурсом вони виступають частиною діючих мережевих транснаціональних діаспор, зберігаючи систематичні економічні зв'язки із спорідненими групами в інших країнах. Відсутність місцевої регіональної ідентичності, відсутність історичних коренів компенсується вливанням «етнічного капіталу» в регіональні інвестиційні проекти. У ситуації соціального вакууму іммігранти вбудовують свої громади в існуючі соціальні мережі. Соціальний капітал таких груп носить в більшій мірі транснаціональний характер .

Всі групи демонструють здатність до мобілізації і прагнення закріпитися в соціальному просторі. Якщо традиційні історичні для регіону етнокультурні групи активно формують структури соціального та політичного лобювання своїх інтересів в органах державної влади, то особливістю «нових» етнічних груп є союзництво з органами влади в обмін на інвестування.

Зацікавленість етнокультурних і локальних групи в прийнятті вигідних для неї рішень та проектів, активізує її взаємодію з органами і інститутами державної влади країни проживання. Така форма соціальної активності в умовах стабільних регіональних систем має подвійну спрямованість.

Відбувається постійний обмін статусного (іміджевого) характеру у взаємодії між інститутами влади і місцевими регіональними елітами, які спираються на стабільні соціальні структури діаспор. Представленість етнічних груп в органах державної влади сьогодні забезпечується різними шляхами. Найбільш помітним в практиці регіону є участь у виборчих компаніях діячів етнічних громад і культурних товариств. В цьому випадку політична кар'єра будується на активному лобюванні інтересів певного етносу чи його соціальних проблем. Громадські діячі можуть використовувати етнічність (свою або групи, до якої вони звернені) з метою зближення і створення ефекту «родинних» відносин. Соціальний капітал в цьому випадку виникає з презумпції довіри до членів «своєї» соціальної мережі всередині якої фігурує загальна система цінностей, ідентичні прагматичні завдання і очікування.

Етнічні еліти регіону можуть «пропонувати» свою етнічність, як підставу для отримання соціальної довіри. Так «активіст» офіційно визнається представником (лобістом) групи на даній території. У свою чергу органи влади очікують отримати від такої угоди можливість контролю над етнічною групою, але якщо досягти цього не вдається, влада розраховує на дивіденди «іміджевого» характеру. Наприклад, у виборчих компаніях Іван Плачков спирався на бренд Бессарабії – «забутого і втраченого краю», який потребує відродження. Політик будучи почесним президентом організації «Наша Бессарабія» та ініціатором Бессарабського Форуму, який покликаний вирішити проблеми регіону. В особистих презентаціях: в біографії, в «Лекції про саморозвиток» И. Плачков підкреслює своє етнічне походження, привертаючи увагу до себе, як до яскравого представника болгарської діаспори. [³⁰¹] Як «Бессарабського політика» себе представляє Антон Кіссе – депутат Верховної Ради України, Президент Асоціації болгар України. Його політична кар'єра

---

³⁰¹ Лекція о саморазвитии известного болгарина Плачкова И.В. Социальная сеть ВКонтакте. Мероприятия. URL: <http://vk.com/event39226556>. (дата звернення: 11.06.2013).

підкріплюється наукової і просвітницької діяльністю в колі болгарської діаспори. [³⁰²] Спікером і представником інтересів українських гагаузів представляється Юрий Димчогло – заступник голови Одеської обласної ради, депутат Одеської обласної ради VI і VII скликань, Голова Асоціації гагаузських товариств України, секретар депутатської групи міжпарламентських зв'язків Верховної Ради України 6 скликання з Парламентом Турецької Республіки. Активно беруть участь в органах міської влади представники вірменської громади Одеси: Ф. Петросян, К. Арутюнян, Е. Хачатрян. Лідер грецької обласної громади В. Сімвуді балотувався в депутати міської ради.

Закріпленню іміджу представників певних груп на емоційному, ментальному рівні сприяє діяльність таких політиків в науковій і культурній сфері. Так згадані політики виступили авторами і керівниками авторських колективів наукових монографій з історії регіону и окремих етнічних груп. Показовими роботами є Димчогло Ю. «Історія гагаузів України [³⁰³], Кіссе А. «Відродження болгар України» [³⁰⁴], колективна монографія «Буджак: історико-етнографічні нариси народів південно-західних регіонів Одещини», де А. Кіссе виступив в якості соавтора і редактора. [³⁰⁵]

Етнічні діаспори в особі лідерів своїх організацій і громадських структур стають активним суб'єктом як внутрішньодержавних, так і міжнаціональних процесів. З одного боку така форма активності дозволяє підвищити престиж групи і створити додаткові можливості для представлення її потреб не тільки в Україні, але і лобіювати групові інтереси перед владою метрополій, навіть на самому високому рівні влади. [³⁰⁶]

---

³⁰² Асоциация болгар Украины. URL: <http://abuodes.org.ua/>.(дата звернення: 12.10.2018).

³⁰³ Булгар С. С., Димчогло Ю. Д. История гагаузов Украины. ТІКА Одесса: Астропринт, 2017. 800 с.

³⁰⁴ Кіссе А. И. Возрождение болгар Украины. Одесса: Optimum. 2006. 286 с.

³⁰⁵ Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одессины / ред. А.И. Кіссе, А.А. Пригарин, В.Н. Станко. Одесса, 2014. 744 с.

³⁰⁶ Кіссе встретился с президентом Болгарии и пожаловался на притеснение болгар в Бессарабии 22 мая 2017. Вести. URL: <https://vesti-ukr.com/strana/239514-kisse-vstretilsja-s->

Де-факто громадські об'єднання болгар, вірмен, греків, євреїв, німців, та інших створили ієрархічні транскордонні системи, на чолі з світовими етнічними «Парламентами», «Конгресами», «Федераціями». Розвиток діаспорних мереж в регіоні демонструє участь етнічних груп в міжнародній мережевій системі. Так керівник «Конгресу болгар України» - одесит Юрій Граматик – заступник голови Всесвітнього парламенту болгар, а делегація українських болгар - «найбільш представницька» з 28 країн; Єврейські організації і федерація єврейських громад України є членами Всесвітнього єврейського конгресу. У 2007 році Одеса стала місцем проведення наради постійного комітету Конференції європейських рабинів - міжнародного об'єднання єврейських громад та їхніх лідерів; Співтовариство грецької культури «Елефтерія» в Україні, Одеська обласна громада греків імені Г.Г. Маразлі, як член Федерації грецьких громад України з 1995 року, знаходяться в структурі Всесвітньої ради греків зарубіжжя; Німецька лютеранська громада України, структурно входить до ЕЛКРАС (канцелярія знаходиться в Одесі – Церковний центр Святого Павла), є членом Всесвітньої лютеранської федерації; Національно-культурне товариство вірмен Одеси, як член Співки вірмен України, співпрацює з Міністерством діаспори Республіки Вірменії. Так, недільна школа при вірменському культурному центрі Одеси нагороджено Дипломом міністерства Діаспори РА як «Краща школа Діаспори»; Активна присутність мігрантів з Чечні (починаючи з 1996 року), проведення в Одесі Світового конгресу чеченців і Всеукраїнського конгресу вайнахів завершилося інституалізацією і реєстрацією ще однієї етнічної діаспори в місті «Діаспора чеченського народу» (травень 2012 року). Такі мережі – це не тільки контакти і зв'язки, що встановлюються соціальними групами, політичними структурами і економічними інститутами поверх

---

prezidentom-bolharii-i-pozhalovalsja-na-pritesnenie-bolhar-v-bessarabii (дата звернення: 16.07.2018);

державних кордонів, але і закріплення в свідомості таких форм ідентичності, які конфліктують з симпатіями, що традиційно відчувають громадяни по відношенню до держави постійного проживання.

З іншого боку, члени етнічних груп є зручним резервом для електорального рекрутування в період виборчих компаній, про що свідчить історія створення та політична діяльність партії «Наша Бессарабія». Відмінною рисою впливової діаспори є високий рівень організованості, що дозволяє ефективно мобілізувати всі ресурси для вирішення конкретних завдань. Лідери діаспор володіють інструментами, які здатні спрямувати голоси і гроші громади на користь конкретного кандидата.

В силу своєї активної ідентичності, етнокультурні діаспори здатні до швидкої мобілізації, коли мова йде про захист групових цінностей і інтересів. Така поведінка також є формою презентації групи в соціально-політичному середовищі. Грецька громада Одеси активно відстоює право на символічне закріплення в ландшафті міста історії свого народу (відкриті листи протесту проти рішень міської влади, пікетування сесії Одеської міської ради та ін.). Цікавим моментом є об'єднання етнічних груп в протестних акціях. Так, грецька громада часто виступає в союзі з гагаузами і болгарами. В цих ситуаціях позначається фактор загальної балканської історії, соціальних умов, в яких знаходилися колоністи в момент переселення з території Османської імперії. Загальна історична доля об'єднує грецьку і вірменську діаспори, коли мова заходить про вимоги визнати геноцидом масові вбивства християн в Османській імперії в 1915 - 1923 рр. або про проведення акції пам'яті, які спрямовані на підтримку культурної та історичної традиції груп. Прикладом може бути проведений в травні 2009 року в Вірменському культурному центрі Одеси круглий стіл «Сто років заперечення: геноцид вірмен і понтійських греків» присвячений трагічним дат двох народів.

Активно проявили себе балканські діаспори в питанні придбання офіційного статусу етнічних мов, коли такий соціальний ресурс для груп став доступним. Відмова болгарської діаспори Ізмаїла в отриманні їх мовою статусу регіональної привів до систематичного бойкоту офіційних культурних заходів з боку представників діаспори. Показовим моментом став факт звернення активістів до генконсульства Республіки Болгарія з проханням відреагувати на те, що відбувається в Ізмаїлі. Результативним стало звернення етнічних діаспор в районну адміністрацію Болградського району Одеської області, де в липні 2013 року, відразу чотири мови - болгарська, гагаузька, російська, а також албанський мови отримали офіційний статус регіональних.

Політичний потенціал етнічних груп яскраво проявився під час політичних автономістських акцій в Україні і Молдові в 2012 – 2014 роках. Важливу роль в формуванні таких амбіцій відіграє успішний автономістський проект гагаузів в Молдові, який має широку підтримку з боку Турції і Росії.

До механізму «участі» етнічних груп у владі слід відносити, в тому числі і визначення техніки квотування місць при врахуванні інтересів етнічних спільнот органами державної влади та місцевого самоврядування. Така практика в Україні поки не закріплена, однак, аналізуючи виступи політиків, можна припустити, що сам механізм активно формується. Так, Віталій Алайбов в публічних виступах заявляє, що «він переконаний, що міська громада греків буде гідно представлена в новому складі Одеської міської Думи» [³⁰⁷]. Цій заяві передувало підписання Меморандуму про співпрацю та принципи взаємодії між Одеською громадською палатою – головою якої є голова обласної організації партії «Справедливість» В. Алайбов і Одеською обласною громадою греків ім. Г.Г. Маразлі на чолі з В. Сімвуді. Крім того, прикладом для України є намагання вирішити таку проблему в сусідній Молдові. Так

---

³⁰⁷ Videоматериали, новости участием Виталия Алайбова: URL: alaibov.info/Video-60. (дата звернення: 22.06.2016);

надання квоти в парламенті активно домагається Гагаузія. За розрахунками Народних зборів Гагаузії, квота автономії повинна становити п'ять депутатів. В рамках процесу врегулювання конфлікту з Придністров'ям, в 2012 році Німеччина виступила з пропозицією виділити квоту в парламенті Молдови для Придністровської республіки.

Така форма поведінки демонструє перетворення недержавних суб'єктів етнополітики в учасників політичного процесу. В умовах маргінального соціально-політичного середовища регіону етнічна культура стала значущим елементом конструювання соціального простору. Всі етнічні спільноти регіону демонструють унікальну здатність адаптуватися, «вбудовуватися» в соціальну систему, стаючи її «ланкою» і зумовлюючи статус своїх членів. Конфігурації поліетнічних соціально-економічних мереж відображають процес соціальної і політичної історії регіону і міста.

Паралельно з типовою структурою глобального світу в вигляді системи підпорядкування діючих суб'єктів політичних і економічних відносин, яка тяжіє до єдиного центру, з'явилася система глобальних мережевих соціокультурних структур, які функціонують в транскордонних просторах. В силу універсальності діючих зв'язків ці системи виявилися здатними виступати в якості суб'єктів політично і соціально-економічних відносин. Це характерно, в першу чергу, для «нових» етнокультурних мережевих груп. В той же час, традиційні етнокультурні групи регіону орієнтовані на створення соціальної мережі, всередині якої відбувається основна соціокультурна діяльність. Ці локальні мережі вбудовуються у відповідні мережеві транснаціональні структури власних культур. Етнонаціональні діаспори досягли успіху у створенні транскордонних мереж обмінів і контактів, які нагадують злагоджено функціонуючий політичний організм.

Заключна частина

Державно-центрична система світової політики поступово втрачає жорсткість, перестає бути однозначною і ієрархічною. Держава втрачає роль монополіста в процесі конструювання міжнародних норм, а право на політичне рішення з'являється у альтернативних акторів: транснаціональних, регіональних, локальних. Мережеві і парасолькові структури нових суб'єктів політичного простору успішно функціонують в умовах альтерглобалізму пост-модерного світу. Наприклад, структурні зміни в системі міжнародних відносин проявляються в нових формах взаємин між державою та її діаспорами. Якщо до кінця ХХ ст. діаспори денаціоналізувалися країною походження і були виведені за рамки національного складу населення, то на початку ХХІ ст. ситуація докорінно змінилась. По-перше, з'явилися, так звані, «гібридні утворення», які одночасно є державними та недержавними, транснаціональними утвореннями. Держава перетворюється у сакральний центр, а її функції зорієнтовані на збереження національної культури та організацію зв'язку з усіма «своїми» діаспорами у світі. По-друге, діаспора стала розглядатися як ресурсна база держави. Прагнучі створити дієздатну соціально-політичну структуру, держави відмовляються від етатистського тлумачення нації. За Р. Брубейкером, ідея «нації» відділяється від слабкої держави і ототожнюється з більш значущими соціальними і культурними просторами [308]. Відносини з діаспорою стали розглядати як стратегію держави щодо стабілізації і розвитку геополітичного та економічного

---

³⁰⁸ Брубейкер Р. «Диаспоры катаклизма» в Центральной и Восточной Европе и их отношения с родинами / Р. Брубейкер // Диаспоры, 2000. – № 3. – С. 6 - 32.

становища, як механізм посередництва і лобіювання інтересів [³⁰⁹]. Крім того, діаспору розглядають як альтернативний канал передачі важливої для національної культури і зовнішньої політики інформації.

Зміни у сприйнятті діаспори, як механізму впливу на структурування геополітичного простору відбулись для Туреччини на початку XXI ст. Нові державні інститути, орієнтовані на роботу із діаспорою були інкорпоровані в структури регіональних інтеграційних систем тюркського світу. Це створило нову інституційну структуру мережевого характеру, яка формує спільні завдання та шукає спільні відповіді на глобальні виклики.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Роль діаспор в системі міждержавних відносин значно зросла на рубежі XX - XXI ст. Все частіше в двосторонніх міждержавних відносинах, діаспора виступає в ролі єдиної ланки, посередника між державою перебування і Батьківщиною. Така здатність сформувалася не тільки в зв'язку з потребами самих груп в розширенні своїх соціально-економічних можливостей, а й завдяки накопиченому інституційному, демографічному, соціально-політичному і культурному ресурсу, який прагнуть використовувати держави з метою реалізації своїх інтересів.

Вплив сучасних діаспор на внутрішню і зовнішню політику країни прийому і на відносини з Батьківщиною демонструють процес придбання ним функцій самостійних агентів світової політики

Феномен болгарської етнокультурної групи в Україні полягає насамперед у тому, що вона утворена в результаті складної геополітичної ситуації на території, яка була частиною етногенетична простору, в ситуації

---

³⁰⁹ National Security Strategy. [Електронний ресурс]: / US Government, 2010, – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.

втрати державності. Важливо, що в момент формування соціальної структури діаспори соціальний статус переселенців був вище ніж на Батьківщині. Формування соціальних і економічних структур болгарської діаспори України, створення культурного ландшафту і соціальних практик передбачало і оформлення ідей національного «відродження». Болгарська діаспора, створена на території України, виступила в XVIII столітті ресурсом для реалізації програми державного будівництва на території сучасної Болгарії.

Важливо відзначити стабільність інституційних структур і етнокультурної ідентичності, які зберегли дієздатність і актуальність в умовах декількох змін державної приналежності і політичних режимів. Ці трансформації зумовили значущість соціально-економічних чинників в процесі підтримки зовнішнього кордону групи протягом більш ніж двох століть. Значний соціальний ресурс групи і розгалужена система соціально-культурних інститутів сформувалися в результаті нестабільної політичної системи в регіоні розселення, історичної ролі даної групи в процесі національного будівництва і як форма компенсації державних механізмів соціального захисту.

Процес формування болгарської групи на території України включає безліч процесів: етогенез, Політогенез, повторне розселення в межах історичного ареалу, хліборобську колонізацію, трудову міграцію, політичну еміграцію і ін. Всі ці процеси накладають відбиток на способи сучасного розуміння феномена даної групи, яка демонструє здатність активувати різні вектори пам'яті і соціальної поведінки.

Мобільність групового свідомості і здатність до швидкої мобілізації групи пояснюється не тільки багаторівневою системою подання про Батьківщину (спорідненість, кровности, священних землях, втрачених і створюваних державах), а й культурно-політичними умовами розвитку. У зв'язку з цим національне відродження в XVIII ст. розумілося не тільки як відвоювання політичної незалежності, а й як формування власної церкви,

системи освіти, правової культури. Діаспора в цьому процесі виступала в якості «експерта», який зберігав «зразки» культурного та соціального спадщини. У той же час, національний розвиток XXI столітті розуміється як «збирання всіх співвітчизників» навколо держави, яке поступово формує ідею «болгарської культурної нації», що виходить за межі державної території. Таким чином, складне уявлення про Батьківщину в діаспорі, набуває нової несуперечливу основу.

Модифікація уявлень про свою групу, багатовекторність груповий локальної пам'яті пояснює існування різних форм бі-етнічної та регіональної ідентичності, яка характерна для болгарських громад в Україні. Варіанти «дрейфуючій» або «кризової» ідентичності стали результатом складних умов соціальної адаптації і дозволили групам зберегти відносну соціальну стабільність.

Особливості процесу формування болгарської етнокультурної групи в Україні дозволяють розглядати її з різних позицій: як історичну групу або діаспору «катаклізмами», як переселенческую «мобілізовану» або як діаспору, утворену в результаті трудової економічної міграції.

Прагнення до збереження етнокультурного середовища болгарської групи протягом тривалого періоду було обумовлено низкою факторів: 1). володінням економічно вигідним соціальним статусом «колоніста» на підставі етнічної приналежності; 2). наявністю соціальних і культурних практик груповий адаптації та захисту в умовах вакууму державної участі; 3). престиж «болгарської» ідентичності в умовах розвитку соціальних проектів Республіки Болгарії відносно співвітчизників і «розширення» Європейського союзу.

В таких умовах крім практик «збереження» і «трансляції» етнічної культури, сформувалися практики «конструювання» і «відродження» культурних традицій, які спрямовані на зміцнення внутрішніх групових зв'язків і накопичення соціального капіталу групи. Комеморативні і меморіальні

стратегії, в таких випадках, оказались орієнтовані на підтримку позитивного іміджу групи та збереження можливості використовувати і актуалізувати різні вектори пам'яті.

Так, групова ідентичність, яка визначає діаспоральних самосвідомість крім збереження етноісторичного вектора пам'яті (визначає ключові моменти всієї болгарської історії та культури) сформувала етнорегіональної (фіксує версію регіональної, локальної, етогрупової історії). Важливим з точки зору нової національної стратегії Республіки Болгарії, є факт визнання значущості локальних традицій (наприклад, святкування Дня Бессарабських болгар) як складових частин національної пам'яті.

Повсякденні практики в діаспорі формуються на перетині соціокультурних просторів власної ціннісної системи і системи приймаючого суспільства. В їх основі лежать соціально-економічна доцільність і досвід міжгрупового спілкування. Для болгарської групи України адаптаційні стратегії групи включають: 1) збереження примордіальний зв'язків (уявлення про походження групи, споріднена солідарність, емоційні, міфологізовані відносини з членами групи); 2) формування раціональних, інструментальних підстав для соціальної солідарності (зв'язок між етнічною та політичною елітою, інституалізація етнічних структур, вбудовування об'єктивної внутрішньогрупової системи ієрархій в систему формальних відносин приймаючого суспільства); 3) встановлення прямих контактів елітами етнокультурної групи болгар в Україні з іншими спорідненими групами і політичними елітами в приймаючому і материнському державі. Подібні контакти створюють основу узгодженої діяльності групи і визначають ступінь її соціально-політичної дієздатності.

Багатовекторність в системі соціальних практик і розгалужених лояльностей щодо потенційно важливих політичних центрів дозволяє групі формувати риси транснаціонального актора.

Болгарські громадські організації в Україні в останні десятиліття стали невід'ємною частиною етнічної транскордонної мережі болгарських громад по всьому світу. Заснована на етнічній солідарності, система родинних діаспор демонструє здатність «підживлювати», «створювати» актуальні лояльності, впливати на політичні та економічні ресурси в Україні і на етнічному Батьківщині.

Політико-правові статуси болгарської групи в Україні дозволяють характеризувати її як «національна меншина» з високим рівнем інтеграції в системі соціальних відносин. Декларовані можливості в галузі культури і в сфері соціально-політичного розвитку для етнічних груп і національних меншин в Україні в останні десятиліття не реалізуються в повному обсязі, в зв'язку ускладненням процесу націєбудуванням і зміна вектора геополітичного розвитку.

Крім того, неузгодженість між чинними нормативно-правовими актами, термінологічне невідповідність на практиці істотно обмежують колективні інтереси компактно проживають і інституалізувати етнічних груп в Україні. Болгари в Україні, поки не можуть бути представлені в органах влади навіть на регіональному рівні.

В Україні задекларовано прийняття нової концепції державної програми етнонаціонального розвитку, що очікувано торкнеться не тільки систему державних органів, які зайняті розробкою і координуванням заходів етнополітичного регулювання, а й інституційну систему етнічних груп.

Спостережуване за роки незалежності, поступове зниження статусу і обсягу повноважень державних інститутів, орієнтованих на роботу з етнічними та конфесійними групами в Україні, демонструє падіння інтересу з боку держави до проблем полікультурності. Крім того, спостерігається суворя централізація в питаннях вирішення внутрішніх і зовнішніх проблем національних меншин, обмежені можливості організації культурного

самоврядування. Сучасний стан цього механізму в Україні дискредитовано, так як ідея автономії було використана в період кризи для резонансних політичних маніфестацій в регіонах компактного проживання болгар. Адміністративно-територіальна реформа в Україні поставила під загрозу збереження соціальної структури одного з найбільших районів з болгарським населенням. До вирішення цього питання прикута увага Європейського парламенту в грудні 2015 року

Розвиток болгарської діаспори в Україні після початку системної політичної та соціальної кризи в 2013 році, відбувається під активним патронатом з боку метрополії, що демонструє радіальне зміна соціальної ролі групи для обох держав. Політика Болгарії орієнтована на широке залучення болгар зарубіжжя до участі в системі соціально-політичних контактів

Політичні аспекти функціонування діаспори болгар охопили коло актуальних питань: створення представницьких центрів в країні проживання; організація виборчого округу «чужина», який дозволить розширити спектр політичного участі «зарубіжних болгар» в політичному житті Болгарія; залучення болгар України до роботи над створенням національного органу з представницькими повноваженнями для болгар зарубіжжя.

В цілому стратегія Республіки Болгарія щодо болгарських громад по всьому світу передбачає розширення мережі громадських і державних організацій болгар за кордоном, формування між ними системи взаємодії.

У 2014 році була оформлена нова Національна стратегія щодо зарубіжних громад, члени яких стали розумітися як частина єдиної нації і як повноправні суб'єкти болгарського суспільства. Болгарська громади за кордоном набули статусу «внутрішніх» чинників, що визначають розвиток болгарського національного питання.

Нові умови вимагали значного перегляду механізмів взаємозв'язків між Республікою Болгарія як метрополією і болгарськими історичними і

мігрантська діаспорами, які проживають на території інших держав. Законодавчо нову стратегію підтримують: Закон про вищу освіту 1995 р .; Закон про болгарському громадянство 1999 р .; Закон про іноземців в Республіці Болгарія 1999 р; Закон про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія 2000 р. Та ін

Законотворча діяльність в Республіці Болгарії, обговорення питань про необхідність включення в закони положень, що захищають права і інтереси «негромадян болгарського походження» свідчить про зростання зацікавленості держави в ресурсному потенціалі співвітчизників, і притягнення їх до участі в його житті.

Реалізація політики Болгарії по залученню співвітчизників і їх інтеграції в болгарській суспільство забезпечується державними органами Республіки Болгарії і розвиненою системою громадських організацій різного масштабу.

Сучасна інституціональна система державних органів Болгарії, у віданні яких перебуває політика щодо болгар за кордоном, включає вищі керівні органи, органи загальної компетенції та спеціалізовані органи. На урядовому рівні постійно розглядаються варіанти реформування системи державних органів, що свідчить про зацікавленість держави в її ефективній реалізації. Актуальним напрямом реформування виступає створення наднаціонального органу з представницькими повноваженнями.

Механізмом залучення зарубіжних співвітчизників до участі в національно-державному розвитку Болгарії, виступає державна підтримка громадських некомерційних організацій, діяльність яких спрямована на захист прав, інтересів і забезпечення культурних потреб етнічних болгар за кордоном. Держава підтримує як міжнародні організації болгар, так і регіональні.

Відповідні положення двосторонніх договорів України та Республіки Болгарія, а також законодавча база України створює основу для реалізації

національної політики Болгарії по відношенню до етнічних болгар, які проживають в Україні, яка реалізується в різних формах - починаючи з задоволення культурних і освітніх потреб співвітчизників, закінчуючи наданням їм можливості в найбільш необтяжливою порядку отримати право на постійне проживання, освіту, роботу та громадянство прабатьківщини.

Фактори, які дозволяють групі виступати в якості суб'єкта політики і змінюють характер її жізенедеятельності: 1) тривалість перебування в країні проживання і включеність в соціальних відносини; 2) організаційна та інституційна «зрілість» групи; 3) рівень матеріальних ресурсів, ступінь «автономності» соціальної системи; 4) юридичний статус; 5) ступінь акультурації в приймаючому суспільстві.

У нових умовах діаспора болгар в Україні поступово перетворюється з суб'єкта культури в суб'єкт права і політики. Україна і Болгарія вибудовують зовнішньополітичні відносини за посередництва інтересів болгарської етнокультурної групи в Україні, яка з одного боку є заручником політичного і економічного діалогу, з іншого виступає в якості «м'якої сили» в питаннях лобіювання інтересів обох держав.

Етносоціальні характеристики групи дозволяють їй нарощувати число контактів зі спорідненими групами в інших країнах і з інституційно-схожими групами іншої етнічної приналежності.

За результатами вироблена спільна тематично-методологічну платформу, сформульовано єдину концептуальну проекцію власних поодиноких робіт.

Систематизовані представлені емпіричні матеріали обох дослідницьких груп щодо соціокультурного розвитку приморських регіонів України та Словенії.

Розроблена та застосована методика компаративного аналізу соціально-економічної структури міського населення. Проведений порівняльний аналіз динаміки соціокультурного розвитку прикордонних зон

Вироблення та використання спільного дослідницького інструментарію та узгодження теоретико-методологічних підходів дозволило: співставити параметри соціально-економічного та культурного обліку портових регіонів на протязі 18 – 20 століть, з'ясувати загальні тенденції міграційних процесів та їх вплив на формування етнічної структури приморських регіонів Північної Адріатики та Причорномор'я; розглянути основні етапи геополітичної історії регіонів та пояснити залежність соціокультурних процесів від тенденцій геополітичного розвитку; дослідити динаміку ідентифікаційного розвитку діаспорних груп прикордоння та портових міст; з'ясувати особливості функціонування «етнічного» в умовах полікультурності.

Теорія «багат шарової свідомості» підтверджена матеріалами дослідження. Проаналізовані історичної та сучасної практики мешканців Одеси та регіону контекстуальність та мобільність – «трансформність» їхньої ідентичності. На конкретних прикладах показано, як етнічна або конфесійна форма свідомості може виконувати різні функції та допомогти вписувати людину до соціального буття. З'ясований потенціал етнічної структури в історичному вимірі – виявленні історичні меншини регіону та їхні стратегії відтворення власних ідентичностей. Разом із тим, до аналізу потрапили й нові групи переселенців – «нові діаспори». На цьому емпіричному матеріалі визначалися модерні рівні збереження виразності та інкультурації до міського соціуму.

Наукове видання

С. В. Коч

Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії

монографія

Редактор   Нерушева А. Т.

Коректор   Кондратьєва Г. М.

Макет, обкладинка   Вітвицька В. Г.

Здано в роботу 05.12.2018

Підписано до друку __. __. 2019